

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Špela Potočnik

Uspešne ženske poklicne poti skozi prizmo kulturne tematizacije spolnih vlog

Magistrsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Špela Potočnik

Mentorica: doc. dr. Karmen Šterk

Somentorica: red. prof. dr. Tanja Rener

Uspešne ženske poklicne poti skozi prizmo kulturne tematizacije spolnih vlog

Magistrsko delo

Ljubljana, 2012

ZAHVALA

Na tem mestu se želim zahvaliti mojima mentoricama na podiplomskem študiju, doc. dr. Karmen Šterk za vso pomoč in kritično - znanstvene nasvete na poti skozi antropološke svetove, ter prof. dr. Tanji Rener za vso strokovno podporo pri nastajanju magistrskega dela.

Prav tako se zahvaljujem ožji družini, vsem prijateljicam in prijateljem za moralno podporo in spodbujanje.

Hvala tebi Aleš, ki me sprejemaš tako kot sem. Pri vseh mojih vzponih in padcih si verjel vame in mi nesebično pomagal.

Iskrena hvala tudi tebi, draga Marjana...

*Mnogo je nedoumljivih skrivnosti,
In vendar – ni globlje skrivnosti kot človek;
Sofokles, Antigona*

Za Aleša in Roka!

Uspešne ženske poklicne poti skozi prizmo kulturne tematizacije spolnih vlog

V magistrski nalogi želim razsvetliti problem ženske na pomembnem »odgovornem« delovnem mestu tako v javni kot tudi v zasebni sferi. Videti je, kot da so delovna mesta in položaji v hierarhiji socialnih statusov v zahodnih (kapitalističnih) družbah, še vedno prirejena potrebam moške spolne vloge, oziroma so višje vrednotena (tudi ekonomsko, ne le socialno družbeno), če jih zasedajo predstavniki moškega spola. Vsaj v Sloveniji lahko zanesljivo sledimo premisi, da bolj kot se denimo, nek poklic, področje dela ali stroke 'feminizira', nižje se vrednoti, pa čeprav pravno formalno obstajajo podlage za enakopravnost spolov. Pa je tako tudi v realnosti?

Pri tem je potrebno upoštevati ne le odnos politike, gospodarstva in delodajalcev do žensk, temveč upoštevati in osvetliti tudi odnos ljudi samih, moških in žensk, do problematike enakopravnosti žensk pri zaposlovanju, napredovanju in vodenju. Ta se sčasoma spreminja, in hkrati na nek način odraža tudi številne spremembe v sami družbi in načinih, na katere le-ta deluje.

Z obdobjem ženske emancipacije na zahodu je nastopila tudi faza večje feminizacije tradicionalno moških, in kot takih »odgovornejših«, višje vrednotenih delovnih mest. Strukturne potrebe delovnih mest so se delno uskladile s politično korektno doktrino enakosti spolov, delno pa je prišlo tudi do sprememb v samih vsebinah in pričakovanjih ženske spolne vloge na zahodu. Seveda je kontekst vsega tega predvsem v redefiniranih pričakovanjih družbe v zvezi s spolnimi vlogami, v spremenjenih predstavah 'sodobne' ženskosti in moškosti, v novih oblikah družinskega življenja in v vedno večjem poudarku na avtonomnosti, individualizaciji in 'realiziranosti' sodobnega posameznika. Prav tako ima pri tem predrugačenju pričakovanj v zvezi s spolom določeno vlogo tudi t.i. »tekoča« identiteta posameznika, ki jo v zadnjih nekaj desetletjih vse manj izoblikujejo trdna stara torišča, kot so barva kože, nacionalna pripadnost in seveda spol.

Ključne besede: ženske, spolne vloge, predsodki in stereotipi, enakost spolov, sociologija, antropologija.

Successful Professional Roles of Women through the Prism of Cultural Sex Roles

In my Master's thesis theme I wish to illuminate the problem of women in important positions of the public sphere. It appears that the positions of hierarchal social statuses in the Western (capitalist) societies are still tailored to the men's sex role, which is respectively higher valued (not only socially but also economically, sociologically) when occupied by men. This is to say, that at least in Slovenia we can safely ensue premiss (assumption) that the more one profession or occupation is proclaimed »feminist«, the lower it is graded despite the formally lawful grounds for equality of sexes. But is it so in reality?

It is certainly necessary to consider not only the relations among politics, economy, and employers as regards to the women, but also to consider and throw light on relations among people itself, men and women; to the problem of equality of women in employment, promotion and leadership. These relations are gradually changing, reflecting modifications in the society itself and in the manner it functions.

The era of women's emancipation in the West gave rise to greater feminisation of »responsible«, traditionally men's positions, therefore - higher evaluated labour posts. Structural needs of labour positions have partly adjusted to the politically correct doctrine of sex equality, and partly due to the change in contents and expectations of the women's sex role in the West. Above all, the context of this is in redefined society expectations regarding sex roles, in modified images of the »contemporary« womenhood and menhood, in the new forms of family life and ever greater emphasis on authonomy, individualisation and »self-realisation« of the individual person. The undergoing change in expectation of sex roles is also determined to some extent by the so called »current« identity of individuals; the old domain of discriminating by colour, national affiliation and of course sex have been gradually lessening in the the past decades.

Key words: Women, sex roles, prejudices and stereotypes, equality of sexes, sociology, antropology.

VSEBINSKO KAZALO

1	UVOD.....	9
2	NAMEN IN CILJI MAGISTRSKEGA DELA	14
3	DELOVNA HIPOTEZA IN METODOLOŠKI PRISTOP	15
4	ANTROPOLOŠKA KONTEKSTUALIZACIJA – NARAVA IN KULTURA SPOLNIH RAZLIK.....	16
4.1	Kultura in tradicija spolnih vlog.....	17
4.2	Spol kot uganka? – zgodovinsko raziskovanje in proučevanje biološkega spola.....	20
4.2.1	Razlike med spoloma	22
4.2.2	Mentalne razlike med spoloma.....	24
4.2.3	Razlike med spoloma v osebnostnih lastnostih	25
4.3	Antropološka kategorija spola.....	36
4.4	Antropologija antičnih svetov in reprezentacije ženskosti.....	40
4.4.1	Pravni in socialni položaj žensk	40
4.4.2	»Nevarnost« ženske narave	43
4.4.3	Reprezentacije ženskosti v krščanskih religioznih diskurzih	45
4.4.4	Reprezentacije ženskosti v popularnih diskurzih	51
4.5	Ne/lagodje v materinstvu.....	58
5	KONTEKSTUALIZACIJA SOCIOLOGIJE - DRUŽBENI SPOL IN ŽENSKE POKLICNE POTI (KARIERIZEM).....	61
5.1	Hierarhija med spoloma - ženska drugorazrednost	61
5.2	Androcentrizem	63
5.3	Patriarhat	64
5.4	Spolna vloga in identiteta – maskulinitet in feminitet.....	65
5.5	Seksizem.....	66
5.6	Ženske poklicne poti skozi zgodovino časa na zahodu	68
5.6.1	Ženska in moški danes.....	71
5.7	Ženske v zaposlovanju – partnerstvo žensk in moških na trgu dela.....	71
5.7.1	»Moško« in »žensko« delo	74

5.7.2	Delovni čas in nestandardni oz. fleksibilni vzorci zaposlovanja.....	76
5.8	Razpotje med materinstvom in kariero - Biti mama ali menedžerka?.....	78
5.8.1	»Novo očetovstvo«.....	81
6	ŽENSKE NA VODILNIH IN »ODGOVORNEJŠIH« DELOVNIH MESTIH.....	82
6.1	Stereotipi o moških in ženskih vlogah na visokih položajih	85
6.2	Rešitve za menedžerke v prihodnosti	88
6.3	Čas je za spremembe?!	90
6.4	Nova rekonceptualizacija dela in feminizacija poklicev	92
7	DELOVNA ORGANIZACIJA IN SPOL.....	96
7.1	Zadovoljstvo zaposlenih pri delu.....	97
7.2	Organizacijska klima in kultura.....	99
8	EMPIRIČNI DEL – Raziskava zaposlenih žensk na odgovornejših delovnih mestih	103
8.1	Namen raziskave	103
8.2	Metodologija, cilji raziskave, opis vzorca in demografske značilnosti	103
8.3	Rezultati in preveritev hipotez.....	106
8.3.1	Pomembnost kariere oziroma družine	106
8.3.2	Enakost med spoloma in zadovoljstvo na delovnem mestu	107
8.3.3	Usklajevanje poklicne, materinske (oz. gospodinjske) vloge in zasebnega življenja .	108
9	ZAKLJUČEK	110
10	LITERATURA.....	113
	PRILOGA: Vprašalnik za zaposlene ženske na »odgovornejših« delovnih mestih.....	123

1 UVOD

Živimo v času velikih velikih emancipatoričnih potencialov, ki pred vsakega posameznika postavljajo zahtevo, da se odmaknemo od tradicionalnih sidrišč svoje življenjske zgodbe. V današnji družbi imamo opravka z imaginarijem neskončnih možnosti; vse je mogoče, posameznik lahko iz svojega življenja naredi karkoli si želi in ne politika, ne država ne biologija ali religija, mu v njegovi samorealizaciji ne smejo biti napoti. Vse, kar je nekoč lahko bila opora osebne identitete – barva kože, spol, pripadnost nekemu narodu ali družbenemu razredu, politično ali versko prepričanje – vse to se danes doživlja kot možna in mogoča izbira. Najbolj temeljito, so se te samo po sebi umevne premise identitete zamajale, ko govorimo o spolu in delitvi dela na osnovi spolnih razlik. Le sociološko in antropološko popolnoma neuki danes še lahko pišejo o moških, ki naj bi bili kar »naravno« »logično« narejeni za izpolnjevanje/subjektivizacijo skozi delo(vno mesto), bolj neizprosni, bolj predisponirani za ambicioznost, medtem ko naj bi bilo »naravno«, »logično« mesto ženske, če že ne doma, pa vsaj v poklicih, ki se ukvarjajo z nego, vzgojo in varstvom otrok, pa še tu naj ne bi bile najbolj primerne za zasedanja t.i. odgovornih delovnih mest oziroma vodstvenih položajev. Popustljivost, neracionalnost in neodločnost žensk v današnjem družboslovju ni več razumljena kot »naravna«, in zato ideološko in politično nevtralna, nediskutabilna ovira, ki pač ženskam preprečuje realizacijo skozi poklic oz kariero. Pojme »narava spola«, »narava spolne vloge« ipd, je zamenjala teorija družbenega konstruktivizma, ki razlaga, da je družbeni svet človeška konstrukcija. Teorijo sta v sociologiji najbolj odločno zagovarjala Peter Berger in Thomas Luckmann v delu Družbena konstrukcija realnosti (1966) z idejo, da je družba aktivno in kreativno ustvarjena ter konstruirana s strani ljudi. Avtorja ugotavljata, da »družbeni red ni sestavni del narave stvari in ga ni mogoče izpeljati iz naravnih zakonov, saj obstaja samo kot proizvod človeške dejavnosti« (Berger in Luckmann 1988, 55). Spolne razlike so skonstruirane na enak način kot npr. razredne in etnične (rasne), vse te pa praviloma nastopajo v svežnjih - med seboj se dopolnjujejo; vladajoči sloj (moški) je prek neke (spolne) ideologije dosegel legitimen nadzor nad podrejenim slojem (žensko) (Zimbaldist Rosaldo 1983).

Spol kot kategorija je ena izmed osnovnih premis organiziranja družbenega sveta. Spremljajo ga norme, ki opredeljujejo, kakšno delovanje se od posameznice/ka z določenim (spolnim) statusom pričakuje. Posledično je, tako kot ostale družbene kategorije, tudi spol družbeno konstruiran. Družbeni spol je kulturno specifična in zgodovinsko spremenljiva interpretacija

biološke spolne delitve ženska – moški, v kateri je moškim določena osrednja vloga in pomen v družbi. Ali, kot ugotavlja S. De Beauvoir »Ženska je Drugi: določena je glede na moškega in se razlikuje glede nanj, ne on glede nanjo« (1999, 14). Biološko razlikovanje med moškim in žensko se tako prevaja v družbeno razlikovanje med moškostjo in ženskostjo. S tem je ustvarjena hierarhija med spoloma, kjer je moškim dodeljeno prednostno mesto, saj je vir moškosrediščnosti v kulturi (Jogan 1990, 46).

Družbeni konstruktivizem tako loči družbeni spol in biološki spol, postmoderna sociologija pa je že sam biološki spol (telo) prikazala kot družbeno konstrukcijo in nadomestila formulacijo »biologija kot usoda« s formulacijo »kultura kot usoda« (Butler 2001, 20). V tem smislu družbeni spol oz. ženskost/moškost nista univerzalni ali nespremenljivi kategoriji, temveč konstrukcije, tipične za konkreten čas in prostor. S prej omenjeno primarnostjo moškosti se ohranja norma kulturnega vrednotenja spola, ki se je v zahodni filozofski misli in morali začela že z nastankom filozofske misli v stari Grčiji. Ženskost je bila manjvredna, saj se je moškost povezovala z razumom, objektivnostjo itd., vrednotami, ki so bile kulturno bolj cenjene kot ženska iracionalnost in čustvenost (Lloyd 1993, 2). Koncept dualnosti duh – telo, kjer se je duh/razum, pripisoval moškemu in telo/čustva ženski, se je nadaljeval skozi zgodovino, kjer je imel (moški) razum vselej visok moralni status (Šadl 1999, 40). Katolicizem, na katero se opira zahodna morala, ima mizogino (t.j. ženskam sovražno) stališče, saj so ženske opredeljene kot »defektna bitja, neuspeh moški« (Jogan 1990, 84), ki pa kljub temu pozna dve temeljni ženski ikoni: dobri objekt t.j. Devica Marija – Mati in slab objekt t.j. grešna Eva, seksualizirana (Furlan 2006, 88), čigar usedline najdemo v popularnih reprezentacijah ženskosti v zahodni kulturi.

Morala moderne dobe kot skupek predpisov, norm, vrednot, idealov ipd., ki jo posameznik ponotranji (Sruk 1999, 305), se je v zahodni družbi konstituirala v času razsvetljenstva v 17. stoletju kot posledica prevlade znanosti nad naravo, ko se edino razum smatra kot vir znanja oz. vednosti (Seidler 1994, 53).

Vendar pa je dejstvo, da vsi vemo, da gre pri tovrstnih sodbah le za stereotipe, še vedno premalo, da bi se od vseh predsodkov spola tudi res distancirali. Tako ženske, kot moški, jih ponotranjimo, saj nam predstavljajo varno, pa čeprav zlagano, izhodišče v interpretaciji sveta okoli nas. S socializacijo v družbeno priznan spol (in njegove predsodke) si zagotovimo minimalno prepoznavnost identitete in si pridobimo izhodišča za vedenje, tudi tisto vedenje, ki nas vodi v aspiracije po delovnih mestih. S socializacijo v družbeno priznan spol

ponotranjimo tudi kulturno določene idealnotipske podobe spola. Koncept spola je v zahodnih družbah obremenjen s celo vrsto težav, ki so se razrasle v krivice in konkretno, obojestransko nasilje med spoloma. Vprašanje spola in spolne identitete je postalo obsežno in kompleksno. Začetnice razvijanja tega vprašanja so bile ameriške in britanske sociologinje, zlasti feministične teorije v 60. in 70. letih. V antropologiji pa ima tematizacija spolne identitete in njene povezanosti z biologijo/naravo še daljšo tradicijo. Za pionirsko raziskavo te vrste namreč šteje delo Margaret Mead (1967) iz 40 let prejšnjega stoletja.

Začetek problemov odnosov med spoloma se je kazal v tem, da so biološke razlike med spoloma kritje za kulturne predstave, pričakovanja in zahteve s strani moške populacije. Današnja patriarhalnost je torej neutemeljena zbirka predsodkov, stereotipov in sodb, ki potiskajo žensko v sfero privatnega, moškega pa v sfero javnega. To pa je tudi temelj, na osnovi katerega živimo danes drugačno realnost; žensko in moško (Sedmak in Medarič 2007).

Začetek klasične patriarhalne predstave o delitvi vlog med spoloma; moški – pozitivno, ženska – negativno, naj ne bi bil razumljen dobesedno. Gre torej za to, da je kot v vseh kulturah tudi na zahodu moškost in ženskost le analitično razločljiva pozicija. V vsakem konkretnem času in prostoru pa se jo da razumeti le skozi kulturne kontekstualizacije, torej skozi različne vzorce reprodukcije obstoječega razmerja moči, oziroma kar celotnega načina življenja neke kulture. Analitično razločevanje moškosti in ženskosti se veže na številne druge označbe, ki izvirajo iz zahodne dualne opcije sveta. Tako bi lahko to razpredelnico binarnih opozicij med spoloma zvrha napolnili s kulturno-antropološkimi konstrukti, ki so med seboj bolj ali manj povezani in so nastajali v človeški misli pod vplivom različnih praks, ideologij in (tudi) znanosti. Asociativna vez spola v zahodnih kulturah je torej nekako takšna: ženske - moški, nemoč - moč, ranljivost - neranljivost, labilnost - čustvena trdnost, emocionalnost - racionalnost, pasivnost - aktivnost, zavrtost - sproščenost, usmerjenost k drugim - usmerjenost nase, privatno - javno, skromnost - ambicije, zvestoba - nezvestoba, manjvrednost - samozavest itd. (Ortner 1992).

Izvori ženske podrejenosti so bili sprva razlagani z zgodnjo spolno delitvijo dela. Lov naj bi bil v rodovnih skupnostih ključen za preživetje skupnosti. Medtem, ko so moški odhajali na lov, so ženske ostajale doma, skrbele za otroke in bivališča. Ker so ženske rojevale in skrbele za zarod, so moški bili edini, ki so lahko odhajali na lov. Pri tem so razvili agresivnost, moč, sposobnost načrtovanja in sposobnost za kooperacijo. Na drugi strani so ženske postajale vse

bolj pasivne in fiksirane na bivališče in družino, potisnjene v sfero domačega ognjišča, odrezane od zunanjega sveta (Južnič 1986).

Ker je (bila) »ženska narava« v moškem svetu prezentirana čisto po binarno-opozicijski logiki, je morala biti ustvarjena tudi idealna podoba ženske, ki je čista, skromna in nezahtevna, skrbna do otrok in moža, dobra gospodinja, nedolžna, lepa in voljna. Na drugi strani pa kraljuje v moških institucijah (npr. vojska, gostilna) podoba seksualne privlačnosti, mladosti, tudi "divjosti" in neukrotljivosti, neobvladane strastnosti, seveda pa tudi neumnosti in strateške nesposobnosti ženske.

Tako je podoba o sami ženski tudi binarna. Prva ustreza ženi, partnerki in materi, ki mora biti zvesta in skrbna, druga pa ljubici, ki mora biti zgolj seksualni objekt. Skrajni pol te podobe je ženska prostitucija. To je negativna predstava o ženski, ki si jo moški lahko zlahka podredi, in pri tem ostane sam neprizadet. Odjemalci seksualnih uslug, klienti prostitutk so "normalni", tako kot je "normalna" ali pa celo cenjena tudi moška promiskuiteta, ki izključuje zaljubljenost in emocionalnost (Zimbalist Rosaldo 1983).

Srednjeveški teologi so izumili neodpornost ženske duše pred hudičem, psihiatrične teorije v 19. st. so vse sile usmerile v problem (ženske) histerije, ki je produkt njene labilne, afektivne, bolezensko emocionalne in pasivne narave. Vse take (priznane in sprejete) ideologije so klicale po zaščiti ženske s strani moškega, logično nadaljevanje te zaščite pa je bilo posedovanje in nadzor, zapora ženske pred zahtevnim in krutim zunanjim svetom (Južnič 1986).

In eni in drugi smo glede na zgodovinsko pogojeno situacijo razvili različne strategije za preživetje. Če je bila ženska v patriarhalni družbi 19. stoletja izrinjena iz javnega življenja, je morala razviti takšne strategije, ki so jo na najboljši način obdržale na čim boljši socialni poziciji. V procesu socializacije se je seznanjala s »tiho« in pasivno strategijo v odnosu do moškega, da se je obvarovala pred njegovo - v socializaciji priučeno - "agresivnostjo" in "jezo". Ti dve sta moškemu pomagali razviti strategijo preživetja v javni sferi (Zimbalist Rosaldo 1983).

Če se je moški pokazal premalo agresivnega in prodornega, se je znašel na obrobju javne sfere, enako pa je tudi ženska, ki je poskusila ubežati svoji »tradicionalni vlogi« matere, doživela svoj osebni padeč in pristala na obrobju družbe. Relativizacija teh vrednot se je

zahodnemu svetu obljubljala s spremenjenim načinom produkcije, ki je v ekonomsko sfero vključil tudi žensko delovno silo in spremljajočimi pojavi družbene angažiranosti, ki so zagovarjale spolno enakopravnost. Učinek teh dveh emancipatoričnih praks pa se je izkazal za dvoreznega: danes ženska resda zanesljivo vstopa v javno sfero, a njena vloga v javni sferi je simbolno razvrednotena, povrh vsega, pa je ženska s samim tem korakom izgubila primat in suverenost v sferi zasebnega. Nad sodobno zahodno žensko še vedno (morda celo bolj) visi imperativ materinstva in odgovornosti za otroke. Novi politični in produkcijski načini jo torej emancipirajo, stare kulturne vrednote, tradicionalna, zakoreninjena prepričanja o npr. materinstvu kot edinemu »pravemu« načinu dovršene ženskosti, pa t.i. emancipirani ženski vzbujajo nelagodje, tesnobo in krivdo (Accati 2001).

Skladno s prevladujočim, v tradiciji in religiji utemeljenim kulturnim imaginarijem vrednotenja ženskosti in moškosti gre torej pričakovati, da bodo ženske, ki so se uprle prevladujoči logiki spolne delitve dela, in torej imajo »karierno pot«, zasedajo pomembna, višja, 'odgovornejša' delovna mesta, iz vsega tega črpale neko prežemajoče nelagodje, ki se manifestira (tudi) kot nezadovoljstvo na delovnem mestu.

V sodobnem času je vključenost obeh spolov v plačano delo povsem običajna in pričakovana. Toda interes kapitala potiska žensko na trgu delovne sile v neenak položaj v primerjavi z moškim, zato so potrebne še velike spremembe za zagotovitev enakih možnosti zaposlovanja, usposabljanja, napredovanja in prevzemanja vodilnih pozicij.

Lahko bi rekli, da so se ženske v zadnjih letih do neke mere le osvobodile tradicionalno pripisanih vlog, ki so jih postavljale v zasebno sfero in v položaj finančne odvisnosti od svojih mož (Beck 1992, 110). Nadzor nad ženskami je začel počasi odpovedovati, podoba zveste, nemočne in trpeče žene se je razblinila. Ženske so z večanjem izobraževalnih možnosti in zavedanja svojega položaja zgradile pričakovanja o večji enakosti v profesionalnem in družinskem življenju, kar se sicer ne ujema z nasprotnimi tendencami na trgu dela in moškim delovanjem v realnosti.

Tako danes nihajo med možnostjo izbire glede zaposlitve in družine. Največkrat izberejo oboje. Zavedati so se začele, da niso le sredstvo za nadaljevanje življenjskega krogotoka, ampak imajo tudi drugačno vlogo, v kateri se lahko uveljavijo. Želijo se razvijati in obdržati svojo individualnost, ki jo včasih niso imele in je ponekod še danes nimajo. Ravno samo

zavedanje pomeni, da si ženske želijo nadaljnjega izobraževanja, poklicnega izpopolnjevanja in osamosvajanja (Šadl 2000).

Dejstvo je, da »sodobne« ženske danes, želijo bit zaposlene. Zmotno je tudi prepričanje, da bi ženske, če bi imele možnost izbire, ostale doma in se ne bi zaposlile. Raziskave namreč potrjujejo, da ženske tako pri nas kot v svetu visoko vrednotijo plačano delo. Podatki za Anglijo kažejo, da bi večina moških in žensk delala, tudi če to ne bi bilo potrebno. Tukaj ni opaznih razlik med spoloma. Ljudje se zaposlujejo zaradi zadovoljevanja materialnih potreb, veselja do dela in družbenih pričakovanj. Vendar pa moški in ženske, delo in kariero razumejo različno. Večina žensk gleda na delo kot nekaj vsakdanjega, zanje predstavlja služba vir sredstev za preživetje, za moškega pa naloga, ki jo je potrebno opraviti, dolžnost in odgovornost, vir zaslužka. Kariero ženske definirajo, kot zadovoljevanje osebnih nagnjenj, osebni razvoj, delo, ki ga človek želi opravljati, moški pa v karieri vidijo napredovanje, pot, ki vodi navzgor, družbeno priznanje, nagrajevanje. Čeprav različno, oba spola vidita delo kot sestavni del življenja (Kanjuo Mrčela 1996, 62).

Nekateri avtorji so zato mnenja, da imajo ženske več možnosti na izbiro – lahko so zaposlene, ali pa ostanejo doma ter so gospodinje in matere, za moškega pa je družbeno povsem nesprejemljivo, da bi ostal doma, ter bil gospodar-gospodinjec in oče. Kot sem že zgoraj omenila, oba spola raje delata (tudi če zaradi materialnih razlogov ni nujno), zato se ne velja strinjati, da imajo ženske na izbiro več možnosti. Redke so pravzaprav ženske, ki so zavestno izbrale poklic gospodinje, kljub temu pa ga večina opravlja (kot edinega ali kot dodatnega poleg svojega plačanega dela) (Kanjuo Mrčela 1996, 62–63).

Ali se položaj moških in žensk spreminja?

2 NAMEN IN CILJI MAGISTRSKEGA DELA

V magistrski nalogi želim razsvetliti problem ženske na pomembnem »odgovornem« delovnem mestu tako v javni kot tudi v zasebni sferi. Videti je, kot da so delovna mesta in položaji v hierarhiji socialnih statusov v zahodnih (kapitalističnih) družbah, še vedno prirejena potrebam moške spolne vloge, oziroma so višje vrednotena (tudi ekonomsko, ne le socialno), če jih zasedajo predstavniki moškega spola. Bolj kot se, na to sem opozorila že v samem uvodu, nek poklic, področje dela ali stroke 'feminizira', nižje se vrednoti, pa čeprav pravno formalno obstajajo podlage za enakopravnost spolov. Eden od ciljev magistrskega

dela je tudi raziskati, kako in če sploh, to premiso potrjujejo empirične preverbe med zaposlenimi ženskami v Sloveniji.

Seveda je treba ob tem upoštevati ne le odnos politike, gospodarstva in delodajalcev do žensk, pač pa je treba upoštevati in osvetliti tudi odnos ljudi samih, se pravi moških in žensk, refleksijo obojih, do problematike enakopravnosti žensk pri zaposlovanju, napredovanju in vodenju. Ta se sčasoma spreminja, saj na nek način odraža tudi številne spremembe v sami družbi in načinih, na katere le-ta deluje.

V magistrskem delu se želim posvetiti predvsem osnovni temi dela; položaj žensk na tradicionalno moških in višje vrednotenih delovnih mestih. Ob tem se bom raziskovalno gibala po pobočju vprašanja kako, v kakšni meri, in če sploh se uspešnost karierne poti, izražena v hierarhiji delovnih mest, ujema s subjektivnim občutkom uspešnosti, 'realiziranosti' in zadovoljstva ženske. Po tematizaciji teoretskega konteksta in umestitvi empiričnega gradiva v obstoječe znanje o socialni stratifikaciji, spolnih razlikah in hierarhijah delovnih mest, nameravam odgovoriti na nekatera osnovna vprašanja, ali so ženske na t.i. odgovornejših delovnih mestih tudi bolj zadovoljne s svojim položajem, ali pa jih pri tem morda spremlja neko »strukturno« nelagodje, katerega kontekst smo nakazali, razčlenili pa ga bomo v uvodnih poglavjih.

Med drugim bom tako v uvodnih poglavjih poudarila tudi medkulturni vidik in sicer, ali stereotipna, popularna, arhetipska podoba ženske na pomembnem položaju odstopa od stereotipne, popularne, arhetipske podobe ženskosti v slovenski družbi in kulturi? Ali se podoba matere in uspešne poslovne ženske v slovenski družbi izključujeta? So vrednote izražene v imaginariju »uspešen moški« in »uspešna ženska«, komplementarne ali izključujoče? Ali je ideja naravnega materinstva v nasprotju z idejo javne, uspešne participacije žensk v ekonomski sferi?

3 DELOVNA HIPOTEZA IN METODOLOŠKI PRISTOP

Magistrsko delo bo v uvodnem delu teoretično. Metodološko bom kombinirala kvalitativne in kvantitativne metode raziskovanja. Med njimi nameravam izpostaviti metodi deskriptivne analize in komparativne analize virov skupaj z anketiranjem žensk na odgovornejših delovnih mestih.

Pri zbiranju literature sem ugotovila, da je v nasprotju z mojimi pričakovanji obstoječih virov, ki se ukvarjajo z zadovoljstvom žensk na vodilnih delovnih mestih malo. Pojem zadovoljstva je zelo fluiden, neulovljiv in subjektiven koncept. Obstaja nemalo virov o zadovoljstvu žensk v tradicionalno ženskih sferah, zelo malo o zadovoljstvu žensk na delovnih mestih in praktično nič o zadovoljstvu žensk na 'odgovornejših' delovnih mestih. Kot da že sama strokovna literatura anticipira, da se to dvoje namreč, zadovoljna ženska – uspešna karierna pot, izključujeta. Ne glede na povedano, ali pa samo zato, je ideja zadovoljnega posameznika, pravi izziv za intelektualno dejavnost.

Hipoteze, ki jih zastavljam in jih v nalogi nameravam preveriti:

H:1 Zaposlene ženske le delno reflektirajo kulturni kontekst, ki determinira njihovo spolno vlogo.

H:2 Ženske na odgovornejših delovnih mestih, ki uspešno usklajujejo poklicno, zasebno, materinsko in gospodinjsko vlogo, so na delovnem mestu zadovoljne.

H3: Podoba matere in uspešne poslovne ženske se izključujeta.

To so temeljna izhodišča mojega magistrskega dela. Pri vsem tem se zavedam ene od osnovnih operacionalnih težav, ki me čakajo pri tem delu. Namreč pojem zadovoljstva je, kot sem rekla že v uvodu, zelo fluiden, neulovljiv in subjektiven koncept. Zato predpostavljam, da bo tudi moje delo le ena od možnih interpretacij povezanosti med delom, kariero, spolom in zadovoljstvom. Prav tako je dvoumen izraz 'odgovornejše' delovno mesto, kar implicirajo že narekovaji: gre za tista delovna mesta, ki jih zahodne kulture avtomatsko pripisujejo moškemu spolu.

4 ANTROPOLOŠKA KONTEKSTUALIZACIJA – NARAVA IN KULTURA SPOLNIH RAZLIK

Vsaka družba mora imeti ekonomijo spolne razlike – a kakšna bo ta ekonomija, je odvisno od vsake družbe posebej. Da je ta ekonomija v vseh družbah ekonomija gospodstva, t.j. podrejanja žensk, je določeno s premisami problema spolne razlike: nesprejemljivo ali »naravno« dejstvo, ki je integralen del problema samega, je biološki monopol žensk za porajanje otrok. Ženske imajo monopol na produkcijo vrste, a to v človeški vrsti ni zgolj

biološka zadeva: ženske imajo monopol na reprodukcijo rodu kot družbene, kulturne kategorije – imajo monopol na obnavljanju družbene delovne sile (Močnik 2009, 327).

Kultura namreč ni le področje pasivnih vplivov, je tudi pomenski sistem za »proizvajanje« smisla. Kultura podaja predstave, prepričanja, ki postanejo neopaženi in nereflektirani vzorci, po katerih ljudje živimo. Tako se v sferi kulturne družbenosti poleg »pozitivnih« življenjskih pojavnosti, oblikujejo tudi negativni spolni stereotipi in predsodki, ki jih nekritično vsrkamo vas. Tako tema enakopravnosti in enakovrednosti spolov ostaja neizčrpna tudi z antropološkega vidika in je tudi danes aktualna s strani različnih znanstvenih raziskav in antropoloških razprav.

Poskus oblikovanja kulture »kot sožitja razlik«, ki temelji na odgovorni svobodi in enakopravnosti, je mogoč samo kot nekaj univerzalnega. Svet tako stoji na pomembni meji preobrazbe in novega oblikovanja ter vrednotenja osebnih entitet in spolnih vlog. Zdi se, da se ob tem premalo zavedamo vpliva predsodkov in spolnih stereotipov ter vsiljenih podob, ki nam narekujejo, kakšni naj bomo in kako naj dojemamo sebe in drugega.

Strah, prekrivajoč Evropo od začetka dobe (torej do 14 do 18. stoletja), ki velja za prehod od »temačnega srednjega veka« k bolj razsvetljenemu novemu veku, je imel podobo Ženske. Njeno ogrodje je bilo postavljeno že v antiki, krščanstvo pa ga je obleklo v hudičeva oblačila. Vse nesreče in tragedije, ki so doletele družbo, so bile v zadnji konsekvenci pripisane ženski: le ta je postala utelešenje zla in hudičeva pomočnica. Ta proces je Delumeau imenoval, diabolizacija ženske, kar je radikalizacija antičnega grškega imaginarija o ženskih pošastih (Delumeau v Furlan 2006, 14).

V naši kulturni tradiciji, so se ohranili ostanki predstave o ženski kot bitju skrajnosti, roba, drugosti, monstroznosti z popularizacijo oziroma prirejanjem cerkvenih »resnic« v oblike, ki so se ohranile kot zbirke pregovorov. Tisto, kar je antika izražala v mitičnih umetniških reprezentacijah, je krščanstvo radikaliziralo. Tu se srečujemo s temeljnim mitom o ženski; absolutiziral je dva pola vedno dvojnega odnosa do ženske, ki sta narativno izražena v dveh reprezentacijah – dobra Marija in grešna Eva (Kristan 2005, 15).

4.1 Kultura in tradicija spolnih vlog

Na vprašanje, ali so spolne vloge, kot jih poznamo danes, »naravne« ali so proizvod specifičnih zgodovinskih in kulturnih procesov, ni enega samega univerzalnega odgovora,

prav tako ne soglasja med strokovnjaki in poznavalci znotraj relevantne znanstvene literature. Zagotovo pa lahko trdimo, da se ideje o biološkem in družbenem spolu med kulturami močno razlikujejo.

Vsaka kultura, tudi sodobna zapolnjuje potrebo po upravičevanju sedanosti z rekonstruiranjem preteklosti, s pomočjo posploševanja zgodb, ki temeljijo na nekaj dejstvih, nepopolnih kontekstih ali celo golih fantazijah. Ob tem ko arheologi upajo, da nam bodo artefakti, kot so orodja in deli noše, najdeni ob spolno določenih skeletih, povedali, katere dejavnosti so izvajali moški in katere ženske, mit moškega prvenstva in ženske podrejenosti obvladuje popularno kulturo. Po mnenju antropologov pa funkcija mita ni le simbolna ali pojasnjevalna, temveč primarna, ki podpira obstoječi družbeni red. Mit podaja in ohranja družbene vrednote in časti tradicijo. Pojmi, izraženi v mitu, veljajo za svete, s svojo svetostjo upravičuje trditev, da je ohranjanje status quo nadvse pomembna družbena naloga; mit podpira stališče o svetu tistih ljudi, ki trdijo, da »je vselej bil in bo ostal tak, kakršnega poznajo« (Hays-Gilpin in Whitley 1999, 1).

Tako kot popularna kultura, so tudi arheologi in drugi strokovnjaki prenašali stereotipe iz sedanosti v preteklost, kar je privedlo do interpretacij arheoloških podatkov, ki so temeljile na nepodprtih domnevah o spolnih vlogah in spolnih identitetah. To domnevo zagovarjata tudi Hays-Gilpin in Whitley (1999, 1–2), v članku Vpeljava spolov v preteklost in poudarjata:

Gola domneva, da so moški lovili in ženske nabirale rastline, ali da so vojščaki bili moški, se zelo razlikuje od dokazov, da je v določenem časovnem obdobju in prostoru večina moških določene starostne kategorije lovila določene vrste živali v večji meri kot večina žensk, ali pa, da so bili tisti posamezniki, ki so bili vpleteni v bojne aktivnosti, vsi ali večina med njimi odrasli moški mladih ali srednjih let.

Spol se tako v sedanosti kot posledično v preteklosti dojema skozi binarno klasifikacijo, kjer je kategorija moškega spola prvenstvena. To seveda ne pomeni, da v preteklosti ni bilo žensk, pač pa gre za slikanje preteklosti, kjer so bili moški aktivni in ženske pasivne. Kje je izvor moške prevlade v naši in drugih kulturah in kaj je bilo pred to prevlado? Če niso vladali moški, so mar vladale ženske ali so namesto tega obstajale spolno enakopravne »partnerske« družbe? Takšna in podobna vprašanja se soočajo s kolektivnim spominom, ki za človeka pomeni vir družbene povezanosti meni Furlanova (2006, 13–14).

Kolektivni spomin v vsakdanjem življenju oživljajo in vzdržujejo rituali, obredi, spomeniki, prazniki in druge tradicije. Vendar skupnosti ne povezujejo obredi in rituali, temveč kolektivni spomin, ki ga le-ti ustvarjajo, obnavljajo ali prebujajo, zato da bo vzdrževali sedanost. Družbeni in zgodovinski spomin se tako oblikujeta s tradicijo in izobraževanjem in individualna preteklost na ta način postane organiziran konstrukt in vzporednica kolektivni preteklosti. Pozabljanje pa povzroča zgodovinske manke, ki so lahko resen problem za razvoj kolektivnih mentalitet in identitet. Skupine in posamezniki, so v zgodovini pridobivali moč tudi tako, da so obvladovali spomin in pozabljanje. Odkrivanje pozabljenega kaže na mehanizme manipulacije s kolektivnim spominom, ker je ohranjanje preteklosti v pisnih kulturah vedno prepuščeno volji zapisovalcev. Gre torej za ustvarjanje oblike dominacije, ki temelji na odkritju, da lahko z arbitrarnimi razlikami med ljudmi upravičujemo in razlagamo neenako porazdelitev moči, ki je v rokah maloštevilne elite. In ko je sistem dominacije in hierarhije institucionaliziran v navadah, zakonodaji in praksi, se zdi naraven in pravičen, ljudje pa se o tem ne sprašujemo več, razen, če se zgodovinske okoliščine temeljito spremenijo (Cosser 1992, 24–53).

Poenostavljeno lahko rečemo, da gre za kontrolo spomina z namenom, da se izbriše skupni in javni spomin na tisto, kar je predmet manipuliranja. V našem primeru gre torej za izbris pomembnosti žensk in njihovega enakopravnega položaja znotraj družine, družbe in religije.

Furlanova poudarja, da je kolektivni spomin namreč konstruiran tako, da ženskega delovanja v javnosti ne vrednoti ali pa ga razvrednoti. Ženske, so v današnjem nacionalnem kolektivnem in zgodovinskem spominu, bolj ali manj pasivne spremljevalke dogajanj. Ali kot pravi Luce Irigaray, lahko s pomočjo ponovne preučitve vprašanja spolnih razlik in vzorcev spolnih vlog prenovimo in v kolektivni spomin priključimo pozitivno in enako vrednotenje tako ženskega, kot moškega principa delovanja. »Spolna razlika predstavlja eno od vprašanj ali vprašanje, ki ga je treba misliti v naši dobi. Po Heideggerju mora vsaka doba misliti eno stvar. Le eno. Spolna razlika je verjetno stvar našega časa. Stvar našega časa, ki bi nam, če bi jo mislili, prinesla rešitev« (Irigaray 2002, 3–4).

»Človek in samo človek, je akter ali ustvarjalec kulture; človek in samo človek se v njej izraža in dobiva v njej svoje lastno ravnovesje. Človek je hkrati subjekt in ustvarjalec kulture. Zato moramo v kulturi vedno iskati celega človeka, vsega človeka, v vsej resničnosti njegove duhovne in telesne subjektivnosti« (Furlan 2006, 17).

4.2 Spol kot uganka? – zgodovinsko raziskovanje in proučevanje biološkega spola

Si je človek že kdaj zastavil vprašanje od kod izvira spol? Kaj ima opraviti s prsmi, poraščenostjo, vaginami, penisi, kromosomi, geni, ličili, dišavami....? Spol bi lahko razumeli kot razredni sistem, kjer sta strogo ločena dva razreda – moški in ženska. In tudi tukaj ima ena stran več moči kot druga, ena stran bo vedno zatirala drugo. Pomembnost sistema dveh spolov ni nič drugega kot pomembnost ohranjanja nesorazmerja moči, in vse, kar je odvisno od tega, je nedotakljivo (Bornstein 1999, 105).

Za laične namene je v Leksikonu Cankarjeve založbe spol opisan kot: »moška in ženska oblika živih bitij, ki je določena z različnostjo spolnih organov (primarni spolni znaki). Bitja, ki imajo spolne organe obeh vrst, imenujemo dvospolniki ali hermafroditi«. Vprašanje spola se na prvi pogled ne zdi zapleteno. Med kriterije, ki jih uporabljamo, da človeku določimo spol, sodijo v prvi vrsti telesni znaki kot so telo, lasje, glas, koža in gibanje. Šele potem pridejo v poštev vedenjski in tekstualni znaki. Med vedenjske znake sodimo vedenjske vzorce, spodobnost, protokoli in drža, tekstualne znake pa označujejo zgodovine, pričevanja, imena, odnosi, pravi ali napačni, ki podpirajo želene spolne značilnosti. Telesna zgradba nam na podlagi biološke osnove pove, h kateremu od obeh spolov sodimo, medtem ko vedenje in tekstualnost nakazujeta bolj kulturno določenost. Vedenjski in tekstualni znaki so eksplicitni za kulturno določanje spola. Po kriterijih zadovoljitve družbe, je namreč »treba potlačiti« in sprejeti spol, ki ga posamezniku predpiše družba na podlagi spolnih znakov. V naravi pa ni nič dokončno, meje so zabrisane in nedoločene, kar v kulturi povzroči dodatno zmedo, zato se kriteriji prilagodijo povprečju. Ker sta v naši zahodni družbi spola »popredalčkana«, so vsa izstopanja deviantna in zatorej nedopustna ali vsaj ne ekvivalentna, od nekdanj priznanima kategorijama spolov (Bornstein 1999, 28–29).

Vendar pa nobena ženska ni popolnoma ženska in vsak moški ima v sebi nekaj ženskega. Narava ni narejena tako črno-belo shematično, kot si mislimo in kot je ustaljena zdravorazumska norma, ki z eno nogo stoji v krščanski, z drugo pa v Darwinistični ideologiji kot je določila naša civilizacija, priznavajoča človeku samo en ali drug spol. Vse drugo naj ne bi smelo obstajati (Furlan 2006, 19).

A kar petnajst odstotkov ljudi glede na različne telesne značilnosti sodi nekam vmes. Najbolj izražena stopnja tega vmesnega stanja pa je dvospolnost, hermafroditizem ali interseksualnost.¹ V tem segmentu je lahko človek, če družba to dovoljuje, tudi kakega drugega spola. V Sloveniji se vsako leto rodita eden ali do dva otroka, ki imata dvolično spolovilo in se jima na videz ne da določiti spola (Furlan 2006, 19).

Drugi primer je španska tekačica Maria Patino, ki je leta 1985 na univerzijadi na Japonskem doživela »šok svojega življenja«. Laboratorijski testi za genetsko testiranje spola so pokazali, da je Maria pravzaprav moški. Odkar so na olimpijskih igrah uvedli genetsko testiranje spola, so diskvalificirali več žensk, ker to niso bile. Nekatere od njih so kasneje celo rodile. Patinovi pa so odvzeli vse naslove in jo izključili iz španske nacionalne atletske zveze (Furlan 2006, 19).

Ob vsem tem se nam zastavi vprašanje, ali je spol zgolj naraven? Naj bi zgolj biološka danost opredelila spol? Biološki spol implicira na prepričanje o prevladi telesa, ko skušamo določiti identiteto. In ravno na biološki spol se sklicujemo, ko nekomu pripišemo enega od obeh (dovoljenih²) spolov. Spol ima kombinacije vrste telesa, hormonov, spolnih organov, kromosomov, reproduktivnih organov in drugih esenc. Spol je tako kompleksna in komplicirana kategorija, da zahteva zelo dosledne opredelitve. Se ji pa tudi konsistentno izmika.

¹ Hermafroditi naj bi bili z vidika genotipa večinoma ženski osebki, ki so naknadno dobili moški značaj. Razvoj biološkega spola je odvisen predvsem od kromosomske sestave zarodka. Ta se v prvih dveh mesecih razvije iz enake nediferencirane zgradbe in se šele pod vplivom spolnih kromosomov in hormonov začne deliti na moški in razvoj moške spolne žleze, testisov. Ti izločajo hormone, ki vplivajo na razvoj moških zunanjih spolnih organov in zavirajo tiste strukture, iz katerih bi se sicer razvili ženski spolni organi. Izločanje se ponavadi prične v osmem tednu po spočetju. Napake v tem razvoju včasih vodijo do dvospolništva. Nekateri ljudje imajo nepravilen par spolnih kromosomov in tako se ne razvijejo vsi znaki enega spola. Pri nekaterih ženskih plodovih zaradi presnovne motnje nastaja veliko moških hormonov. To povzroči moško oblikovanje (maskulinizacijo) ženskih spolovil, naprimer povečanje klitorisa, ki postane podoben moškemu spolnemu udu. Nasprotno se pri nekaterih moških plodovih moški hormoni ne izločajo ali ne povzročijo maskulinizacije; otrokova spolovila so tedaj do neke mere žensko oblikovana. In končno imamo še redke primere pravega hermafroditizma, pri katerem ima otrok tako tkivo jajčnikov kot mod ter utegne imeti nožnico in moški spolni ud, ta motnja se razlikuje od transseksualizma, kjer človekov biološki spol ni dvomljiv, čeprav se razlikuje od posameznikovega duševnega nagnjenja (Bornstein 1999, 54).

² Tudi moderna znanost je pri raziskovanju spolov začela rušiti in presehati meje dvospolnosti, saj je dokazala obstoj številnih različic tako ženskega kot moškega in seveda tudi »nekega vmesnega« spola. Genetiki pri svojem delu naletijo na mnoge popolnoma nepravilne kromosomske kombinacije, kot so XO, XXX, XXY, YYY, XYY in XXXX. Ali to pomeni, da poleg dveh obstaja več spolov? (Bornstein 1999, 55).

4.2.1 Razlike med spoloma

Raziskovanje spola se je začelo s proučevanjem razlik med spoloma, konec prejšnjega stoletja. Gre za najstarejše proučevanje pristopa spolnih razlik, ki je še vedno navzoč v današnjih raziskavah spola. Glede na to paradigmo naj bi boljše razumevanje spola sledilo iz proučevanja razlik med biološkima spolnima kategorijama, med moškimi in ženskami. Po Ashmoru je bila v tem obdobju (1894-1936) glavna preokupacija raziskovalcev proučiti, ali so moški intelektualno superiornejši od žensk, kar je bilo v tistem času splošno prepričanje. »Moški trdijo, da imajo ženske zgolj šibke umske sposobnosti«, pravi Christine de Pizan v svoji knjigi Mesto dam iz leta 1415, kjer zagovarja ženske pred še danes aktualnimi predsodki, stereotipi in obtožbami (De Pizan 1999, 98).

Mnogi znanstveniki so to prepričanje zagovarjali z dokazovanjem razlik med spoloma v fizičnih lastnostih, npr., v masi možganov. Velikost in oblika možganske mase je bila nekakšen dokazni material za poudarjanje inteligenčne superiornosti moških nad ženskami. Ta obsedenost z velikostjo možganske mase se je nadaljevala še v dvajseto stoletje. Nenatančnost in nepravilnost argumentov je bila dokončno razkrita in ovržena šele leta 1981 (De Pizan 1999, 99).

Po drugi strani pa je potrebno opozoriti na avtorje, ki pričajo nasprotno in sicer Règine Pernoud, izvedenka za srednji vek, nas v knjigi Nehajmo že s tem srednjim vekom (2003), opozarja na ugledno mesto, ki naj bi ga ženska imela v fevdalni dobi tako v Cerkvi kot tudi v svetni družbi. Omenja številne ugledne in pomembne ženske. Ena izmed njih je bila opatinja Herrade iz Landberga, ki je avtorica znamenite enciklopedije iz 12. stoletja z naslovom Hortus deliciarum, Vrt užitek, iz katere so učenjaki črpali najzanesljivejše podatke o stanju tehnike v tistem času. Pernoudova opozori tudi na položaj kmetic in meščank tistega časa in pravi, da je mogoče v notarskih aktih videti, da poročena ženska deluje samostojno; odpre delavnico ali trgovino, ne da bi morala predložiti moževo dovoljenje. Eden izmed dokazov so tudi davčni sezname iz konca 13. stoletja za Pariz, ki kažejo množico žensk, ki opravljajo različne poklice od učiteljskih, zdravniških, lekarniških itd.. Pernoudova nas opozori tudi na pomembno dejstvo, ki je bilo v zgodovini tudi večkrat drugače interpretirano oziroma zamolčano in sicer, uveljavitev rimskega prava, v začetku 14. stoletja. Sočasno z uveljavitvijo naj bi upadel tudi ugled in položaj žensk. Njegov vpliv se je širil, z njim pa so ženske izgubljale enakopravnost in položaj v družbi. Tako so ženskam konec 16. stoletja z odlokom prepovedali vsakršno državno službo. Vpliv rimskega prava, ki se je takrat že razbohotil, je

žensko omejil na to, kar je bilo v vseh časih njeno prednostno področje: skrb za dom in vzgoja otrok. Situacija se je za časa Napoleona še bolj zaostрила, ko je bila žena v Franciji šele od 17. stoletja dalje primorana privzeti priimek svojega moža (Pernoud 2003, 110–117).

Sodobna zgodovina znanosti, je tudi seriji osebnostnih značilnosti pripisovala fizični/biološki vzrok. Tako je bilo do leta 1974 zbranih že veliko rezultatov o razlikah med spoloma, ki so pokazali, da ni razlik v splošni inteligentnosti. Tudi avtorici Maccoby in Jacklin sta na podlagi več kot tisoč člankov ugotovili, da obstajajo razlike med spoloma v nekaterih intelektualnih sposobnostih, kot so verbalne in kvantitativne in tudi v agresivnosti, vendar na področjih socialnega vedenja takrat še ni bilo dovolj raziskav za zanesljive zaključke. Na mnogih področjih po njunem mnenju ni razlik, kljub obstoječim kulturnim stereotipom o njihovem obstoju (Maccoby E.E. in Jacklin C.N 1974).

Njuno delo je sprožilo nov val raziskav, proučevali so obstoječe rezultate in še bolj dvomili glede razlik. Pojavili so se celo dvomi o že jasnih ugotovitvah o razlikah med spoloma v agresivnosti.

V osemdesetih letih je prišlo do maksimiziranja razlik med spoloma. Raziskovalci so začeli množično uporabljati metaanalitične tehnike (kvantitativni način primerjanja rezultatov različnih raziskav) za proučevanje razlik med spoloma. Interpretacije raziskav so zelo različne, od tistih, ki minimizirajo in zanikajo razlike, do takih, ki težijo k maksimiziranju razlik (Furlan 2006, 24).

V zvezi s proučevanjem razlik med spoloma pa se pojavlja še ena dilema. Ko psihologi objavijo raziskavo, ki primerja vedenje moških in žensk, se soočijo tako s političnimi kot z znanstvenimi posledicami. Raziskave s teh področij hitro pritegnejo pozornost javnosti, ki jih vključi v debato o statusu žensk. Primerjava o statusu žensk, je tako vedno sporna in predmet polemik med znanstveniki. Nekateri so mnenja, da takih raziskav ne bi smeli spodbujati, saj katalogiziranje razlik in podobnosti med spoloma ne samo prikriva kompleksnosti človeškega vedenja, pač pa tudi utrjuje obstoječe politične ureditve, ki omogočajo ohranitev teh razlik. Drugi avtorji menijo, da bi bilo treba raziskovanje razlik med spoloma še razširiti, saj bi konkretni rezultati lahko prispevali k javnim političnim debatam in splošni politiki spolov (Furlan 2006, 24).

Številne starejše in novejše analize, ki vključujejo tudi velikost učinkov spola na individualna razlike v psiholoških značilnostih, po mnenju Maje Zupančič, kažejo na to, da mnogi raziskovalci velikokrat podcenjujejo razlike med spoloma, zlasti na področju osebnosti. Nekatere razlike, naj bi se po njenem mnenju tekom generacij zmanjševale, druga pa na bi ostale stabilne (Zupančič 2000, 15).

4.2.2 Mentalne razlike med spoloma

Razlike v mentalnih sposobnostih, ki jih navajajo starejše raziskave, se dosledno izražajo tudi v novejših študijah. Glede besedne sposobnosti so deklice v prednosti pred dečki, ki izstopajo v prostorskih in numeričnih sposobnostih. Deklice spregovorijo prej kot dečki, njihov besednjak pa hitreje narašča. V srednjem in poznem otroštvu deklice dosegajo tudi višje rezultate na preizkusih besedne produkcije, branja in razumevanja celotnega gradiva in pisnega izražanja. Hitrejši govorni razvoj deklic pojasnjujejo tako z biološkimi vplivi kot zunanji vplivi okolja. Biološka razlaga temelji na hitrejšem telesnem razvoju deklic, kar verjetno pospešuje zgodnejšo specializacijo leve možganske hemisfere, ki je odgovorna za govorno funkcijo. Razlike med spoloma v specializaciji hemisfer pa so majhne in jih odkrije le sofisticirana statistična analiza (Maccoby in Jacklin 1974).

Razlike med spoloma lahko pospešujejo ali zavirajo tudi življenjske izkušnje. Že v drugem letu življenja se začnejo deklice in dečki razlikovati glede oblik igre, ki je najpogostejša dejavnost otrok v obdobju zgodnjega otroštva. Igra je pri dečkih bolj manipulativna, fizična in konstrukcijska, pri deklicah pa bolj simbolna. Tudi starši se ob spodbujanju igre odzivajo v odvisnosti od otrokovega spola. Dečkom ponujajo moško stereotipne igrače (npr. avto) in deklicam žensko stereotipne igrače (npr. punčko). Deklice in dečki so enako uspešni na preizkusih temeljnega znanja iz matematike, deklice so uspešnejše v rutinskem računanju, dečki pa na preizkusih numeričnega sklepanja, kompleksnih besedilnih matematičnih nalogah in na preizkusih geometrije.

Po eni izmed razlag, naj bi se razlike v matematičnih sposobnostih med spoloma, pojavljale zaradi razlik v prostorskih sposobnostih. Tako naj bi bili tudi biološki faktorji, ki vplivajo na razlike v prostorskih sposobnostih, odgovorni za razlike v numeričnih zmožnostih (Zupančič 2000, 15–16).

Lahko rečemo, da razlike v mentalnih sposobnostih med dečki in deklicami sicer obstajajo, vendar so prej zanemarljive kot pa velike. Tako se nam zastavlja vprašanje, ali so razlike med

spoloma večje kot enakosti med njima? Razlike v psiholoških in mentalnih sposobnostih dečkov in deklic se v veliki meri prekrivajo, zato bi lahko rekli, da so si dečki in deklice, kot tudi odrasli moški in ženske, med seboj bolj podobni kot različni v svojem razvojnem potencialu (Zupančič 2002, 18).

Povedano drugače; kakšna je potem analitična in interpretativna vrednost spola, če pa so na področju psiholoških in mentalnih sposobnosti razlike med »tipično« deklico in »tipičnim« dečkom manjše, kot pa so razlike med eno deklico (dečkom) in drugo (drugim)?

Ob mnogih predsodkih v zvezi z razlikami spolov v inteligentnosti je danes vendarle jasno, da kakih posebnih razlik med spoloma v umskih sposobnostih ni. Obstajajo pa nekatere razlike med spoloma pri posameznih vidikih inteligentnosti. Na to poleg Zupančičeve opozarja tudi Janek Musek, ki pravi, da ženske dosegajo višje vrednosti pri besednih sposobnostih, moški pa imajo boljše prostorske in matematične sposobnosti (Musek 1995).

4.2.3 Razlike med spoloma v osebnostnih lastnostih

Osebnostne lastnosti predstavljajo eno najpomembnejših komponent stereotipov o moških in ženskah. Pri tem se osredotočimo predvsem na rezultate različnih raziskav glede dveh osebnostnih lastnosti: čustvenosti, ki naj bi bila značilna ženska osebnostna lastnost in agresivnosti, ki naj bi bila značilnost moškosti. Nekateri avtorji navajajo, da so ženske čustveno bolj občutljive kot moški, razlike med njimi pa se pojavijo že v zgodnjem otroštvu (Avsec 2002, 4–6).

Čustvena občutljivost se povezuje z empatično odzivnostjo. Vendar razmeroma objektivno opazovanje obnašanja žensk in moških, po ocenah Carolyn Zahn-Waxler, dosledno ne podpira večje empatične odzivnosti žensk. V vprašalnikih samoocene dekleta in ženske sicer dosledno dosegajo višje rezultate od fantov in moških. Če pa opazujemo vedenjske znake sočustvovanja posameznikov s stisko druge osebe, se razlike po spolu pokažejo le med malčki (v prid deklic), ne pa tudi med starejšimi otroki in adolescenti (Zahn-Waxler v Zupančič 2000, 16).

Tako se v študijah, v katerih obnašanje mlajših otrok ocenjujejo drugi, pojavlja vprašanje, ali njihove ocene odražajo otrokovo dejansko obnašanje ali pa se ocene prepletajo s spolnimi stereotipi ocenjevalk in ocenjevalcev in seveda predstavljajo tudi odgovor na družbena pričakovanja v zvezi s polom. Evolucijskih razlag o genetski determiniranosti žensk za

čustveno občutljivost zaradi priprave na skrbno obnašanje do potomcev, empirične raziskave niso podprle. Očetje so ravno tako naklonjeni svojim majhnim otrokom in so enako kompetentni skrbniki kot mame. Tako moški kot ženske, se vsaj glede na fiziološke pokazatelje enako odzivajo na otroški jok. Zupančičeva povzema ugotovitve in zaključke raziskave C. Zahn-Waxler, ki kažejo, da so družbena pričakovanja o tem, da naj bi bile deklice »tople«, čustveno izrazne in dečki čustveno »odmaknjeni« in kontrolirani, najverjetneje odgovorne za razlike med spoloma. Deklice v razvoju dobivajo veliko več spodbud za izražanje in refleksijo čustev kot dečki (Zahn-Waxler v Zupančič 2000, 16).

Zgodnje družinske vzorce socializacije podpirajo tudi njihovi vrstniki, vzgojiteljice in vzgojitelji, spolno tipizirana literatura in drugi masovni mediji, zlasti televizija. Razlike med spoloma glede agresivnosti se tako začno pojavljati že v zgodnjem otroštvu. Dečki so fizično in besedno agresivnejši od deklic, razlike med njimi pa so razmeroma majhne in se pojavljajo v specifičnih situacijah. Dečki se na fizični napad pogosteje odzivajo bolj agresivno kot deklice in se s starostjo vedno bolj neposredno konfrontirajo z nasprotnikom v situacijah, ko so izzvani. Deklice pa večkrat izražajo posredne oblike sovražnosti in s starostjo pogosteje uporabljajo tehnike socialne odtujitve, kot so opravljanje, šikaniranje, izključitev iz skupine. Obnašajo se sicer agresivno, vendar se izogibajo neposrednim konfrontacijam. Pogostost takih subtilnih oblik agresivnosti med deklicami, je enaka pogostosti vključevanja dečkov v neposredne napade. Raziskave, ki se osredotočajo na fizične in neposredne besedne napade, tako podcenjujejo agresivnost deklic in deklet. Ker je moška agresivnost navzoča že zelo zgodaj v življenju, razlike med spoloma pa se pojavljajo v različnih kulturah in med živalskimi vrstami, na razlike med spoloma verjetno vplivajo biološki dejavniki (D.G. Perry v Zupančič 2000, 17):

Možno je, da biološki dejavniki pomembno prispevajo k razlikam med spoloma v določenih obnašanjih, vendar je dejanska izraznost teh obnašanj podvržena vplivu okolja. Tudi variacije med istospolnimi ljudmi so večje kot povprečne razlike med spoloma in tako psiholoških razlik med spoloma ne moremo razložiti na ravni bioloških vplivov. Žal socialno okolje moške in ženske obravnava in vrednoti nekoliko drugače. V razvoju nekaterih človeških značilnosti, socialno okolje najverjetneje spodbuja in podpira biološke razlike med spoloma, v razvoju drugih, pa razliko najverjetneje oblikuje družba. V vseh družbah so na primer nekatera obnašanja primernejša za moške, druga za ženske.

Temu mnenju se pridružuje tudi R. Skynner (1993, 251):

Kakšne pa so psihološke razlike med »moškostjo in »ženskostjo«? Na to vprašanje je izjemno težko odgovoriti. Čeprav se običajno vsi zavedamo zelo opaznih razlik med moškimi in ženskami, kajne? Ko pa jih skušaš izmeriti in točno opredeliti, se nekako razgubijo. Tako ali drugače, za vsako ugotovitev lahko rečemo samo, da drži za povprečnega moškega ali povprečno žensko. Lastnosti se prekrivajo mnogo bolj, kot si ljudje predstavljamo. Dejansko so psihološke razlike med ljudmi istega spola večje kot povprečne razlike med moškimi in ženskami in to skoraj pri vseh lastnostih, ki so jih merili.

Takšna razlaga spominja na star kitajski rek, ki pravi, da utegne biti razlika med dvema »da« večja kot razlika med »da« in »ne«. Kot kažejo nekatere raziskave oziroma teorije o razlikah med spoloma, razlike med spoloma so. Obstajajo pa tudi raziskovalci razlik med spoloma, ki trdijo, da takšnih razlik ni. Ali natančneje, znotraj same skupine moških in žensk naj bi obstajale večje razlike kot med obema skupinama. Hkrati pa, oziroma tudi zato, se vedno več govori o t.i. psihološki ženskosti oziroma moškosti, ki ni vezana na biološki spol (Furlan 2006, 50).

4.2.3.1 Spodbujevalci hierarhije med spoloma - predsodki in spolni stereotipi, ki vplivajo na izoblikovanje spolne vloge

Nemalokrat slišimo frazo, »moški ne jokajo« ali »ženska-kokoš«. Gre za dva precej pogosta predsodka današnje (slovenske) družbe, ki označujeta lastnosti značilne za moški ali ženski spol. Zaradi svoje enostavnosti in jasnega predznaka se predsodki in stereotipi kljub neutemeljenosti zlahka uveljavijo in ohranijo. Kažejo se predvsem v nespoštljivem ali prezirljivem odnosu do pripadnikov različnih skupin. Na videz nam olajšajo dojetje in razumevanje sveta okoli nas in se jih radi poslužujemo v situacijah, ko je treba opravičiti lastne neuspehe. Skratka predsodki so tisto, v kar se preprosto prepričamo, da je, in ne tisto, kar v resnici je. Postanejo naš način življenja in sprejemanja odnosov. Misel prof. dr. Mirjane Ule, da je »težje razbiti predsodke kot atome«, je lepa ponazoritev, kako globoko so se nekateri predsodki zasedrali v ljudeh in družbi (Furlan 2006, 89).

Prvi je predsodke poimenoval Lippman, ki prvi omenil tudi stereotip kot »sliko v glavi«, ki si jo posameznik riše o sebi in drugih. Za stereotip je značilno, da temelji na nepreverjenih dejstvih in sporočilih o nekem dogodku, osebah, predmetih itd.. »V bogati, kompleksni

konfuziji zunanjega sveta jemljemo samo tisto, kar je za nas naša kultura že definirala, in težimo k temu, da vse gledamo, vidimo v stereotipnih formah naše kulture« (Ule 1994, 103).

Vsakdanji svet posameznikov in skupin je torej »naravno okolje«, kjer nastajajo stereotipi in se množijo predsodki. To velja predvsem za tisti del vsakdanjega sveta, ki se izmika zavestni kontroli, ki podlega spontanim, avtomatskim, verbalnim in neverbalnim odzivom na družbene situacije. Predsodki so tako prisotni povsod, vsi jih kreiramo ali obnavljamo in ohranjamo, prav tako pa smo jim vsi tudi izpostavljeni. Edina imunost proti predsodkom pravi Furlanova, je kritičnost do njihove presoje in pripravljenost soočanja z njimi. Ker so neracionalni in neobjektivni so hkrati tudi težko oprijemljivi in posledično težko ovrgljivi.

Na moške in ženske in na njihove družbene vloge večinoma gledamo stereotipno. Ženskost predstavlja »obnašanja, lastnosti in stališča, ki so značilna za ženske, ki so tradicionalno predpisana ženskam in se od njih stereotipno pričakujejo«, moškost pa predstavlja »obnašanja, lastnosti in stališča, ki so značilna za moške, ki so moškim tradicionalno pripisana in se od njih pričakujejo« (Kanjuo Mrčela 1996, 56).

Pri opisovanju ženskih lastnosti še vedno prevladujejo atributi, kot so: nežna, čustvena, topla, dovzetna za potrebe drugih, zgovorna, itd., pri opisovanju moških lastnosti pa: razumski, vpliven, dominanten, hladen, pogumen, itd. Takšno poenostavljeno in polarizirano pripisovanje enih lastnosti ženskam, drugih pa moškim, se ne pojavlja le v vsakdanjih pogovorih o razlikah med spoloma in v šalah (o blondinkah), temveč globoko in odločno vpliva že na vzgojo. Med mnogimi starši je povsem nezavedno usidrano prepričanje, da se mora vzgoja dečkov razlikovati od vzgoje deklic. Darja Kobal v delu Temeljni vidiki samopodobe opozarja na številne raziskave, ki to potrjujejo. C. Smith in B. Lloyd iz leta 1987, sta v raziskavi ugotovila, da se matere odzivajo na nemir svojih novorojenih hčera, misleč, da so utrujene, tako da jih položijo v posteljo in od njih pričakujejo, da bodo zaspale. Nasprotno pa fantke spodbujajo k različnim dejavnostim. Če so nemirne deklice, matere pogosto menijo, da so utrujene, če pa so nemirni dečki, sklepajo, da bi se radi igrali (Smith v Kobal 2001, 141).

Razlike se pojavljajo tudi pri igračah. Deklice dobivajo igrače iz nežnejšega in mehkejšega, fantje pa iz čvrstejšega materiala. Celo v obdobju pred otrokovim rojstvom, naletimo v številnih domovih na že zdolgočasen stereotipen pojav, ko deklice čakajo rožnata, dečke pa oblačila v modrih barvah. Iz navedenih primerov se porajajo najmanj tri polarizirane sodbe:

pasivnost-aktivnost, mehkost-trdost, toplina-hladnost, od katerih en pol pripada ženskam, drugi pa moškim. Stereotipi naj bi tako že v zgodnjem otroštvu delovali kot sheme, po katerih otrok razvršča in ureja informacije, ki se nanašajo na spol, in sicer na ustrezne in neustrezne. Deklice oblikujejo feminilno, dečki pa maskulino spolno shemo oziroma vlogo. Tako naj bi bil moški spol uspešen predvsem v stereotipno moških spolnih vlogah in situacijah, ženske pa naj bi se izkazovale predvsem doma, v gospodinjstvu, organizacijah za dobrodelno pomoč itd. Stereotipi tako ustvarjajo t.i. socialno nepravičnost ter ustvarjajo nepravično predstavo o moških in ženskah (Furlan 2006, 91).

Raziskave s področja psihologije osebnosti kažejo, da ljudje ne presojava stereotipno le drugih oseb, temveč pogosto z isto gotovostjo tudi sebe. Raziskovalci so s pomočjo Cattellovega vprašalnika osebnostnih lastnosti ugotovili, da si ženske pripisujejo več lastnosti (nežnost, občutljivost, razvajenost, blagost, izbirčnost, itd.), ki jih Cattell umešča pod t.i. faktor premičnosti ali mehkega temperamenta, v vsakdanjem jeziku pa bi jih lahko opisali kot tipične ženske lastnosti. Moški pa se pogosto opisujejo kot ostri, realistični, trdi, neodvisni, praktični, včasih celo grobi itd.; te lastnosti Cattell umešča pod skupni imenovalec t.i. faktor trdega temperamenta. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da gre za tipične moške lastnosti (Cattell v Musek 1994, 65).

Spolni stereotipi lahko na ta način povzročijo krize osebne identitete pri posameznicah ali posameznikih, ali kot temu pravimo, »spolno paniko«, strahovito zmedenost, ki jo posameznik ali posameznica lahko čuti, če ne ustreza stereotipnim konceptom svojega spola (Dowling v Kanuo Mrčela 1996, 57).

V pestrosti in raznolikosti spolnih stereotipov je tako mogoče razločiti različne vrste spolnih stereotipov. Glavna in najbolj groba kriterija razločevanja sta kriterija kvalitete in vsebine. Deauxova in Lewisova tako ugotavljata, da se vsebina spolnih stereotipov nanaša na zunanji videz, vedenjske vloge, osebnostne lastnosti in poklicne vloge. Maskuline oblike teh komponent so bolj značilne za moške, feminilne pa za ženske, vendar ne izključno. Avtorici tudi ugotavljata, da poznavanje ene komponente spolnega stereotipa implicira obstoj drugih komponent v skladu s spolnimi stereotipi, pri čemer ima zunanji videz najmočnejši vpliv (K. Deaux in L.L. Lewis, 1984).

Podobno sta Ashmore in De Boca analizirala vsebino spolnih stereotipov in identificirala tri kategorije lastnosti: tiste, ki definirajo (primarni spolni znaki), identifikacijske (sekundarni

spolni znaki-zunanji videz) in opisne (osebnostne lastnosti). Ko gremo v smeri od definirajočih atributov k opisnim, se prekrivanje med stereotipno žensko in stereotipnim moškim povečuje (Ashmore in De Boca v Furlan 2006, 94).

Najmočnejša komponenta spolnih stereotipov pa se vendarle nanaša na osebnostne lastnosti. Pri tem pa v današnji vse bolj medijsko zaznamovani družbi, ki je morda že kar obsedena s telesom in zunanjim videzom, ne gre zanemariti identifikacijskih aspolnih stereotipov.

4.2.3.2 Spolni stereotipi povezani s telesom in zunanjim videzom

Na telesu je meja med »naravo« in »kulturo« zbrisana. Kulturni razvoj družbe in širjenje formalnih vzorcev vedenja so povzročili, da so postali človeško telo, čustva in želje »civilizirani«. Kaj jemo, kako se oblačimo, dnevni rituali, s katerimi skrbimo za svoje telo, vse to posreduje kultura.

Telo se osamosvoji od narave, podvrženo je vplivom družbenega nadzora, koordinirano mora biti v skladu z obstoječimi normami. Je odsev družbe, ki ga obdaja; zbirka družbenih pravil in reda. Antropologinja Mary Douglas je dejala, da je telo močna simbolična oblika, objekt, na katerega se vpisujejo prevladujoča kulturna pravila in hierarhije. Oblikovano je v družbenih, kulturnih, zgodovinskih in političnih kontekstih; ne moremo ga torej misliti zunaj teh kontekstov, še najmanj pa si ga predstavljati zgolj kot skupek bioloških atributov, čeprav je telo še vedno biološka, materialna in fizična entiteta (Douglas 1978, 35).

Vsaka doba in vsaka kultura konstruira telo na svoj način. Vsaka kultura ustvari tudi številne, pogosto konfliktne telesne ideale. Telo pa ni samo tekst kulture, ni zgolj tabula rasa, ki čaka, da ga oblikuje kultura. Michel Foucault je analiziral telo kot subjekt moči in političnega nadzora, kot direktno mesto družbenega nadzora. Telesa državljanov so tako nadzorovana s pomočjo različnih državnih in drugih aparatov, npr. medicine, javnega zdravstva, izobraževalnega sistema, prava; seveda pa tudi s pomočjo lepotnih norm. Nadzorovano telo namreč samo sebe disciplinira, obvladuje svoje naravne potrebe, impulze in želje (Foucault v Kuhar 2004, 10).

Telo je torej tista kritična točka, kjer se stikata družbeno in individualno. Je nenehno postavljeno na ogled in je polje oziroma poligon, na katerem se začne vse človeško družbeno življenje. Telo pa je postalo tudi projekt jaza. Mnogim je postal eden pomembnih življenjskih ciljev doseči to, da bi telo »dobro govorilo« o njih. Celotna identiteta posameznika ali

posameznice je definirana zgolj prek telesa. Telo je torej medij samopredstavljanja, samo promocije, samooglaševanja, pa tudi mesto družbene stigmatizacije. Kljub zmanjševanju družbenih razlik med spoloma se s telesnim videzom še vedno rišejo odnosi med moškimi in ženskami, predvsem pa se kaže še vedno obstoječa, toda bolj prikrita moška dominacija nad ženskami. Patriarhalnost je s težko dosegljivimi lepotnimi ideali ustvarila prostor, v katerem se ženske »morajo« počutiti nelagodno v svojem telesu. V tem smislu gre predvsem za ženska telesa v funkciji objektov za estetski užitek, ki velikokrat deformirajo žensko telo. Ob vrednotenju telesnega videza se namreč kažejo spolni stereotipi, ki označujejo oziroma zaznamujejo spolne vloge. Z njimi so povezane tudi spolne dihotomije, kot so moč-šibkost, aktivnost-pasivnost, seksualnost-nevtralnost. Spolni stereotipi so tako skozi zgodovino pomagali ohranjati uzakonjene podobe, ki so v določenem obdobju veljale za ideal lepote in zaželenosti. V tem pogledu so velikokrat predstavljali in tako je še danes, spolno nasilje nad človeškim telesom (Furlan 2006, 94–95).

Ženski ideal je bila v marsikaterem času in prostoru deformirana ženska. V zahodnem svetu je vsem dobro poznan stereotip vitkega pasu. V obdobju zgodnjega kapitalizma je v Ameriki in Evropi veljalo prepričanje, da žensko telo potrebuje korzet »podporo« od prsi do bokov. Pri korzetu gre, podobno kot pri starodavni kitajski praksi povezovanja stopal, za omiljeno obliko zunanjšega nadzora nad ženskimi telesi. Videz žensk je tako določal njihovo identiteto in vrednost, kajti bile so finančno in statusno odvisne od moža in povsem podrejene. S svojim priščipnjenim pasom so bile razstavni eksponat moškega bogastva. Simbol korzeta in ideal ženskosti sta dajala dvolično sliko, ideal erotičnosti in hkrati morale. Zgodovinarji trdijo, da se je zlasti v viktorijanskem obdobju uporabljal kot prisilni aparat, s pomočjo katerega je patriarhalna družba nadzorovala ženske in označevala njihov podrejeni položaj (Kuhar 2004, 18–20).

Človeške telesne oblike so se skozi stoletja močno spreminjale. Kot so se spreminjali ideali ženskega telesa, so se spreminjali tudi ideali moškega zunanjšega videza. Vendar pa je bilo moško telo skozi čas, v zahodnem svetu, vseskozi zaznamovano s kultom moči, avtoritete, dominantnosti, poguma, neodvisnosti in včasih tudi agresivnosti. Za razliko od ženskih idealnih podob, ki so bile zaznamovane z bolečino, šibkostjo, pohabo, podrejenostjo in popredmetenjem, je bil moški ideal vseskozi zaznamovan z močjo in nadrejenostjo (Nussbaum 2000, 72).

Ljudje smo tako skozi zgodovino ustvarjali in ohranjali raznolike idealne zunanje podobe, definirane v obliki spolnih stereotipov in predsodkov. Pri tem pa smo pozabili na ironično resničnost, ki je zajeta v naslednji misli: »Vrat, podaljšan z medeninastimi obročki, ali pa majhen nos, ki ga oblikuje plastični kirurg, nimata sama po sebi naravne fizične vrednosti. Kdo odloča o tem, ali je raztezanje ust s ploščicami ali pa polnjenje prsi s silikonom estetska izboljšava ali grozo vzbujajoče pohabljenje?« (Kuhar 2004, 17).

4.2.3.3 Spolni stereotipi o moških in ženskih osebnostnih lastnostih

So ambicioznost, natančnost, delavnost, odločnost res zgolj tipično moške lastnosti? Ali si omenjene lastnosti bolj značilne za ženske? Predsodki in stereotipi, ki se nanašajo na navedene lastnosti so v družbi sicer nezaželeni, ko pa o njih razmišljamo zavestno, so naša stališča enakopravna. Kljub temu da nobena od naštetih lastnosti ni izključno značilna za en spol, pa so maskuline oblike bolj značilne za moške in feminilne za ženske:

O tem govori tudi cerkveni dokument O sodelovanju moških in žensk v Cerkvi in svetu: Vendar je primerno spomniti na to, da so omenjene ženske vrednostne predvsem človeške vrednote: človek, tako moški kot ženska, ki je bil ustvarjen po božji podobi, je namreč en in nedeljiv. Samo zato, ker ženske bolj spontano soglašajo z omenjenimi vrednotami, morajo biti viden poziv in prednostno znamenje za te vrednote. Končno pa je vsak človek, naj bo moški ali ženska, določen za to, da je »za drugega«. V tej perspektivi je tisto, kar imenujemo »ženskost«, več kot samo goli prilastek ženskega spola. Zaradi tega je treba napredovanje žensk v družbi razumeti in si želeti kot zahtevo po počlovečenju, ki bo zahvaljujoč ženskam postalo na novo odkrita vrednota³(Furlan 2006, 99).

Dokument je dokaz prepričanja, da so ženske vrline samo odraz ženskosti. V tem pogledu seže onkraj stereotipno zaznamovanih podob ženskosti in moškosti, saj s tem ko »ženske vrednote« označi kot »predvsem človeške vrednote«, poudarja etično zahtevo po »počlovečenju« sveta v smislu etične feminizacije (Furlan 2006, 99).

Kljub temu, pa so spolni stereotipi o moških in ženskih osebnostnih lastnostih v vsakdanjem svetu še zelo navzoči. Avsec Andreja pravi, da lahko moške osebnostne lastnosti vsebinsko označimo kot »agentne« lastnosti, ki se nanašajo na delovanje in so povezane z močjo. Gre za

³ Kongregacija za verski nauk, Pismo o sodelovanju moških in žensk v Cerkvi in svetu, Družina, Ljubljana, 2004, 27.

nadzorovalne tendence (npr. agresivnost, ambicioznost, dominantnost, voditeljsko vodenje itd.) in neodvisnost od drugih ljudi (npr. neodvisnost, zanašanje nase, samozadostnost, individualizem). Nekateri dodatni »agentni« atributi pa se nanašajo na osebno učinkovitost (npr. samozaupanje, občutek superiornosti, lahko odločanje) in na vidike osebnega stila (npr. direktnost, pustolovstvo, nepripravljenost na vdajo). Ženske osebne lastnosti pa lahko označimo kot »komune«. Dimenzija »komunosti« se primarno nanaša na skrb za dobro drugih (npr. vdanost, sposobnost popolne posvetitve drugim, želja po umirjanju napetosti in negativnih čustev, prijaznost, sočutnost, ljubezen do otrok). Nekatero tipično žensko lastnost pa se nanašajo na osebno senzitivnost in čustveno izraznost ter vidike osebnega stila (npr. nežnost, blaga govorica) (Avsec 2002, 25).

Spolne stereotipe in z njimi povezani dimenziji agentnosti in komunosti oziroma ekspresivnosti in instrumentalnosti lahko primerjamo z dimenzijami kompetentnosti in prijetnosti. V primeru spola tradicionalni stereotipi označujejo ženske kot nekompetentne, vendar zelo prijetne. V nasprotju pa je stereotipni moški označen kot ambiciozen in analitičen, vendar neobčutljiv za druge (Eagley in Dielman 1997).

Spolni stereotipi so danes osnova za merjenje maskulinnosti in femininnosti kot osebnostnih lastnosti. Vsebinska opredelitev maskulinnosti in femininnosti kot osebnostnih lastnosti namreč ne temelji več na dejanskih razlikah med spoloma, pač pa na družbeno-kulturni definiciji spolnih vlog in na pozitivnih, družbeno zaželenih spolno tipiziranih značilnostih. Vendar pa so v raziskavah identificirali tudi negativne komponente spolnih stereotipov, ki odražajo pretirano agentne oziroma komune orientacije. Negativni vidiki stereotipnih moških lastnosti, se tako nanašajo na pretirano uveljavljanje jaza na račun drugih, npr. egoizem, sovražnost, diktatorstvo, negativni vidiki ženskih lastnosti, pa na nezdravo odvisnost od drugih, npr. omahljivost, jokavost, lahkovernost. To se je pokazalo tudi v raziskavi, ki jo je v slovenskem prostoru izvedla A. Avsec in sicer o razlikah med spoloma v vrednostnih ocenah spolno stereotipnih osebnostnih lastnosti. Rezultati so pokazali, da so udeleženci obeh spolov označili lastnosti značilne za povprečno žensko (nežnost, toplina, sočustvovanje), bolj pozitivno od lastnosti, značilnih za povprečnega moškega. Kot morebitni vzrok za to Avsecova navaja višjo družbeno zaželenost lastnosti, ki vplivajo na boljše medosebne odnose in kažejo na skrb za potrebe drugih v primerjavi s tistimi, ki se nanašajo na izražanje lastnega jaza in zadovoljevanje lastnih potreb; torej je na splošno bolj pozitivno vrednotenje »komunih« lastnosti, ki so osrednji del stereotipov o ženskih lastnostih. Tiste lastnosti, ki so

jih ocenjevalci pri povprečni ženski ocenili kot negativne, pa se večinoma nanašajo na pomanjkanje agentnosti (popustljivost, plahost, podredljivost, tečnarjenje). Zanimivo je, da so moški ocenjevalci bolj pozitivno ovrednotili moške stereotipne lastnosti. Tukaj Avsecova opozarja na favoriziranje lastne skupine, ki je splošen, čeprav ne univerzalen fenomen, ki lahko vključuje vedenje (diskriminacijo), stališča (predsodke) in kognicijo (stereotipiziranje) (Avsec 2002, 33).

Pozitivnost ženskih stereotipov pa lahko pomeni tudi dvorezen meč, saj po mnenju A.H. Eagley in A.B. Dielman določene pozitivne lastnosti, ki jih pripisujejo ženskam, kot npr. skrb za druge, prijaznost, v bistvu ženskam onemogočajo dostop do družbenih vlog in socialnih položajev z visokim statusom (vodstvene funkcije), ki so pogosto povezane z nasprotnimi lastnostmi, s trdoto in agresivnostjo (1997, 11–13).

4.2.3.4 Prikrto nasilje stereotipov

Nihče ne more pobegniti kulturno pogojenim vzorcem moškosti in ženskosti, ki zaznamujejo človekovo identiteto in medosebne odnose. Tekom zgodovine so se podobe idealnosti moškega in ženske spreminjale, vendar pa je osnovna formula ostala enaka: moški kot norma, generični vzorec, po katerem se zgleduje ženska, ki kot drugi spol »služi« moškemu, prvemu spolu.

Hierarhičnost odnosov med spoloma je tako skozi zgodovino ohranjala in oblikovala odnos moči in prvenstva moških nad ženskami. Oblikovali in krepili so se spolni stereotipi in predsodki v korist »vladajočega« spola. Ženska je marsikdaj postala sredstvo za doseg ciljev moških. Kljub temu, da ženske značilnosti veljajo za »dobre in koristne«, sta ženska in ženskost razumljeni kot nekaj »drugotnega« (Furlan 2006, 120).

Paradoks, ki je močno zaznamoval preteklost in sedanost človeštva, se kaže v podrejenosti »bitja«, ki naj bi se sicer odlikovalo po svojih kvalitetah in vrednotah, a je prav zaradi teh lastnosti obsojeno na drugorazrednost in podrejenost. Epstein pravi (1970, 22), da so bili ženskam skozi zgodovino sicer priznani nemalo kateri »ženski« talenti, kot npr., da imajo ženske:

močno razvito intuicijo« ter izrazit dar in čut za medsebojne odnose, vendar se s tem ni spremenilo temeljno vodilo, vzdolž katerega so se izoblikovali številni drugi spolni stereotipi in predsodki na račun žensk: »Ženska je in je vedno bila razumljena kot

topla, vodljiva, pokorna, ljubeča, prikupna, puhle glave, kratke pameti, predvsem pa podložna moškemu in njegovi volji, malce svojeglava in uporniška, vendar pa se je to dalo popraviti s tem, da je bila kdaj pa kdaj tepena.

Na račun poudarjanja nekaterih lastnosti žensk kot negativnih, čeprav so v osnovi pozitivne, in potvarjanja resnice, predsodki nemalokrat ženskam predstavljajo ovire, s katerimi so soočene v vsakdanjem življenju. Tako naj bi bile npr. ženske zaradi pretirane čustvenosti, ki naj bi bila tipično ženska lastnost, nezmožne opravljati vodstvene in druge »pomembne« poklice (Furlan 2006, 121).

Na to opozarja tudi raziskava o zaposlitveni segregaciji po spolu, ki jo navaja Cynthia Epstein Fuchs, ki kaže, da je ženskam onemogočeno napredovanje na višje položaje zaradi prepričanja delodajalcev, da bo ženska zaradi svoje pretirane čustvenosti ogrozila posel oziroma poslovanje podjetja. Poleg čustvenosti so še druge lastnosti žensk, ki ne ustrezajo politiki zaposlovanja žensk na vplivnejša in vodstvena delovna mesta. Ženske kvalitete so v tem pogledu razumljene kot pomanjkljivosti. Ob tem pa se morajo ženske soočiti še s stereotipi in predsodki, ki v »ženski karieristki« oziroma ambiciozni ženski vidijo antitezo oziroma »pregrešno podobo« prave tradicionalne ženske in ženskosti. V tem pogledu so podtalni in prikriti in s tem uničujoč element enakopravnih medsebojnih odnosov (Epstein 1970, 23).

»Govor« in »glas« sta najpogosteje najbolj vidni metafori moči. Verbalna praksa in družbena interakcija sta namreč prostor, kjer se odraža in odvija boj za oblast in premoč enega spola nad drugim, ugotavlja antropologinja Susan Gal in nadalje označuje politične in izobraževalne ustanove, sodišča in religije kot prostor, kjer se oblikujejo podobe spolov in določa, kaj, kdaj in kako lahko kdo govori. Skozi zgodovino so bile ženske tako v pretežni meri utišane in potisnjene na območje pasivnosti.

Ženski molk oziroma tišina sta bila opravičevana in utemeljevana s predsodki o ženski skromnosti, ponižnosti ter poslušnosti, ki naj bi bile značilne ženske kreposti. Na račun poudarjanja teh kreposti je bila ženskam odvzeta udeležba na javnih razpravah, govorih in nastopih. Njihovo mnenje je bilo večinoma nepomembno, zasenčeno in opravičevano s skromnostjo, ponižnostjo in poslušnostjo. Ženske zaradi teh »kreposti«, ki so se od njih pričakovale, niso smele javno nastopati in izpostavljati svojih mnenj (Gal v Furlan 2006, 121–122).

Ta predsodek je na nek način navzoč še danes, saj je moški način nastopanja, govorjenja in predavanja v praksi še vedno povzdignjen kot norma, medtem pa ženski način velja za čustvenega, malce zmedenega in ne tako racionalnega kot je moški.

Razdiralen vpliv spolnih stereotipov in predsodkov je tako mogoče opaziti na vsakem koraku. Prikrite in malo manj prikrite oblike posedovanja moči so vidne tako v verbalni, kot neverbalni komunikaciji. Stereotipi tako zaznamujejo ne samo očitno, verbalno komunikacijo, temveč tudi neverbalno, ki se kaže v mimiki, drži itd. Že majhne deklice npr. učijo, kako morajo sedeti »po žensko« (s prekrižanimi nogami), dečki pa so vzgajani k temu, da naj ne kažejo strahu (Furlan 2006, 123).

Čeprav je v slovenskem prostoru močno navzoč etični imperativ enakopravnosti in enakovrednosti spolov, ki je v veliki večini tudi uzakonjen ter predstavlja pravno podlago in tako teoretično ozadje za praktičen razvoj enakovrednosti in enakopravnosti spolov, se ta še vedno zdi kot nedosegljiv ideal. In kot pravi Furlanova; četudi se stereotipne podobe moškosti in ženskosti, očetovstva in materinstva ter patriarhalnih družinskih vlog v svoji spremenjeni obliki približujejo idealu enakopravnosti in enakovrednosti spolov, so še vedno bližje patriarhatu kot pa enakopravnosti. Ženskost in moškost se spreminjata in dobivata novo podobo, vendar pa se tudi v tej zrcalijo številni stereotipi in predsodki tradicionalne preteklosti. Ženske danes bolj kot kdaj prej aktivno sodelujejo v družbenem življenju, opravljajo tako »ženske« kot »moške« poklice, moški pa se približujejo družini in aktivnemu očetovstvu oziroma starševstvu. Oba spola se osvobajata predsodkov in stereotipov, vendar so ti še vedno močno zakoreninjeni v slovenski družbi. Navzočnost spolnih stereotipov se kaže tako v zaposlitveni segregaciji po spolu, kot tudi v množičnih medijih ter hierarhični ureditvi in praksi Cerkve in države. Predvsem pa se prisotnost spolnih stereotipov kaže v krizi družine, s katero se sooča tako slovenska kot tudi globalna družina (Furlan 2006, 124).

4.3 Antropološka kategorija spola

Antropologija spola se močno opira na vlogo kulture, saj je predvsem od družbenega okolja., v katerem živimo, odvisno, skozi kakšne oči bomo zrla spol kot antropološko kategorijo.

V tem pogledu je najbolj vpliven in poznan »mit o delitvi dela«. Z njim je je namreč tesno povezana antropološka kategorija spola, hkrati pa je pomemben za razumevanje in študije spola in spolnih stereotipov.

Mit o delitvi dela opisuje to, da je ženskam v družinski skupnosti dokazana domača vloga kot nekaj naravnega, univerzalnega in neizbežnega. Trdi, da so ženske v vseh družbah gospodinje po naravi in da morajo prevzeti to vlogo, če hoče družba preživeti. Mit o delitvi dela po spolu širijo strokovnjaki, v prvi vrsti etologi⁴, ki so si naložili poslanstvo, da vrišejo tiste dele mita, ki dokumentirajo naravnost domače vloge ženske. Etolog pravi, da je situacija, v kateri naj bi bila tradicionalna delitev dela po spolu »stalnica v različnih kulturah«, naravna. Antropolog pa mu za to priskrbi »dokaz«. Georg P. Murdock, eden takih antropologov, je priskrbel »dokaz«, ki je imel velik vpliv na področju sociološkega in antropološkega pisanja o tej temi. V delu Social Structure (Družbena struktura) Murdock (1965, 7–8) takole opisuje delitev dela po spolu:

Moški s svojo superiorno telesno močjo lahko bolje opravlja težja opravila, denimo, seka drevje, koplje rudo, drobi kamenje, krči ledino in postavlja bivališča. Ker ga ne ovira fiziološko breme nosečnosti in dojenja, kakor žensko, lahko odide na lov, ribolov, pašo ali pa trguje. Ženska pa lahko brez škode opravlja lažja opravila doma in zunaj doma, denimo nabira plodove, nosi vodo, pripravlja hrano in izdeluje oblačila in orodje. Vse znane človeške družbe so specializacijo in kooperacijo med spoloma razvile približno vzdolž te, biološko določene smeri delitve. (...) Prednosti, zajete v delitvi dela po spolu, bržkone pojasnjujejo njeno univerzalnost. (...) Moški, ki se nemara po celodnevem lovu vrne ves premražen, brez plena in v umazanih in raztrganih oblačilih, naleti na toploto ognja, ki ga sam ne bi mogel vzdrževati, poje hrano, ki jo je nabrala in skuhala ženska, namesto, da bi ostal lačen, in dobi čisto obleko za naslednji dan, ki jo je pripravila, zakrpala in oprala ženska z lastnimi rokami. Nemara pa ženska ni našla nobenih plodov. (...) Moški, ki je ves dan zasledoval plen, lahko brez težav izpolni njene potrebe.

Ann Oakley (2000, 177–178) Murdocku nasprotuje:

⁴ Etologija proučuje nenaučeno, specifično vedenje vrste. Poudarja biološko substanco družbenega vedenja ljudi: to kar je naravno, in ne toliko, kar je družbeno. Etolog tako trdi, da ima delitev dela po spolu, v kateri so ženske gospodinje in moški ne-gospodinje, neposredne biološke korenine. Etolog prispeva tisti del mita, ki pojasnjuje, kako se je vse začelo, kar povezuje delitev dela med moškim in žensko v industrijskih družbah z delitvijo dela med moškim in žensko v prvotnih družbah, tako danes kot pred tisočletji. Zagovorniki in razširjevalci tega mita so med drugimi: Desmond Morris (The Naked Ape - Gola opica), Lionel Tiger (Men in Groups - Moški v skupinah), Lionel Tiger in Robin Fox (The Imperial Animal - Imperialna žival) in Robert Ardrey (African Genesis - Afriška geneza). Več o tem Oakley 2000.

Trditev, da se je delitev dela po spolu izoblikovala prej po nekem stalnem kakor spremenljivem vzorcu, je mitična; spet je očitna androcentričnost. Lahkotnost s katero je Murdockovo podobo vloge ženske v tradicionalnih družbah mogoče prilagoditi (moški) podobi moderne domestifikacije ženske, že na začetku vzbudi bralčev dvom. »Lažja opravila«; »nabiranje plodov«; »gospodinjski opravki«; »superioren« (moč moškega); »ovirana« (opis ženske): vse te trditve prežemajo vrednote Murdockove evropsko-ameriške kulture, kulture, v kateri ima ugled moško delo in ne žensko, kulture, v kateri so domača opravila razvrednotena in nimajo statusa dela in kulture, v kateri so gospodinje, skrb za družino in vse drugo delo, povezano z domom, edine dejavnosti, ki ženski zagotavljajo splošno odobravanje.

Oakleyeva tako očita Murdocku, da kot antropolog poskuša posplošiti vzorce spolnega razlikovanja, s tem, ko drugim družbam pripisuje dajanje prednosti moškim, kar je značilno za zahodno kulturo. Poleg tega v njegovi raziskavi vidi veliko pomanjkljivosti tudi v neskladnosti med Murdockovim opisom delitve dela po spolu in izvirnimi podatki, na katerih te posplošitve temeljijo (Oakley 2000–179).

Murdockov članek, Comparative Data on the Division of Labour by Sex, ki je podlaga teh posplošitev in omenjene knjige, vsebuje gradivo o delitvi opravil po spolu, ki ga je avtor zbral s skupino svojih študentov. Oakleyeva pravi, da je v izvirniku te študije mogoče najti tudi precejšnje število kultur, v katerih je opaziti odmik od pravil o spolni delitvi posameznih opravil, ki jih je zagovarjal Murdock v delu Social Structure. Shema, kot pravi Oakleyeva, »kaže štirinajst kultur, v katerih drvarijo bodisi izključno ženske ali oba spola; trinajst kultur, v katerih izključno ženske orjejo ledino; šestintrideset, v katerih zgolj ženske postavljajo bivališča. V šestinpetdesetih kulturah se z ribolovom ukvarjata oba spola; v petindvajsetih moški pletejo košare in v osemintridesetih kuhata oba spola« (Oakley 2000, 179).

Poleg omenjenih kultur, ki ne potrjujejo mitološke, »naravne«, »tradicionalne« delitve dela po spolu, naj bi obstajalo še štiritisoč drugih kultur, katerih delitev dela po spolu na Murdockovi shemi ni zastopana. To potrjuje tudi študija, Daryll Forda, Habitat, Economy and Society iz leta 1957, ki obravnava šestnajst ljudstev na raznih stopnjah gospodarskega razvoja. Od teh šestnajstih so navedene štiri kulture, kjer je zidava bivališč v ženskih rokah: Semangi v Malaji, Bušmani v puščavi Kalahari, Kozaki v osrednji Aziji in Masaji v vzhodni Afriki (Oakley 2000, 179).

Trditev številnih antropologov, da je vzorec »ženska – gospodinja in moški – negospodinja«, vzorec, ki se obnavlja v družbeni strukturi vseh človeških skupnosti in je najbolj vplivni del mita o delitvi dela po spolu (Oakley 2000, 180).

Zanimivo je tudi raziskovanje v zvezi s splošno uveljavljenim prepričanjem, da težka dela opravljajo zgolj moški in da le sorazmerno lahka in nezahtevna dela opravljajo ženske. Ta trditev je pri poljedelskem delu precejšen odmik od resničnosti. V večjem delu sveta, zlasti v Afriki, so zemljo v glavnem ali pogosteje obdelovale izključno ženske. Še danes naj bi ženske v Afriki opravile približno osemdeset odstotkov vsega poljedelskega dela. To potrjuje tudi ugotovitev antropologinje Ethel M. Albert, da moških v številnih družbah nimajo za fizično močnejše (Furlan 2006, 35).

V Burundiju se npr. moški in ženske strinjajo, da med spoloma obstajajo razlike v telesu in duši. Predvsem verjamejo, da so ženske že po naravi bolj primerne za telesno delo kot moški. Na poljih delajo bolje in dlje od moških. Tako moški kot ženske poudarjajo, da so ženske kakor ustvarjene za delo. Vsakdo ve, pravijo domačini, da moški že po naravi niso primerni za težaško delo. Moški pijejo preveč in jedo premalo, da bi lahko ostali pri močeh; so bolj napeti in preveč hodijo okoli, da bi lahko razvili delovne navade ali pa mišice, ki so potrebne za delo na polju (Furlan 2006, 35).

Mit torej zgolj ponavlja prepričanje ene same kulture, da ženska zaradi svojih bioloških značilnosti ne zmore opravljati težkega ali zahtevnega dela. Prikriva pa, da številne druge kulture dokazujejo ravno nasprotno. Mit o delitvi dela po spolu potemtakem izkrivlja resnično stanje. Njegovo posploševanje, da imata moško in žensko delo v vseh kulturah enak notranji vzorec, ki temelji na bioloških dejstvih, zato pomeni obnavljanje evropocentričnih in krščanskih vrednot, ki danes veljajo za delitev dela po spolu v zahodni kulturi. Za vsako opravilo, za katero antropološki mit trdi, da je izključno ženski ali moško, lahko, kot smo videli, navedemo številne nasprotno zglede (Furlan 2006, 35).

Delitev dela po spolu ni univerzalna in tudi nobenega razloga ni, zakaj bi bila. Človeške kulture so namreč različne in neskončno spremenljive. Nastale so zaradi človeške iznajdljivosti, na pa zaradi nepremagljivih bioloških sil.

4.4 Antropologija antičnih svetov in reprezentacije ženskosti

Večina mitov o nastanku sveta (kozmoginijski miti), se pričinja z diferenciacijo iz prvotnega kaosa, kjer je ena prvih polarizacij tudi moško – žensko. Že pitagorejska tabela nasprotij, ki jo je Aristotel navajal kot nekaj samoumevnega, je vzpostavila splošnoveljavno dualnost in obenem hierarhičnost polarizacije. V večini kultur se koncepti moškosti in ženskosti definirajo opozicionalno, pri čemer se ženska prikazuje ne le drugačna od moškega (ki je Norma, Ideal – Univerzalno), ampak jo ta polarizacija obenem determinira kot drugost, ki je na spoznavni in vrednostni lestvici nižje od moškega. Asimetrija v vrednotenju se manifestira v utemeljitvah o »ženski naravi«, ki služi kot logična podlaga za njihovo izključevanje iz javne sfere. Domestifikacijo je utrjevalo predvsem prepričanje, da je ženska »naravna« vloga materinstvo. Naturalizacija je eden izmed načinov marginalizacije, ki služi kot argument za nespremenljivost določene hierarhije.

Že omenjeni dualizem moško – žensko se je v antičnem imaginariju navezal na drugi znani dualizem – na nasprotje med Naravo in Kulturo (pri čemer je materinstvo na strani Narave) – in ravno materinska funkcija oziroma zreduciranost ženske na reproduktivno sfero je služila kot argument te redukcije. Tako lahko skozi antične mite sledimo metaforični bitki med spoloma, ki se kaže skozi podvige mitičnih junakov v borbi z nevarnimi ženskami oziroma s pošastmi (Zeitlin 1993, 129).

Antični grški imaginarij, ki nam je dostopen skozi mitologijo, tragedijo in filozofijo je dober prikaz številnih antagonizmov tedanje kulture v mitičnih in filozofskih reprezentacijah ženskosti. Mitičnih oziroma literarnih reprezentacij ženskosti ne moremo dojeti kot odraz nekega realnega stanja v družbi, ampak predvsem kot pokazatelje zaželenih pogledov na vlogo žensk v družbi, ki jo je Pierre Vidal-Naquet v svoji študiji Črni lovec imenoval kar »moški klub« (Vidal-Naquet 1985, 28). Ker ta kultura predstavlja enega izmed temeljnih kamnov zahodne civilizacije, pri obravnavani problematiki skoraj ne moremo mimo nje.

4.4.1 Pravni in socialni položaj žensk

Antična grška drama oziroma njeni teksti so postali produktivni v srečevanju med klasičnimi in ženskimi študijami.⁵ Ekspanzija feminizma v 70-ih letih 20. stoletja se je dogajala tudi skozi srečevanje in prekrivanje med ženskimi študijami (ki so se kasneje poimenovala v

⁵ V zborniku z naslovom Ženska v grški drami piše v uvodni študiji Svetlana Slapšak, da »Drama ostaja kraljevski korpus tekstov za vsako preučevanje žensk v antiki«, stran 13.

študije spola) in antičnimi študijami, kjer zavzema tragedija privilegirano področje za analizo odnosov med spoloma. Danes je splošno sprejeto, da je atenska demokracija civilizacija, ki je temeljila na mnogoterih izključitvah Drugega (žensk, sužnjev in tujcev).

Ženska kot privilegirana upodobitev Drugega je v tragedijah, dramah in komedijah zavzemala prostor tiste, ki uteleša dvoumnost, dileme in vprašanja, in sicer na način, da se prek nje artikulira subverzija oziroma pretresanje temeljev polis kot tudi njegovo ohranjanje. Je neke vrste nevidna vez, ki drži skupaj družbo in kulturo, vendar se ji obenem odvzema pravica aktivne udeležbe v javnih sferah (Kristan 2005, 25).

Polis, ki je po definiciji javni prostor, je ženske omejil na domestificirano sfero zasebnosti, to je na skrb za dom oz. posestvo. Le zakonite žene državljanov so se lahko pojavile na javni sceni, poleg religioznih obredov (udeležba na pogrebnih ritualih), ki so bili edina njihova priložnost in hkrati tudi dolžnost. Udeležba žensk v ritualih in kultih v obdobju atenske mestne države je bil mnogo bolj liberalna in široka, kot pri ženskah v drugih delih Mediterana in v času rimskega cesarstva. Četudi so bile izključene iz javnega življenja mestne države, so bile integralni del religioznega življenja in moški so imeli do njih ambivalenten odnos, ki se je kazal kot bolj ali manj odkrito občudovanje, obenem pa so do njih čutili strah in podcenjevanje (Dillon in Kristan 2005, 26–27).

O položaju žensk v obdobju klasične atenske države lahko nekaj malega izvemo z viri kot so, miti, legende, tragedije, pesnitve, filozofski in politični spisi, vendar so le te pisali moški. Ker so vsa zapuščina in viri, ki nam pomagajo rekonstruirati podobe in reprezentacije žensk v antični Grčiji, produkt moškega imaginarija, ne bomo mogli nikoli odkriti celotne resnice o položaju žensk v atenski polis. Veliko pa lahko izvemo o tem, kako so si moški zamišljali vlogo ženske v družbi. Reprezentacije, ki so se ohranile v antični drami, so sicer ekstremi, vendar nas obenem svarijo pred tem, kaj bi se lahko zgodilo in kakšna bi bila družba, kjer ne bi bilo samokontrole in bi prevladovala čustvenost ter iracionalnost. To pa so lastnosti, ki naj bi bile ženski prirojene, zato je jasno, da ženska ne more biti državljanka, ne more sprejemati za družbo in družino pomembnih odločitev. In ker naj bi bila ženska bolj kot moški nagnjena k zamerljivosti in maščevanju, velja za potencialno morilko. Tako jo prikazujejo tudi mnoge drame kot so npr. Klitajmnestra, Medeja, Kreusa, Fajdra, Dejanejra itd. Umori iz strasti in maščevanja naj bi bili tipično ženska reakcija na krivice, ki se jim dogajajo, kar je eno izmed sporočil klasične tragedije. To bi naj bila posledica dejstva, da ženska ni svobodno bitje – po naravi je pač iracionalna, nezmožna samokontrole. Poleg maščevalnosti in krutosti so jim

pripisovali tudi zahrbtnost in zvijačnost. Seveda ne smemo sklepati, da je bilo vsakdanje življenje takšno, kot ga prikazujejo drame, spletke, maščevanja in uboji za vsako krivico. Vendar pa drži, da je bilo »moško« videnje atenskih žensk zelo kompleksno, dvoumno in različno (Just 1991, 197).

Na eni strani imamo tako prikaz domnevno iracionalne, čutne in strastne narave žensk, ki služi kot podlaga za njihovo izključitev iz političnega življenja države ter njihovo omejitev na zasebno, po drugi strani, pa je ženska istočasno vključena v skupnost (sicer ne kot avtonomna in neodvisna posameznica) in na nek način zastopa vrednote, ki so starodavne in ohranjajo družinske vezi kot »naravne«, s čimer držijo skupaj same temelje polis (Just 1991, 164).

Pri opredelitvi javnega položaja ženske je potrebno omeniti tudi položaj varuha (Kyrios), ki je bil nek posredovalni člen med zasebno sfero (oikos) in javno sfero polis, do katere ženske niso imele direktnega dostopa. Ženska ni bila upoštevana kot legalno kompetentna, avtonomna posameznica, posledično ne more odgovarjati za svoja dejanja in ni zmožna opredeliti svojih interesov. Ženska je vedno morala pripadati nekemu oikos in biti pod zaščito in nadzorom tistega moškega, ki je vodil oikos (oče, stric, mož ali sin). Ni mogla razpolagati s svojim premoženjem, ki je bil predmet dedovanja, pa tudi ne z denarjem, ki je bil zanjo plačan kot dota. Ženski pravni položaj je bil torej podrejen moškemu. Na ženske se je gledalo kot na bitja, ki jih je potrebno ščititi, nadzirati in upravljati z njimi. Ženska ni bila označena kot posameznica, ki bi jo določalo zgolj njeno lastno ime, moški pa (Just 1991, 164).

Ženske so bile tako po prepričanju moških intelektualno manjvredne in nezmožne obvladovati svoje čute, zato so bile nagnjene k pretiravanju v hrani, pijači in spolnosti. Takšno mnenje o ženskah ni nekaj, kar o njih misli zgolj kakšen posamičen moški, ampak je del splošno sprejete podobe o ženskah, ne le v mitih, ampak tudi v pravnih, medicinskih in filozofskih tekstih. Just poudarja, da je opozicija moški – ženska samo izpeljava širše opozicije, ki je ena najbolj pomembnih vrednot za Grka tedanjega časa, namreč zmožnost obvladovanja samega sebe. Pri tem je jasno, da so ženskam že vnaprej pripisali, da tega niso zmožne. Zato ne morejo biti to, čemur bi danes rekli »etični subjekt« - torej ne morejo biti državljanke. Platon prek Sokrata pove, da je možno ženske sicer poučevati v teh vrlinah, vendar pa jih ne morejo same in v celoti razviti. Ker te zmožnosti nimajo, je »naravno«, da so v politični in socialni organiziranosti polis v podrejenem položaju (Just 1991, 180).

Tovrstni pogledi, ki utemeljujejo »naravno« manjvrednost žensk, so zgolj naknadni ideološki konstrukt, s katerim se skuša dati teoretično legitimizacijo podrejenemu položaju žensk v družbi. Da bi ženske ostale podrejene, jih je treba prikazati kot naravno nesposobne, da bi bile svobodne. Antični grški miti in literatura jasno kažejo, da samovolja in ženska podvrženost afektom destabilizirata družbo in moškega vodita v pogubo. Kadar ženska prevzame oblast, to ne rodi nič dobrega. Vendar mitični, dramski in filozofski pogledi na ženske kot razuzdane pijanke in požrešnice verjetno niso enostaven odraz dejanskega stanja oziroma niso samo to. Kristanova poudarja, da je potrebno upoštevati, da so ženske pač uporabili kot označevalke povezave med iracionalnostjo, čustvenostjo in ostalimi manifestacijami nezmožnosti samokontrole, ki se kaže kot zasušjenost. Na žensko so torej prilepili vse tisto, česar »moški klub« ni cenil, česar se je izogibal in kar je bilo v zadnji instanci družbeno nevarno. Ženska je torej divje bitje, zato jo je treba ukrotiti in udomačiti (Kristan 2005, 43–44).

4.4.2 »Nevarnost« ženske narave

Ženska je torej zaradi svoje iracionalne narave bolj podvržena odvisnosti od fizičnih želja (neizmernost v hrani, pijači in spolnosti) in tudi bolj dovzetna za zapeljevanje in prešuštvo. V vsakem primeru predstavlja grožnjo skupnosti.

Družba, kultura (moški) tolerirajo naravo (žensko) le v tolikšni meri, kolikor je to potrebno za nadaljevanje rodu. To naj bi bila edina funkcija in smisel ženske. To se dogaja z institucijo poroke, ki je način »udomačitve« ženske. Atenska družba je ženskam pripisovala t.i. »naravne« funkcije, izključila pa jih je iz javnih, političnih funkcij. Idealna ženska je tiha, delavna, skromna, nevidna – pa tudi neseksualna kot čebela. Poroka pa je tista institucija, ki naj udomači (ukroti) nevarne vidike ženske seksualnosti. Poroka je za deklice potrditev prehoda iz otroštva v odraslost, iz stanja neukročenosti in divjosti, ki deklice ohranja na strani Narave. Poroka jo »domači« in podružbi, da postane del sprejemljive Kulture (Paul-Vernant in Kristan 2005, 45).

Poroka je način, pravi Just, kako neukročeni devici nadenemo jarem in jo udomačimo. Tako deklice postane ženska. Just tudi poudarja, kako se s tem spremeni način uporabe metafor v zvezi z opisovanjem ženske. Do poroke so v jeziku prevladovale živalske metafore, po poroki so v ospredju poljedelske. Poroka je predstavljala ritual kultiviranja, poljedelstvo pa je tista tipično človeška dejavnost, ki je znak, za »ukročenosti« narave. Božanski lik, ki zastopa ta prehod, je Demetra, ki je tako zaščitnica materinstva kot poljedelstva – plodnosti torej.

Homerjeva Odiseja je tisto delo antičnega mitskega imaginarija, kjer se lahko seznanimo s celo paleto nevarnih in grozljivih žensk na eni strani, pa tudi z idealnimi ženskimi liki na drugi. Just pravi, da družba, opisana v Homerjevih epih, najbrž ni imela kaj dosti zveze z dejanskim življenjem, vendar pa je postala mit in se s tem pretvorila v kulturni vzorec, v vrsto splošno sprejetih predstav o ženskah (Just 1991, 219).

Ženska je bil torej v samih začetkih nastanka kulture, ki velja za temelj zahodne civilizacije, dojeta kot utelešenje »drugosti«. Grški pogled na ženskost je tesno vezan na dojetje ženskosti kot nečesa, kar se nahaja na robu civilizacije. Pogosta tema grške mitologije je boj junakov s pošastmi – Herakles, Tezej in Perzej so imeli med svojimi junaškimi podvigi tudi zmago nad ženskimi pošastmi. Miti nam razkrivajo povezovanje ženske s svetom čustev in želja, kjer lahko obenem vidimo, kako se to področje v nezavednem povezuje z vodo, temo in nočjo. Ženske so lahko nevarne zaradi svoje privlačnosti (Sirene, Kalipso), ali grozljive moči (Gorgona, Kirka, Skila in Karibda). V vsakem primeru so grožnja za moškega, so skušnjava, ki jo mora premagati. Vse so umeščene onkraj, v svet, ki leži na sami meji civilizacije (povezava z divjostjo, naravo, vodo, temo in podzemljem). V svoji zapeljivosti so nevarne, saj moškega privlačijo in drži se jih temeljna ambivalentnost, ki je ostala vezana na žensko (Just 1991, 227).

Najbolj znani mit o divjih in neukročenih ženskah je mit o Amazonkah. Imaginarna država Amazonk je zgolj »lokalizirano nasprotje grške mestne države«. (Just, 1991: 261). Amazonke so bile za Grke paradigma narobe sveta, v katerem so domnevno normalni in »naravni« vzorci spolne dominacije obrnjeni. Amazonke so burile domišljijo tudi kasneje, saj so se do današnjih dni ohranile kot oblika mita o matriarhatu. Amazonska družba je družba, kjer pride do obrata spolnih vlog. To je stanje, ko so ženske postale možače in so moški poženščeni. Za Grke je paradigma amazonske družbe služila kot svarilo, kakšna naj bi bila družba, če bi jo vodile ženske. To, da Amazonke živijo izven meja civiliziranega sveta, so antični Grki ponazorili s tem, da so jih umestili v oddaljen, mitični svet, to je svet izven časovno in prostorsko civiliziranega sveta. Amazonke so umeščene v območje, ki je tako konceptualno kot geografsko »drugi« prostor in je naseljen tako s pol-ljudmi kot nad-ljudmi, tako s pošastmi kot z božanstvi. Če v družbi ženske vladajo moškimi, je to barbarsko in negrško, takšna družba ni civilizirana (Just 1991, 244).

Poglejmo, kaj konkretno je bilo tisto na Amazonkah, kar sej je Grkom zdelo najbolj barbarsko;

- to, da se ne poročajo;
- da ne sprejemajo podreditve moškim (to je povezano z odklanjanjem poroke);
- da nočejo dojitih svojih otrok (odstranile naj bi si desno dojko, ki jih je ovirala pri boju);
- odklanjajo žensko družinsko vlogo kot matere in negovalke;
- da opravljajo dejavnosti, ki so stvar moških (vojskovanje) (Just 1991, 244).

Amazonke odklanjajo domestificirano seksualnost in predpisano žensko vlogo znotraj civilizirane družbe. Zato so protinaravne. Niso krepostne device, saj se spolnosti niso odrekle, le podrediti se ji ne dajo. Od tod do prepričanja, da so ubijalke moških, ni več daleč. Za moškega postane ženska grozeča figura, čim ne dopušča, da se ji moški podredi. Rečemo lahko, da je »amazonski kompleks« še danes prisoten pri mnogih moških, saj obstaja tip moškega, ki lahko pristopi k ženski samo, če je on dominanten, sicer pa ženska zanj predstavlja grožnjo. Ker se Amazonke niso poročale, so jim pripisovali promiskuitetno obnašanje, ker so moški zgolj orodje za ploditev potomcev, nikoli pa ne vedo kdo je njihov otrok, kar je prvi korak k opredeljevanju neke družbe kot matriarhalne (Just 1991, 245).

Amazonski tip družbe je prapodoba matriarhata, kjer očetovska linija ni znana, zato je za moške dvakratno grozljiva. Predstavlja tip družbe, ki zanika tisto, kar je bilo za Grke osrednja značilnost civilizacije – to je urejeno spolno razmerje s ciljem prokreacije legitimnih naslednikov po modelu njihovega očeta. Veljajo predvsem moški potomci, ki bodo nadaljevali rod in prevzemali posest. Amazonke niso bile pošastne toliko zaradi odstopanja od narave kot zaradi odstopanja od kulture (odklanjanje poroke). Ker se ne dajo ukrotiti, niso del civilizacije. Ostajajo del divje narave (Just 1991, 245).

4.4.3 Reprezentacije ženskosti v krščanskih religioznih diskurzih

Dve skrajni fantazmi (v očeh moškega in zahodne kulture, ki je moškosrediščna) sta devica in prostitutka. To je ena izmed osnovnih ambivalentnosti oziroma paradigem ženskosti, s katero ženske ne morejo biti zadovoljne, prav tako tudi moški ne. Kljub temu, da je bila ta fantazma ženskam morda nekoč (in nezavedno tudi še danes) privlačna, je v bistvu nemogoča pozicija, ki uklešči oba spola, a žensko, ki je objekt te fantazme, mnogo bolj. Kristanova meni, da se na moški strani nezadovoljstvo s takšno paradigmo odraža v nenehnem iskanju novih, drugačnih žensk, vedno novih utelešenj objekta želje. Srečen konec ob tem ni možen, ampak samo občasne iluzije, v katere se ujameta oba. Obenem pa takšna paradigma moškosti in ženskosti,

reproducira na eni strani dominacijo moškosti (moškega) nad ženskostjo (žensko) ter po drugi strani odvisnost moškega od ženske. Dejstvo pa je, nadaljuje Kristanova, da to fantazmo potrebuje predvsem moški (pa tudi naša zahodna kultura), da bi ohranil svoj občutek celosti (Kristan 2005, 78).

Temelji tovrstnih reprezentacij ženskosti so bili postavljeni že v kulturi, ki tvori en del temeljev zahodne civilizacije, to je v antičnem imaginariju, drugi temeljni kamen pa predstavlja imaginarij katoliške cerkve, ki je že omenjeni strah moških pred ženskostjo, spremenil v premišljeni strah (Delumeau v Kristan 2005, 81).

Moški pogled na žensko je bil ambivalenten, nihal je med privlačnostjo in odbojnostjo, med občudovanjem in sovraštvom. Vendar pa sta sovraštvom do sle ter seksualni pesimizem dediščina antike, ki jo je krščanstvo v pretirani obliki ohranilo vse do danes. Spolno vzdržnost, kjer gre v bistvu bolj za obvladovanje le-te, za neko modrost srednje poti, so visoko cenili že v antiki, v kasnejšem obdobju pa je le še bolj poudarjena. Je pa med antičnim in katoliškim odnosom do telesnosti bistvena razlika, kajti antični seksualni pesimizem ne izhaja, tako kot kasneje krščanski, iz prekletstva grešnosti in kaznovanja pregrehe, ampak pretežno iz medicinskih predstav (Heinemann 1992, 9).

Pomemben prispevek k razvoju pogledov na seksualne prakse in nasploh vednosti o spolnosti, je podal Michel Foucault v svojem delu *Zgodovina seksualnosti*. Razmerje do seksualnosti je po njegovem mnenju privilegirano mesto subjektivacije. Proučuje razvoj etične misli od antike do krščanstva skozi odnos subjekta do lastne seksualne aktivnosti. Razmerje med antiko in krščanstvom, na področju dojetanja seksualnosti, telesnosti, konstitucije sebstva in subjektivitete, ni podobno nekemu ostremu prelomu, četudi v splošnem drži, da spolnost v antiki ni dojeta kot nekaj izrecno negativnega v primerjavi s krščanstvom, kjer se nanjo nalepijo tudi atributi grešnosti – pa tudi možnost odkupitve od greha. To pa je točka, ki jo je katolicizem do skrajnosti radikaliziral (Foucault 1993, 29).

Kot je bilo že v zadostni meri poudarjeno v prejšnjih poglavjih, je bila ženska v antičnem imaginariju opredeljena kot manjvredna in obenem nevarna, zaradi česar tudi ni mogla biti etični subjekt. Ni pa bil odnos do nje prežet s tolikšnim sovraštvom in obsojanjem kot v katolicizmu. Foucault je menil, da je nezaupljivost do užitkov vztrajno poudarjanje posledic, ki jih ima njihova čezmernost za telo in dušo. V krščanstvu je seksualnost nekaj slabega, je znak greha in padca, ki ga je zakrivila ženska. Foucault je v svoji obravnavi zgodovine

seksualnosti poskušal pokazati, da razlike med antiko in krščanstvom v etičnem smislu le niso tako velike, kot se je včasih mislilo (Foucault 1993, 29).

V poznem srednjem veku je katoliška cerkev našla sovražnika v dveh utelešenjih drugosti - v judih in ženskah, ki so jih označili kot hudičeve pomočnike. Cerkvi enakopravnost spolov, ki jo je prvotno krščanstvo zagovarjalo, ni ustrezala (Rutar v Kristan 2005, 85).

Strah pred žensko, obenem s povečevanjem oziroma idealizacijo čiste ženske, ki jo v katoliški religiji uteleša Devica Marija, je večji v družbah s patriarhalno tradicijo. V naši kulturni tradiciji so se ohranili ostanki predstave o ženski kot bitju skrajnosti, roba, drugosti, monstroznosti, s prirejanjem cerkvenih resnic v oblike, ki so se ohranile kot zbirke pregovorov. Tisto, kar je antika izražala v mitičnih umetniških reprezentacijah, je katolicizem radikaliziral. Najbolj skrajni primer te radikalizacije je dobesedno »uničenje modrih žensk«, ki nam je iz zgodovine znano kot iztrebljanje čarovnic (Heinsohn in Steiger v Kristan 2005, 86).

Za cerkev je postala ženska zvita skušnjavka, hudičeva pomočnica in s tem uničevalka človeštva. Cerkev je že v prvih stoletjih krščanstva iskala utemeljitev za obtoževanje ženskega rodu v »božji besedi«, Kjer je niso našli, so jo sproducirali sami.⁶ Katolicizem je dodal na račun ženskih negativnih lastnosti mnogo novih obtožb ter obenem širil in dopolnjeval že obstoječe poglede na žensko. Oskrbel nas je tudi z novimi utemeljitvami le-teh. Da so bili ti pogledi mizogini, najbrž ni potrebno posebej poudarjati.

Pri tem ne smemo pozabiti, da obstaja razlika med odnosom do žensk in s tem tudi nadzor nad ženskami med protestantskimi in katoliškimi deželami, na kar je opozorila Luisa Accati v svojem delu Pošast in lepotica - Oče in mati v katoliški vzgoji čustev iz leta 2001. »Povečevanje devištva in s tem iskanje utemeljitve za celibat sta postala spodbujevalca sovraštva do žensk predvsem v katolicizmu. Za cerkvene može, ki so bili zavezani celibatu, je bila ženska izvor skušnjave in zla, s čimer so krivdo za potlačene želje in zatrto spolno poželenje premestili na ženski lik. Ženska, še posebno mlada in lepa, je postala zanje podoba, v kateri Hudič pride k moškemu, da bi mu vzel dušo« (Accati 2001, 189–190).

Kljub zanikanju pomena spolnosti je bila le-ta za moške vedno privilegirano področje dominacije nad žensko. Gre za tesnobo, ki jo moškemu odpira ženska, za hkratno privlačnost

⁶ Biblija kot »božja beseda« je bila dokončno avtorizirana šele v začetku 17. stoletja.

hrepenjenja in odbojnosti, strahu. Ta strah pred izgubo kontrole so moški vedno poskušali reševati tako, da so vse tisto, kar jim je povzročalo tesnobo, prevalili na Drugega, na pleča ženske. Da se moška dominantna pozicija, tradicionalno pozicija moči, vse bolj razkriva kot pozicija odvisnosti, nam pravijo tudi psihoanalitiki. Zadeva pa je paradokсно takšna, da bolj ko so zamajani tradicionalni vzorci vlog moškosti in ženskosti, večja je stopnja strahu na strani moških, kar se odraža kot vse večja potreba po dominaciji, da bi se ohranili tradicionalni vzorci vlog (Verhaeghe v Kristan 2005, 87–88).

Čistost Marije, ki je mati Božjega sina, je lahko cerkev zagotovila le tako, da jo je označila za devico. Je edina ženska, ki je izvzeta iz greha, kajti spolna reprodukcija, ki jo je zakrivila Eva, ki je pokora in kazen človeštva za izvorni greh, je zanje nečista in nesveta. Temelji krščanskega pojmovanja zla so vezani na vidik telesnosti in spolnosti kot grešnosti, utelešenega v ženski. Dvojnost v pojmovanju ženske se kaže v dveh podobah oziroma dveh temeljnih ženskih ikonah:

- dobri objekt – Devica Marija, Mati;
- slabi objekt – grešna Eva, prostitutka. (Sloterdijk, 2000:284)

Po mnenju avtorja je bil razcep iz notranjosti subjektivitete prenesen na zunanost, na objekt. Tako smo dobili dve paradigmi ženskosti, katerih usedline še vedno najdemo v popularnih reprezentacijah ženskosti, saj sta del nezavednega naše kulture. Pravi, da je ženska v vsakem primeru kriva. Če je v ospredju moških predstav stereotip zapeljivke, jo spremljajo atributi lepote in mladosti kot nasprotja razuma – torej nečimrnost, praznoglavost, puhlost in na drugi strani nezanesljivost in nezvestoba. Če pa je v ospredju lik, ki uteleša nezaželene lastnosti ženske, je ta prikazana kot »stara baba«. Če je samska ali vdova, je pogosto zeliščarka, ki je blizu lika zlobne čarovnice, v kolikor pa je to žena, je blebetava in tečna baba, katere sinonim je Ksantipa. Sloterdijk v knjigi *Kritika ciničnega uma*, v poglavju o seksualnem cinizmu pripoveduje, kako je Ksantipa postala iz lastnega kar generično ime. To je opaziti tudi v stereotipnih pogovorih moških, kadar govore o sitnih ženah. Mnogi pregovori so polni uporabe tega stereotipa (Sloterdijk 2000, 285).

Kar je bilo za antične Grke v svoji različnosti še del neke urejene celote, je s postopnim sovraštvom krščanstva do vsega materialnega in telesnega postajalo vedno bolj atribut Padca in Zla, ki ga je povzročila Ženska.

Tako deviškost kot celibat, sta po mnenju Ute Ranke Heinemann dve temeljni točki, do katerih je prišlo s kasnejšimi napačnimi oziroma potrebam prilagojenimi interpretacijami. Trdi, da za to ne najdemo podlage niti v Stari niti v Novi zavezi. Apostolski nauk po njenem mnenju ni nauk o obveznem celibatu duhovnikov. Vprašanje o tem, ali naj se duhovniki poročajo ali ne, je pripomoglo k odcepitvi vzhodne cerkve leta 1054. V 16. stoletju pa je prišlo še do odcepitve evangeličanske cerkve, kjer se lahko poročajo tako duhovniki kot škofje. Šlo je za napačne prevode in interpretacije Pavlovega pisma Korintčanom. Pavel je sicer govoril o tem, da se lahko tisti, ki je neporočen, bolj nedeljeno posveča Gospodu, vendar tega ne moremo razumeti kot podpora celibatu (Heinemann 1992, 37).

Sledi Pavlov pogled na zakon:

»5. Ne odtegujta se drug drugemu, razen z dogovorom za čas, da bi bolj utegnili moliti in da bi zopet skupaj bivala, da vaju ne izkuša satan zavoljo nezdružljivosti vajine. 6. To pa govorim kot dopuščanje in ne kot zapoved. 7. Hotel pa bi, da bi bili vsi ljudje, kakor sem jaz; toda vsak ima svoj dar milosti od Boga, ta tako, a drugi tako« (Heinemann 1992, 37).

Iz konteksta pravi avtorica, je videti, da Pavel ne zapoveduje niti ne priporoča vzdržnosti, ampak monogamijo oziroma zakonsko zvezo. To pa je nekaj povsem drugega.

Dualistično konstrukcijo ženskosti in moškosti pa je kot del medicinskega diskurza skupaj z naravoslovnimi in humanističnimi vedami 19. stoletja, prevzela tudi psihiatrija z jasnim vrednostnim poudarkom: »Ženske so bile umeščene v področje narave, afektov in bolezni« (Zaviršek 1994, 137).

Učinek te medsebojne prepletenosti je najbolj viden v fenomenu histerije, ki je v 19. stoletju po mnenju Darje Zaviršek, postala najvidnejši produkt psihiatrične moči. Množica raziskav dokazuje, da je medicina skozi zgodovino institucionalizirala androcentrične in pogosto celo seksistične opise ženskih zdravstvenih stanj. Kot poudarjajo nekateri, se je teološki sklep o neodpornosti ženske duše pred hudičem in drugim zlom spet pojavil v 19. stoletju znotraj medicinskih teorij o njihovi labilnosti. Če je bil značaj žensk definiran kot emocionalen in pasiven, je bil značaj moških definiran kot racionalen in aktiven. Ob teh distinkcijah so psihiatri vpeljali tudi razlikovanja med labilno, histerično in bolno žensko naravo ter trdno in zdravo moško naravo. Tako je torej medicinski diskurz sooblikoval ideologijo dveh značajev in dveh narav, ki je stara toliko kot zahodna kultura sama. Nad žensko naravo so bedeli

zdravniki, ki so ženske, prek njih pa tudi družinsko življenje in razvoj otrok, vse bolj paternalistično usmerjali in nadzorovali (Zaviršek 1994, 138).

Mnoge raziskave o binarni strukturi med spoloma v psihiatriji so zabeležile obstoj stereotipov o t.i. moškem in ženskem značaju, ki so bili že normativno utemeljeni v antični kulturi. Ženski značaj bi naj bil bolj mehak, čustven in torej zanjo niso bili primerni moški občutki in njihovo izražanje: jeza, agresivnost in intelektualno delo. Obenem pa je ženski značaj veljal kot izhodišče za določanje psihiatričnih motenj pri moškem. Tovrstna sodobna ideologija, ki v preprosti filozofiji ljudstva živi dalje, v veliki meri odraža prepričanje antike in krščanstva, da je ženska slaba kopija moškega oziroma da je nepopoln moški (Zaviršek 1994, 138).

V naši judovsko-krščanski tradiciji je ohranjena tradicionalna predstava o ženski kot šibki, ranljivi in ponižni. Po mnenju Zavirškove, gre za normativno reprezentacijo, ki so jo družbeni mehanizmi od nekdaj utrjevali kot del ženske narave. Psihično moten moški je bil tisti, ki je bil podvržen pasivnosti, čustvenosti in labilnosti, ki je kazal negotovost in neagresivnost. Lastnosti, ki sestavljajo stereotipno predstavo o ženski, veljajo hkrati kot izhodišče za iskanje psihičnih motenj pri moškem (Zaviršek 1994, 145).

Vse definicije duševnih bolezni so torej moške definicije poudarja Zavirškova. Medicina je videti najbolj moška od vseh znanosti. Raziskave so pokazale, da narašča patologizacija in medikalizacija žensk. Ženske so v zahodnih državah pogosteje hospitalizirane kot moški, pogosteje dobijo recepte za psihične težave in pogosteje obiskujejo ambulante psihiatrične službe. Tako smo priča svojevrstnemu paradoksu, ki je izšel iz tega. Po eni strani so ženske najštevilčnejše uporabnice zdravstvenih storitev in služb za duševno zdravje, po drugi strani pa so ženske obenem tiste, ki producirajo zdravje. Tu gre za vidik čustvene skrbnice doma, za »angela domačega ognjišča«, kar je psihološki vidik redukcije ženske na dom in družino. T.i. proizvodjanje zdravja, ki je eno od neplačanih ženskih opravil, je predvsem del sfere doma in veliko manj sfere javnosti. Ženske s svojim delom opravljajo tri temeljna dela, ki so povezana s proizvodjanjem zdravja predvsem za druge ljudi:

- reproduktivna funkcija – nosečnost, rojstvo, dojenje;
- socialno-negovalna funkcija – skrb za otroke, ostarele in bolne;
- gospodinjska opravila – kuhanje, čiščenje in sploh higiensko prehraben vidik zdravja. (Zaviršek, 1994: 147)

Pri tem ima veliko težo prav izkušnja materinstva in njene družbene definicije, kjer gre za strukturno zapostavljenost. Mnoge študije (tudi v Sloveniji) so ugotovile sindrom kronične utrujenosti žensk – izključna oziroma večinska skrb za otroke in gospodinjstvo ter istočasno naporno in stresno delo v plačani sferi, ki je pogosto nižje vrednoteno od moškega in ženskam – materam redko daje možnosti za ekonomsko osamosvojitve, zato so pogosto prisiljene ostajati v slabih zakonih in se izpostavljati fizičnemu in psihičnemu nasilju. Zavirškova jasno zagovarja stališče, da gre za posameznice, ki doživljajo socialno deprivacijo na različnih ravneh in da je to temelj raznih depresivnih simptomov in ne njihova šibkost in neuravnovešenost. Medicinske obravnave so torej eden od učinkov patriarhalne ideologije in androcentričnega pogleda na potrebe žensk, ki prihajajo po pomoč. To so nekatere raziskovalke poimenovala, bolezen-ženska in poudarjale, da se tudi danes išče bolna in neuravnovešena ženska notranjost. Pri tem je treba predvsem preseči začarani krog napačnega pogojevanja, ki je eden od učinkov patriarhalnega diskurza in se kaže v tem, da mu ženske verjamejo, in ga s tem reproducirajo (Zaviršek 1994, 150).

4.4.4 Reprezentacije ženskosti v popularnih diskurzih

Naša kultura je torej žensko postavila v pat pozicijo. Je nemi temelj kulture – točka, ki označuje prehod iz Narave v Kulturo, vendar tako, da jo je Kultura sama pustila izven, kot točko diferenciacije, ki je pogoj in garant vstopa v Kulturo. Lahko bi rekli, da je zaklenjena ven, moški pa noter (glede na simbolni red, katerega označevalec je pri Lacanu falus). Položaj ženske je tako odrezan od možnosti, da bi se vzpostavila kot subjekt – do sebe se ne more obnašati na enak način kot se moški, ne more se identificirati s sabo kot objektom želje. Njen položaj tako niha med mazohizmom in narcizmom, odvisno od tega, s katerim vidikom pripisane vloge se identificira – ali z idealizacijo objekta želje oziroma vidikom povzdignjenosti ali z razvrednotenjem objekta v smislu sprejetja podrejenosti in ponižnosti, ki poudarja predvsem vidik krivde in greha. V vsakem primeru ne obstaja kot subjekt. Ženska v tem smislu stoji na mestu neke Resnice, ki je Kultura (moški) noče priznati. Zaradi takšne konstituiranosti je moškost v položaju zapiranja stvari, s čimer se ohranja obstoječi red stvari, ob tem pa je ženska simptom te zahodne kulture. Je v funkciji ogleda – odseva, a sebe ne more videti (Frosh 1994, 86).

Tovrstno nelagodje v kulturi nam v odnosu do spolne razlike kot spolnega razcepa razkriva naturalizacijo ženske, ki reproducira njeno redukcijo na simptom in obenem zdravilo. Reprezentacije ženskega telesa se prelamljajo skozi medij oblasti, kar izhaja

iz tega, da oblastna razmerja eksploatirajo določeno konstrukcijo spolne razlike, s čimer se skozi različne medije v sodobni kulturi še naprej reproducirajo tradicionalne reprezentacije ženskosti. Seveda pa ustvarjajo tudi nove, od katerih izstopa predvsem idealizacija vitkosti za ženske. Obsedenost z modo in lepoto je postala specifična »disciplinarna tehnologija« oziroma tehnika discipliniranja telesa in duha. Ženske so se pripravljene podrežati dietam, se mučiti s tekom in v fitnessu, se ličiti, oblačiti in govoriti tako, kot jim to sugerira veliki Drugi (sindrom, lepota-moda). Kultura je žensko zavedla na videz oziroma pojavnost, potem pa jo obsoja zaradi njene preokupiranosti z videzom (Bahovec 1995, 29).

4.4.4.1 Pravljica in literatura

Nauki pravljic, s katerimi smo se soočali v otroštvu (Pepelka, Sneguljčica, Trnuljčica itd.) po mnenju mnogih avtorjev utrjujejo spolne stereotipe o pasivni in potrpežljivi deklici. Podoba arhetipa zle in nevarne ženske je bila transformirana v bolj zaželene tipe »udomačene« ženskosti, katerih skrajnosti nam kažejo npr. Grimmove pravljice. Tu srečujemo ponižne, potrpežljive, dobre, pridne in revne deklice, ki pa jih bodo ravno te njihove lastnosti pripeljale do sreče – to je do princa svojih sanj (Ussher v Kristan 2005, 116).

O razvoju ženskih arhetipov v pravljicah in mitih piše tudi Marina Warner v svojem delu (From the Beast to the Blonde), kjer opozori tudi na to, da lahko v pravljicah sledimo tudi razvoju ženskih načinov soočenja s svetom, kjer so bile od nekdanjih njihovih zmožnosti na meji magičnega (od prerokovanja in zdravljenja do obvladovanja čarovniških spretnosti). Šele kasnejše verzije mitov in zaželeni vidiki ženskosti so se vedno bolj povezovali z nemočjo in pasivnostjo (Warner v Kristan 2005, 116).

Pravljice nam govorijo o transformaciji ženske iz surovega (divjega, neukročenega) stanja v idealizirano podobo. Ne gre pa pozabiti, da so idealizirane tudi predstave o moškosti – liki Rešitelja, Princa, Junaka, kjer gre za artikulacijo splošno sprejetih in zaželenih stereotipov o »pravem« moškem in »pravi« ženski. Po mnenju Ussherjeve gre za rituale dvorske ljubezni, transformirane v otroške pripovedi. Ženska je pasivna, v svojem hrepenečem čakanju. Nauk tovrstnih pravljic za ženske je v tem, da so čakanje, potrpežljivost in težko delo na koncu poplačani. Od družbeno zaželenih vrednot prevladujejo skromnost in ponižnost ter pohlevnost, krotkost in pokornost (Ussher v Kristan 2005, 117).

Pogost motiv pravljic je tudi zgodba o lepi in revni, a pošteni deklici, ki se poroči z bogatašem. Ona omehča njegovo trdo, a dobro srce, on ji nudi varnost in zavetje in oba sta srečna do konca dni. V tem lahko prepoznamo vpliv katolicizma kot ene plati patriarhalnih struktur novega veka v Evropi. Ženska naj bo tiha, neopazna, podrejena in poslušna v svoji udomačeni vlogi (Kristan 2005, 118).

V drugačnem smislu pa se je pravljic lotila pri nas Alenka Goljevšček, v delu, *Pravljice kje ste?* Pravljice po njenem mnenju uprizarjajo obrede iniciacije, ki so v mitičnem imaginariju načini za vzdrževanje kozmičnega in družbenega reda. Poudarja, da mnoge pravljice vzpostavljajo in ponavljajo klasične patriarhalne vzorce preizkušenj oziroma iniciacij – fant mora premagati pošasti, da najde skriti zaklad ali da pride do neveste, dekle pa njene poti dozorevanja utrjuje v pasivnosti čakanja na odrešitev s strani princa. Tovrstne reprezentacije ženskosti so utrjevale lik mazohistične identifikacije, ki ženske pasivizirajo, kajti ženski v pravljici ni za svojo odrešitev potrebno nič narediti. Dovolj je že to, da pač je – lepa, mlada in potrpežljiva, torej ženska (Goljevšček 1991).

4.4.4.2 Filmske podobe ženskosti – Angel ali Hudič

Tudi film reproducira obstoječe vzorce spolne razlike, kjer je ženskost opredeljena s pasivnostjo. Tako film kot najbolj razširjen množični medij na svoj način nadzoruje podobe in načine gledanja, ki reproducirajo že ustaljene reprezentacije ženskosti. Film kot najbolj razvit reprezentacijski sistem postavlja vprašanja o načinih videnja in ugodje v gledanju. Film je lahko postal za gledalca fascinanten zato, ker zadovoljuje našo željo po gledanju. Vendar pa to ugodje gledanja ne more biti in ni enako za oba spola, saj temelji na spolni razliki, ki pomeni spolni razcep na aktivno-moško in pasivno-žensko pozicijo. Dominantni moški subjekt tako projicira svoje fantazme v ženske like, ki ostajajo ujeti v to strukturo (Mulvey v Kristan 2005, 123).

Ženska, ki se v mediju filma identificira z ženskim likom, mora torej zavzeti pasivno pozicijo, kar utrjuje že utečene »subjektne« (ki to niso) pozicije za žensko. Ženska, ki jo je kultura definirala kot bližino neposredovanosti telesne dimenzije, ima v odnosu na filmski znak dve možnosti:

- mazohizem presežne identifikacije,
- narcizem (če sprejme sebe kot objekt želje).

V kolikor odkloni to možnost, ji preostane identifikacija z aktivnim likom, kar je po mnenju Laure Mulvey »maskulinizacija« gledalke (Mulvey v Kristan 2005, 124).

Večina umetniških reprezentacij ženskosti je bila ujeta v protislovnost oziroma ambivalentnost podobe ženske. Ena stran dvojnosti je predstava o »pravi« ženski kot utelešenju pasivne ženske, ki čaka na odrešitev in osmislitev svojega bivanja s strani moškega. Ta vidik je bil osrednji vidik mnogih pravljič. S pomočjo rituala in kulta se moški vzpostavlja kot bitje kulture v nasprotju z žensko kot bitjem nature in tako utemeljuje svoj privilegirani položaj. Poudarjanje moškega simbolnega prispevka k ohranjanju kulture je bilo izrazitejše v družbah, ki so bile patriarhalne. V teh kulturah si moški prisvajajo tudi ženske funkcije. Bistvo tega prisvajanja je nadzorovanje žensk z institucijo poroke in materinstva (Goljevšček 1991, 137).

Vse večje število filmov, ki upodabljajo grozo materinskega, je po mnenju Mary Ann Doane eden izmed odgovorov na tesnobo, ki je od nekdaj vezana na reproduktivno zmožnost ženske. Strah je tu vedno strah pred rojevanjem monstroznega. Znana filmska trilogija *Alien*, ki združuje žanra grozljivke in znanstvene fantastike, izrecno povezuje to grozo s tehnološkim scenarijem. Mnogi sodobni avtorji, še posebno avtorica, v tem žanru razmišljajo o različnih vidikih tega, kako tehnologija omogoča destabilizacijo spolne identitete kot kategorije, vendar obstajajo tudi bolj tradicionalne reprezentacije tehnologije, ki po njenem mnenju prispevajo h krepitvi konvencionalnega pojmovanja ženskosti. To se dogaja tako, da se mešanica tesnobe, ki je vezana na tehnologijo pogosto ublaži s premestitvijo te tesnobe na lik ženske ali idejo ženskosti. Pri mnogih ustvarjalcih tega žanra sta materinstvo (reproduktivno) in mehanično/sintetično v odnosu določene soodvisnosti. Mary Ann Doane pravi, da gre za odnos nenavadnega prekrivanja odvisnosti in antagonizma (Doane 1995, 121).

Filmi iz serije *Osmi potnik* še vedno ohranjajo spojitev materinskega z žensko-strojem. Že to, da posadka imenuje ladijski računalnik Mati, govori o tem, da materinskost povezujejo z dimenzijami monstroznega (tujega, grozečega). Poleg tega ta koncept materinskosti zanemari ali pomeša tradicionalne attribute spolne razlike (Doane 1995, 122).

Trebuh in maternica v njem, je najbolj tipičen in skrajni primer nizkotnega. Ker v svoji notranjosti vsebuje novo življenje, ki bo izvrženo v zunanost on bo s sabo prineslo znake kontaminiranosti. Srečujemo se s pojmovanjem nečistosti, ki tvori jedro ritualov prehoda – znotraj/zunaj, subjekt/objekt in podobno. Dojenček, ki je prešel skozi to nevarno fazo, je

obenem svet in nečist in potrebuje akt očiščevanja, s katerim bo postal del simbolnega reda – v krščanstvu je to krst (mati pa ostaja nečista in nevarna in mora biti odstranjena iz skupnosti, dokler se ne očisti). Abjektna narava trebuha in sploh proces rojstva iz matere (telesa ženske) je bila v predstavah cerkvenih očetov grozljiva ideja, ki je v končni konsekvenci vodila v to, da je ženska, mati, še posebno porodnica, veljala za akt rojevanja pošasti. Zato se ni čuditi temu, da je prišlo do idealizacije in preobrazbe v liku Device Marije, kjer gre za vzvišeno premestitev, s katero si je katoliška kultura blažila tesnobo in ambivalentnost v odnosu do materinskega (Doane 1005, 123).

Še ena ženska reprezentacija, ki je predmet groze in fascinacije povezane z žensko, filmska reprezentacija usodne ženske, imenovane kot *femme fatale*. Je ambivalentna in v sebi vključuje tako žensko skrivnost, česar moški ne razume, ne pozna, kot usodno privlačnost, ki pa je, prav tako kot je zaželena, tudi ogrožajoča. Odnos do tega, kar označuje *femme fatale*, je pokazatelj naših strahov in spremljajoče tesnobe, ki se je pojavila s preobrati v razumevanju spolne razlike od 19. stoletja dalje, pravi Mary Ann Doane. Prepričana je, da je z moško izgubo dostopa do ženskega telesa prišlo do tega, da je postalo žensko telo predmet preobilice reprezentacij. To je le en vidik razlage, medtem ko v jedru reprezentacija ostaja še vedno temeljna redukcija ženske na objekt. Žensko telo je od časa industrijske revolucije dalje postalo vse bolj alegorizirano in mistificirano, najprej v slikarstvu in literaturi, kasneje pa tudi v filmu in reklami (Doane 1991, 2).

Femme fatale je postala antiteza materinskemu telesu, je sterilno telo, ki ničesar ne producira. Poleg tega pa gre predvsem za to, da žensko telo, ki se ne podvrže materinstvu, ni ujeto v družbeno nadzorovane oblike vedenja, zaradi česar ostaja takšna ženska tako privlačna kot grozeča. Na nek način ostaja svobodna, zato se zdi nevarna, a obenem usodno privlačna, kar moške vleče k njej, a se je obenem bojijo. Je druga plat Matere, je zapeljiva Eva nasproti poduhovljeni Devici Mariji z detetom. In ker nanjo niso obešeni atributi materinstva, je zapeljivost na sebi. Zato moški o njej lahko fantazirajo kot o Ženski, medtem ko je ženska-mati bolj mati kot ženska. Vsaka žena je za moža *femme fatale*, dokler ne postane mati njegovih otrok. Skrajni vidik te razcepljenosti je nevrotičen moški, ki bo svojo ženo »čuval« in svoje seksualne fantazije realiziral drugje, pri drugih ženskah (Doane 1991, 3).

Femme fatale je ambivalenten lik, ki briše meje med pasivnostjo in aktivnostjo, med zavednim in nezavednim in ni podvržena moči, ampak je njena nosilka. »Je artikulacija

strahov, ki spremljajo izgubo stabilnosti in gotovosti jaza«, pravi Doanova. Zaradi tega je dojeta kot Zlo, biti mora kaznovana ali kar ubita. Moški subjekt se mora proti njej boriti in jo po možnosti uničiti, če hoče vzpostaviti svojo subjektivnost in pridobiti nadzor. Je škandalozna reprezentacija ženskosti in se dogaja vedno, ko ženska igra svoj lastni spol. Škandalozna oziroma zla reprezentacija je ravno zato, ker subvertira prevladujočo, to je moško strukturo pogleda oziroma procesa gledanja. Ni nikakršna junakinja današnjega časa in ni subjekt feminizma, ampak simptom moških strahov v zvezi s feminizmom (Doane 1991, 3).

4.4.4.3 Reklame in spolni stereotipi

Psihoanaliza je za feminizem v sociologiji nepogrešljiva kot tista teorija, ki nam je pokazala, da je proces subjektivizacije obenem tudi proces seksuacije. Poudarjanje videza žensk je postalo odločilni način, kako naj družba nadzira žensko seksualnost. Ženska je tista, ki je opredeljena kot estetski spol in njena identiteta je še vedno dojeta na temelju videza. Mediji in reklama pa ta ideal vedno znova re/producirajo.

Še vedno drži ugotovitev Johna Bergerja iz leta 1972: »Moški delujejo, ženske se kažejo.«⁷ Gre za »objektiviranje žensk v podobi, ki neposredno spoji, stopi, zvari obe ravni, raven neposredno danega, empiričnega, raven nasilja nad ženskami v vsakdanjem življenju, in raven fantazme« (Bahovec 1995, 19).

To se je dogajalo skozi vso zgodovino. Dober primer so likovne umetnosti, kjer se srečamo s pravo galerijo ženskih teles, ki so izpostavljena samo/ogledovanju. Če je bilo v antičnih časih žensko telo na javni sceni škandal, je zadnja desetletja pravi spektakel.

Reklama uporablja žensko telo kot medij za pospeševanje prodaje, ne le proizvodov, ki jih kupujejo ženske, ampak tudi kot okrask in privesek reklam za proizvode, ki jih po tradiciji kupujejo moški (npr. avtomobili). S tem v veliki meri ponavljajo že ustaljene stereotipe in predsodke, ki so nedvoumno spolno konotirani. Gre za spolno segregacijo reklam: ženska, katere en pol lahko prepoznamo v sintagmi »angela domačega ognjišča« (žena, mati, gospodinja, negovalka, itd.), drugi pol pa je »zapeljivka« oziroma spolno privlačna mladenka;

⁷ John Berger – Ways of Seeing, 1972. Avtor je postal neke vrste obvezno čtivo znotraj tistih feminističnih krogov, ki kritično govorijo o pomenu videza za oblikovanje ženske identitete. Naša kultura je namreč »ženskost« reducirala na videz, kar je oblika objektivizacije ženskega telesa oziroma njena redukcija na »estetski spol«.

moški kot racionalen, trden in seveda posedujoč vednost tudi za tista področja, ki so po tradiciji označena kot ženska (praški, čistila, itd.) (Coward 1989, 64).

Mediji so tako eden izmed glavnih kanalov, prek katerih se reproducirajo prevladujoči ideali oziroma zaželene reprezentacije ženskosti. »Ženske postanejo na ta način definirani spol, spol, ki ga neprestano razlagajo in definirajo in ki ga kot takega vedno silijo k delu na način: Delajte! Spremenite se! Polepšajte se! Postanite bolj erotične!«, kot je zapisala Rosalind Coward v svoji knjigi *Ženska želja. Redukcija ženske identitete na videz je obenem redukcija ženske na seksualni objekt* (Coward 1989, 64).

Gre za načine, s katerimi nas reklama potegne vase in sicer od idealizacije čistega in urejenega doma do negovanega, zdravega, vitkega in privlačnega telesa. Lepo telo in urejen dom sta dve nemogoči nalogi, ki sta sporočilo reklamne industrije, zaradi katerih so se mnoge ženske pripravljene mučiti, da bi dosegle ponujene ideale.

Zahodni ideal spolne privlačnosti naj bi se sicer vzdrževal prostovoljno, vendar je obsedenost s »pravo« podobo tolikšna, da se ženske ne le podrejajo vsakodnevni lepotnim postopkom, ampak si dajo celo umetno popravljati dele svojega telesa, ki je le redko ideal, prikazan v reklamnih sporočilih. Obsedenost z vitkim telesom je eden izmed načinom discipliniranja, ki utrjuje normativne podobe ženskosti. Ker večina žensk idealnega telesa ne more doseči, nam moda in kozmetična industrija ponujata vedno nove načine, kako »popraviti napake« na svojem telesu (Bahovec 1995, 37).

Reklamna industrija živi od prodaje ženskih podob, kot delov telesa (obraz, noge, zadnjice, prsi) in tudi celih teles. Cowardova poudarja, da ne smemo zapasti v iluzijo, da ženske ob ogledovanju teh podob doživljajo zadovoljstvo, ki bi spominjalo na Narcisovo uživanje ob ogledovanju lastne podobe. Pogosteje jih navdaja z nezadovoljstvom, saj nikoli ne morejo doseči idealov, ki jim jih vsiljujejo. Četudi je večina odraslih žensk do teh podob kritična, pogosto doživljajo ambivalentne občutke, kjer se mešajo tako fascinacija kot občutek izgube lastne vrednosti (ker je identiteta ženske še vedno povezana z videzom) (Coward 1989, 64).

Spol je tako še vedno najbolj pogosta oblika segregiranja v propagandi. Reklame (kljub določenim premikom, ki so razvidni predvsem v tiskanih medijih) izhajajo iz tradicionalnih, »naravnih« razlik med spoloma in tako reproducirajo tradicionalne spolne stereotipe, ki pri ženskah poleg videza povečujejo tudi njene domnevno »naravne« psihološke značilnosti

(čustvenost, intuitivnost, empatijo, nežnost, itd.), pri moških pa predvsem njihovo moč, odločnost in racionalnost. Še vedno prevladuje splošni vtis, da se ženske kažejo, moški pa delujejo (Bahovec 1995, 38).

Sodobnejši raziskovalci spolni razlik v reklamah ugotavljajo, da sicer prihaja do določenih premikov, vendar še vedno ne v tolikšni meri, da bi lahko govorili o obratu spolni stereotipov. Priča smo sicer spremembam v spolnih reprezentacijah, kajti tudi moški se pojavljajo v domesticiranih okoljih, vendar imajo drugačne vloge kot ženske. So bolj dinamični, svetujejo, vodijo, skratka njihova vloga je bolj instruktivna in manj izvajalska. Tudi moško telo vse bolj postaja predmet vizualnih reprezentacij, vendar imajo le-te povsem drugačne konotacije, ki v glavnem še vedno utrjujejo že ustaljene norme.

4.5 Ne/lagodje v materinstvu

Simbolni red zahodne kulture temelji na izključitvi ženskega oziroma na njeni redukciji na materinskost, kjer je materinska funkcija edina simbolna funkcija, ki jo zahodna tradicija priznava ženski. Julia Kristeva temu pravi »posrkanje ženskosti v materinsko«, ki ga je krščanstvo kot najbolj prefinjena simbolna zgradba izpeljalo do skrajnih konsekvenc. (Kristeva 1995, 9) Krščanstvo je v ta namen proizvedlo deviško reprezentacijo materinskega. Bolj ko se večja sovraštvo do žensk, bolj se povzdiguje čistost in deviškost Matere Božje. Srednjeveška in novoveška ikonografija ženske sta poglobljali razcep v vrednotenju dveh polov vedno ambivalentnega odnosa do ženske. Bolj ko je ženska ponižana v liku prostitutke, bolj je povzdignjena deviška, čista reprezentacija ženskosti. Tako sta se v naši kulturi izoblikovali dve skrajni podobi, ki v nezavednem naše kulture še vedno odzvanjata (Kristan 2005, 206).

Kristevin koncept abjektnega (nizkotnega), ki je učinek tega potlačevanja in izključevanja kot nečesa nečistega in odvratnega izraža vse tesnobe nepredelane materinskosti v naši zahodni kulturi. Materinsko je torej abjektno, ker ni niti objekt, niti subjekt. Abjektno pa je nekaj, kar je vmes, je mešanica, vmesnost, nejasnost, ni ne to ne ono in ker nima neke samoidentitete, je za subjekt grožnja. Antropologi so to prepoznali kot podlago za rituale, ki se nanašajo na procese ločevanja oziroma očiščevanja, ki spremljajo prehode med različnimi psihološkimi in družbenimi položaji. Vmesnost je stanje, ki zbuja temeljno grozo in zahteva odstranitev te grožnje z rituali očiščevanja v najširšem smislu. Abjektno nas tako sooča z najbolj zgodnjimi poskusi, da bi postavili mejo med sabo in materinskim likom. Materinsko telo ima torej

nedoločene meje; zanj je značilna nedoločljivost, nejasna meja med znotraj in zunaj. Koncept abjektnega je nasploh zelo uporaben pri razlagi oziroma analizi kulturne ambivalentnosti ženskega statusa (Kristan 2005, 207).

Tabela 4.1: Ženskost – materinskost kot abjektnost je po Kristanovi fiksacija naslednjih dualizmov

PONIŽANOST	POVZDIGNJENOST
Simbol nesreče in pogube, izgona iz Raja (Eva)	Mitični piedestal (Velike boginje Matere)
Utelešenje greha in skušnjave	Idealna in popolna ženska
Blizu animaličnosti	Idealizirane projekcije
Monstruoznost	Oboževana Devica (Devica Marija)
POL-POŠASTI	POL-BOGINJE

Vir: Kristan (2005, 208).

Ženska je bila vedno reprezentirana na dvoumne in protislovne načine:

1. kot umetniško religiozni veliki Drugi
2. kot utelešena neukročenost, divjost; Narava, ki je potrebna usmerjanja, nadziranja in omejevanja; podreditev zakonu Očeta

Lacanova tematizacija meje vstopa v Kulturo, ki je obenem prekinitve primarne unije matere in otroka (poimenovanega zakon Imena Očeta), na nek način obravnava mater na isti (nezavedni) način kot otroka. Oba sta umeščena na drugo stran, onkraj Simbolnega. Vendar pa obenem drži, da je ženski priznan vstop v Simbolno, a le kot materi. Gre za vstop, ki jo pušča zunaj in kar je Kristanova označila kot pozicijo čiste razlike, ki je žensko obsodila na varuhinjo meje (Kristan 2005, 208).

Vidike ambivalentnosti v odnosu do ženske in do materinskega je jasno prikazala Kristeva v svoji razpravi »Stabat mater«, kjer je med drugim razvila koncept abjektnega, ki zelo ustrezno izraža dvoumnost položaja ženske (ne le matere) v zahodni kulturi nasploh. Pravi, da ambivalentnost ženskega položaja izhaja iz ambivalentnosti abjektnega. Abjekcija pa je tisto, kar omogoča subjektu, da postane jaz, in sicer z odklonitvijo, izvrženostjo. Ali drugače – zavrnitev grožnje s strani prvega Drugega se dogaja kot zavrnitev matere (materinskega). V tej zavrnitvi gre za strah n spoštovanje, za kar obstaja izraz; strahospoštovanje. V tej ambivalentnosti leži tudi jedro izvirnega strahu moškega pred žensko – strah, ki se kaže kot tesnoba hrepenenja in nezmožnost uresničitve želje. Moškega vleče k ženski, a to željo, ki je

zanj odvisnost od objekta, obenem nenehno zanika, kar je izvor potlačevanja ženskosti v naši kulturi. Omenjena zavrnitev ima usodne implikacije za lik matere in ženske nasploh (Kristeva v Kristan 2005, 209).

Ženske so torej neke vrste usedlina, s katero se sistem ne more soočiti, obenem pa zagotavljajo pogoje, ki samo simbolno kot sistem sploh konstituirajo. So izven tega simbolnega, a obenem garant njegove koherentnosti. So nesimbolizirana podlaga sistema, njegov nepriznani substrat in hkrati varuhinje meje. V grški mitologiji lahko srečamo vrsto ženskih likov, ki so upodobljene kot hibridne pošasti, katerih grozljivost je ravno v tem, da so označevalke meje in kot takšne utelešenje vmesnosti. Ali če se izrazimo na paradoksen način: ženska je vključena v Simbolno na način negativnosti in izključenosti. Zato Lacan lahko izjavi »Ženska ne obstaja« – ker v Simbolnem ne eksistira. Vendar je treba poudariti, da tu ne govorimo o bioloških, realnih posamičnih ženskah, ampak o ženski poziciji. Pozicija ženskosti v Simbolnem je torej pozicija abjektosti (Kristeva v Kristan 2005, 209).

Ženske so torej zastopnice drugosti, skrbnice in varuhinje meje. So usedlina, preostanek, sidro za simbolni sistem in sicer na način, da so ob tem same iz simbolnega izključene. Vključene so na način kolonizacije, kar je priljubljena politika moško-središčnih kultur, ki so v svoji androcentričnosti tako mizogine kot ksenofobične. V obeh vidikih strahu, ki ima za posledico razvrednotenje in podrejanje, gre za strah pred drugostjo (žensko). Gre na nek način za strah sistema pred drugačnostjo, ki ga ne razume in katerega domnevni užitek je ogrožajoč za lastno identiteto (Kristan 2005, 213):

Materinskost se zato ujame v fantazmo primarnega narcizma (kot se je Kristeva izrazila v tekstu »Stabat mater«), v katero nas po njenem mnenju vodi abjektost. To je destruktivni vidik materinske etike, ki se zahteva od žensk, in ta etika ni brez povezave s problemom kastracije (kjer sistem zahteva od žensk, da iščemo očetovski lik, ki bo za nas zastopal falus). Abjektno je zato simptom fantazmatske celosti. Ženska kot mati je sprejemljiva (znosna) le toliko, kolikor sprejema položaj, ki jo s tem reducira na čisto razliko, na utelešenje manka in obenem na tisto, ki naj ta manko zapolnjuje. Gre za fantazmo celosti, ki jo je kultura proizvedla, da bi sublimirala neznosnost razcepa, ki ga je proizvedla.

5 KONTEKSTUALIZACIJA SOCIOLOGIJE - DRUŽBENI SPOL IN ŽENSKÉ POKLICNE POTI (KARIERIZEM)

Kot smo že zapisali uvodoma, je družbeni spol kulturno specifična in zgodovinsko spremenljiva interpretacija biološke spolne delitve ženska – moški, v kateri je moškim določena osrednja vloga in pomen v družbi. Ali, kot ugotavlja S. De Beauvoir »Ženska je Drugi: določena je glede na moškega in se razlikuje glede nanj, ne on glede nanjo« (1999, str.14). Skladno s temi pripisanimi lastnostmi spola, so se do danes perpetuirali tudi predsodki in stereotipi o spolu na delovnem mestu, o sposobnostih zasedanja nekega družbenega statusa, o pričakovanjih realizacije spola skozi poklic in delovno mesto.

5.1 Hierarhija med spoloma - ženska drugorazrednost

Ni se moč izogniti zloglasni ugotovitvi vodilnega sociologa 20. stoletja, T. Parsonsa, ki pravi, da ne moremo »niti posamezne osebnosti niti družbenega sistema pravilno razumeti brez navezave na kulturo, na medsebojne odnose med posameznikom in sistemom ter na medsebojne odnose vseh treh. Sociologija predpostavlja psihologijo, toda prav tako predpostavlja psihologija sociologijo, obe pa predpostavljata znanje in razumevanje kulture« (1956, 33). Skladno s Parsonsom so torej temelj za razumevanje družbene resničnosti obeh spolov – če upoštevamo, da »posameznik« obstaja bodisi kot moško bodisi kot žensko človeško bitje – razlage in definicije kulture (Jogan 1991, 33).

Vprašanje postane pomembnejše, če upoštevamo (kot ugotavlja tudi Joganova 1991, 33), da kultura glede na dvospolno sestavo družbe ne obstaja na nevtralen način, temveč kot od moških dominirana, androcentrična kultura, ali, kot je to nedvoumno izrazil v formuli leta 1911 nemški sociolog G. Simmel:«objektiv = mannlich« (Coser 1984, 84). Definicije posameznika se tako vedno opirajo na pare: telo-duh, subjekt-objekt, razum-čustvo, kultura-natura, red-kaos, aktiven-pasiven, glava-srce. Polariziranje v obliki dodeljevanja pomenov ljudem, različnim dejavnostim in stvarjem zagotovo ni naključje, temveč pripomoček, ki korenini v asimetriji moči.

Ena od razlik, ki je temeljna za posameznika in družbo, je razlikovanje po spolu. Gre namreč za ločitev biološke (anatomske) značilnosti obeh spolov od družbeno konstruirane vloge ženske oziroma moškega. Lahko bi rekli, da je prvo temelj drugega. Za obe dimenziji v slovenskem jeziku ne najdemo termina, ki bi tako jasno kazal na njune razlike, kot to kažeta angleška izraza »sex« in »gender«. Biološki spol (sex) predstavlja osnovo na kateri je

zgrajena družbena kategorija (gender), ki predstavlja moškost oziroma ženskost. Gre za oblikovane lastnosti in vzorce delovanja, ki jih določa družba na podlagi svojih norm in predstav. Te predstave so splošno sprejete in globoko zasidrane v mentaliteti posameznikov (Renzetti in Curan 1995, 2).

Tanja Rener pravi, da je »spolno različno doživljanje vsakdanjosti posledica različne umeščenosti moških in žensk v delitev dela in prostora. Spolna razlika, kot socialno konstruirana razlika (gender) je vpisana v socialna pričakovanja, telesa in govorico vsakdanjosti. Spol je torej bil in je še vedno organizacijska os družbe ter temeljna determinanta družbenega življenja, ljudi pa jo dojemamo kot nekaj samoumevnega, in sicer na podlagi naravnega reda in naravnih zakonov; ženske biološke funkcije rojevanja. Postavlja se nam vprašanje, ali je to dejstvo osnova za obstoj družbene delitve na moški in ženski spol? Res je, da je funkcija rojevanja nezamenljiva in neprenosljiva, toda, ali je racionalen koncept, ki ženski pripiše drugorazrednost (Rener 1991, 5)?

Socialna neenakost med spoloma, se je oblikovala v teku zgodovine, ko so se posamezniki obeh spolov vključevali v celoto odnosov re/produkcije materialnih in duhovnih dobrin. Najustreznejše sredstvo za pojasnjevanje kulturne posredovanosti hierarhije po spolu je družbena (razredna) delitev dela in družbeni odnosi v proizvodnji dobrin, ki nastopajo kot pogoj in posledica določenih odnosov reprodukcije ljudi (razmnoževanje in ohranjanje vrste), poudarja Joganova (Jogan 1990, 15).

»Biološke razlage so bile in so za mnoge tudi danes najbolj prepričljivi argumenti za razlikovanje med moškimi in ženskami. Osnovni izvori so v delitvi dela in vrednotenju le tega. Biološka razlaga utemeljuje spolno delitev dela z vlogami moškega in ženske v reprodukciji človeka. Te vloge dajejo nekakšno »naravno preddispozicijo«, ki se sicer lahko kulturno modificira, kljub temu pa predstavlja osnovno komponento obnašanja. Razlike med spoloma v delitvi dela gre torej iskati v bioevolucijskem procesu primernem za ohranitev vrste in različnem hormonskem funkcioniranju. Vloga ženske v reprodukcijskem procesu je pozitivno opredeljena z nego in vzgojo otrok ter s skrbjo za odrasle. Medtem, ko je vloga moškega kot preskrbovalca družine, skupaj z njegovo dominacijo na ekonomskem in političnem področju, opredeljena negativno, z njegovo minimalno vlogo v reprodukcijskem procesu in/ali pozitivno zaradi večje fizične moči (Černigoj-Sadar 1991, 49).

5.2 Androcentrizem

Androcentrizem ali moško dominirana znanost je oznaka »za celoto prepričanj, stališč in vzorcev delovanj, ki temeljijo na strogem ločevanju dejavnosti po spolu, ter podeljujejo posameznikom posebne neenake lastnosti glede na spol« (Jogan v Jogan, 2001:1). Gre za sociološko opredelitev skozi moške oči. Ženski družbeni značaj je bil definiran kot podporen, pomočniški moškemu in njemu nasproten. To, kar je veljalo kot vrlina pri moškem (aktiven, razumen, samostojen, napadalen, odločen itd.), je bilo označeno kot patološka lastnost pri ženskah in narobe. Tako so se nenehno re/producirale enodimenzionalne osebnosti, katerih nepopolnost je bila pogoj za nujno medsebojno povezovanje v hierarhičnih odnosih. Ta hierarhija je bila ustvarjena celostno – od Mirko (partnerski odnosi in družina) do makro ravni (globalna struktura družbe) z medsebojnim nujnim pogojevanjem (Jogan 1990, 69).

Tabela 5.1: Reprodukcijski spolno specifični vlogi in vzorcev delovanja v javni in zasebni sferi v androcentrizmu

Vir: Jogan (2001, 2).

»Tradicionalne zahodne predstave, še posebej v racionalizirani moderni družbi, so ustvarile kulturni dualizem, po katerem so ženske povezovali s čustvi, moške pa z razumom. Predpostavka o čustveni ženski je bila vgrajena v moderno moralno teorijo in v praktično

delovanje, ki je izključevalo ženske iz javnega področja države in jih omejevalo na zasebno sfero ter skrb za emocionalno ravnotežje družine« (Šadl 1999, 69).

»Ženske in čustva ter moški in iracionalnost, je usodna kombinacija kulturnega dualizma, ki se je in se še vedno izraža in reproducira tudi na polju znanosti. Tradicionalno je v zahodni kulturi ženska ujeta v definicijo ženske kot pomanjkljivega moškega. To pomeni, da ženske ne morejo biti ne racionalne ne popolno človeške v moralnem smislu« (Šadl 1997). Drugačnost in drugorazrednost, je preprosto oznaka za ženski subjekt in njen položaj. Gre za sistematično zastrupljanje družbe z namenom, da se lažje in predvsem legitimno določi položaj ženske znotraj moškosrediščnosti. Ta položaj pa je vselej manjvreden, kar se v vsaki kulturi kaže na svojstven način.

5.3 Patriarhat

Mnogi znanstveniki menijo, da je eden glavnih virov razlik med moškim in žensko v sferi dela, tradicionalna patriarhalna ideologija, ki je v preteklosti in še danes, prežemala javno in zasebno sfero življenja. Ravno zato, se mi zdi smiselno opredeliti pojem patriarhata, saj je leta osnova za razumevanje ideologije, ki iz njega izvira. Beseda »patriarhat« izvira iz grščine in pomeni očetovski. Od tu sledi, da je patriarhat družinska oblika, temelječa na štetju sorodstva po očetovskem rodu in očetovski oblasti. To pomeni, «da moški vladajo ženskam in da starejši moški vladajo mlajšim moškim (Jalušič 1992, 129). Ti dve načeli učinkujeta enako v vseh patriarhalnih družbah, ne glede na razlike med njihovimi formami. Ženske so konceptualizirane kot manjšinska skupina, razlike med njimi pa so nepomembne glede na razcep med ženskami in moškimi. Glavna enota patriarhata je družina in ta ohranja žensko v podrejenem položaju. Pripisuje ji eno samo, a bistveno funkcijo, materinstvo. Gre torej za obliko diskriminacije, ki temelji na spolni pripadnosti in jo imenujemo seksizem.

Sylvia Walby opisuje šest patriarhalnih struktur, ki ohranjajo moško večvrednost oziroma nadmoč; plačano delo, patriarhalna kultura, patriarhalni odnosi v gospodinjstvu, moško nasilje nad ženskami, spolnost in država. Temeljna struktura, ki kaže na podrejenost in neenakopravnost žensk je plačana zaposlitev. Ženske v primerjavi z moškimi niso imele enakih možnosti zaposlovanja in pogojev pri plačanem delu. Nedvomno gre za izkoriščanje ženske delovne sile s strani moških in gospodinjsko delo ostaja domena ženske ne glede na množično zaposlovanje zunaj doma. V patriarhalni družbi so ženske diskriminirane tudi na področju spolnosti, ki naj bo heteroseksualna, nadzirana, po drugi strani pa naj bo

promiskuitetna, če moški spol to pričakuje oziroma zahteva. Nasilje nad ženskami se v tej družbi razume kot oblika oblasti nad ženskami. Uporaba nasilja ali grožnje z nasiljem pomaga obdržati žensko na njenem mestu in ji jemlje pogum, da bi nasprotovala patriarhatu. Država pa skrbi za reprodukcijo patriarhata z nedoslednim izvajanjem zakonodaje o enakih možnostih, z neenakopravno plačno politiko in podobno (Walby 1989, 213–214).

Biološka osnova torej služi kot instrument, s katerim družba opravičuje (legitimira) položaj žensk oziroma stereotipne predstave o njih. Predstavlja torej neobjektivnega in realnega elementa, ampak je ideološki in/ali interpretativni princip. Joganova navaja, da so ženske v funkciji družbe, saj je z njihovo pomočjo potrebno vzpostaviti stanje, ki bi koristilo celotni družbi. Prepričanje, da bi večina žensk rada ostala doma, je zmotno oziroma stereotipno. »Prepričanje, ki temelji na ideoloških predstavah o pretekli družbi kot harmonični celoti, v kateri naj bi bila ljubezni – polna družina sveti kraj za ženske« (Jogan 1990, 2). Ženska naj bi bila kraljica v družini. Takšne predstave vsebujejo elementa privilegiranosti. To pa prispeva k ohranjanju ženske pripravljenosti na sprejemanje vseh del, ki pomenijo številna odrekanja in zatajevanja osebnostnih potreb. Tovrstni stereotipi torej delujejo proti težnji žensk, da bi bile samostojne in v svojem obstoju neodvisne od moškega vzdrževalca (Jogan 1990, 6–7).

5.4 Spolna vloga in identiteta – maskulinitet in feminilitet

Samopodoba in identiteta predstavljata osrednjo duševno strukturo osebnosti. Pomenita tisto, kar imenujemo naš jaz. Gre za celoto informacij, znanj, predstav, ocen, čustev in vrednotenj o nas samih. Podoba, ki jo oblikujemo in nato vzdržujemo v sebi, je pomembna zlasti zato, ker vpliva na naše obnašanje. Gre za skupek stališč in interesov, ki jih specifična družba (kultura) od pripadnikov enega ali drugega spola določa kot primerne ali ustrezne. »To se ujema z mnogimi - tudi medkulturnimi – dogajanjmi, ki kažejo na to, da ženske sorazmerno višje vrednotijo osebne, duhovne in socialne vrednote, moški pa čutne in materialne, vključujoč spolnost, dosežke in družbeni red. Ta domneva je lahko hitro izvor za utrditev znanih predsodkov o ženskah, npr. Da so »čustvene«, »mehke«, »neodporne na pritiske realnosti«, moški pa razumski«, in »trdi« (Ule 1993, 220).

Tako naj bi moški težili k maskuliniteti, ženske k feminiliteti. Mnogi avtorji predpostavljajo, da oseba, ki je maskulina ne more biti hkrati feminilna in obratno. Iz tega sledi, da so razvili enostranski model maskuliniteti in feminiliteti, ki je predvideval maskulinitet moških in

feminilnost žensk. Tisti, ki je v sebi čutil drugače in bil neopredeljen, v svoji spolni vlogi ni bil prilagojen.

»Identifikacija s spolno vlogo je dinamičen koncept, ki se nanaša na kognitivne in motivacijske procese. Le-te procese otroci in odrasli ponotranjijo v skladu s svojo starostjo in družbenim spolom. Sprejetje spolne vloge kot take, vpliva na razvoj in obstoj celotnega spektra maskulinih in feminilnih značilnosti ter vrednot in obnašanja, ki so z določenim spolom povezane« (Spencer in Buckner 1995, 113).

Kljub dejstvu, da so spolne vloge močno zasidrane v zavesti posameznikov in celotni družbi v sodobnosti niso nespremenljive. Premik, v katerem so ženske prevzemale določene poklicne in družbene vloge ter položaje, ki so bili prej izključno moški, je opazen že v 19. stoletju. To dejstvo kaže tudi na spreminjanje spolnih vlog, saj sodobni moški ne izražajo več samo tradicionalnih obnašanj, temveč tudi sprejemanje nekaterih elementov ženske spolne vloge. Govorimo o kompleksnosti družbenega spola.

5.5 Seksizem

Po mnenju Joganove je temeljna značilnost patriarhalne delitve vlog med spoloma hierarhičen odnos med njihovimi nosilci. Spolna hierarhija tako izhaja iz dejstva, da se osebe obravnavajo neenako, zaradi njihove spolne pripadnosti. Pripadnost določenemu spolu določa možnost razpolaganja z viri družbenega bogastva in iz njih izhajajočo družbeno močjo. V patriarhalnih družbah je manjši del virov in družbene moči v rokah žensk, večji pa v rokah moških. Gre torej za obliko diskriminacije, ki temelji na spolni pripadnosti in jo imenujemo seksizem (Jogan 2001).

Ta pojem označuje tudi niz družbeno sprejetih stališč in praks, ki enemu spolu zanikajo možnosti, svobode in koristi, ki so dostopne drugemu spolu. »Ženski je bila določena vloga (u)domače(ne)ga bitja, ki je primarno, »po naravi« mati in gospodinja ter prenašalka (spolno neenakih) vzorcev (Jogan 2001, 1).

Feministična sociološka teorija ni enotna glede definicije seksizma. Esencialističen pogled poudarja pomembnost biološkega spola, konstruktivizem pa daje težo predvsem družbeno pripisanemu spolu. Druga tradicija namreč zagovarja tezo, da se ne rodimo kot moški in ženske, pač pa to šele v družbi postanemo. Kategoriji moški in ženska sta v tem primeru razumljeni kot glagol; moški ni nekaj kar si, moški je tisto, kar počneš. Prva tradicija se na tej

točki ustavi, druga pa gradi na tistem, kar posamezniku ali posameznici zaradi biološko prepoznavnega spola nalaga in od njega pričakuje družba. Seksizem je torej le eden med mnogimi mogočnimi ideološkimi sistemi pomenov o družbenem spolu. Gre za sistem norm, vrednost in vedenja, ki temeljijo na podrejanju žensk moškim (Kuhar 2010, 117).

Tudi Antony Giddens omenja v definiciji seksizma vedenje in prepričanje, ki izhaja iz biološko prepoznavnega spola posameznika. Seksizem razume kot vsako vedenja ali prepričanje, ki posamezniku/ci glede na njegov ali njen biološki spol pripisuje neresnične lastnosti ali zanika sposobnosti. Seksizem je zagovarjanje spolne neenakosti (Kuhar 2001, 117). Navaja tudi ugotovitve avtorjev Rakow in Wackwitz (1998, 100–104), da so viri seksizma v religiozni, biološki in socialno znanstveni argumentaciji. Religija kot izvor seksizma poudarja »naravni red stvari«, tega pa predstavlja Sveto pismo. Seksistično religiozno prepričanje tako lahko ženski zgolj na osnovi njenega biološkega spola pripisuje večjo grešnost ali pa se vsaj strinja s podrejeno vlogo žensk v hierarhičnem sistemu sveta (Kuhar 2001, 118).

Znanih je nemalo pojavnih oblik seksizma, ki so se skozi zgodovino spreminjale: odkriti, subtilen in prikriti seksizem (Nijole in Feagin 1995). Odkrito seksistični pojavi namerno in neprikrito diskriminirajo ženske in so bili v preteklosti pogostejši in legalni, kot na primer trgovanje z ženskami, prepoved šolanja ali odrekanje volilne pravice, danes pa so najpogostejše oblike s katerimi se srečamo dnevno, družinsko nasilje in posilstvo. Druge oblike se pojavljajo na področju dela, kot na primer nižje plačilo ženskam kot moškim za enako delo, spolno nadlegovanje na delovnem mestu, majhna prisotnost žensk v političnem delovanju in na vodilnih delovnih mestih in druge (Černigoj-Sadar in Verša 2002, 405).

Manj viden je subtilni seksizem, saj je pogosto družbeno sprejemljiv, ljudje ga dojemajo kot normalnega, je neformalen in je zato tudi težje dokazljiv. Ena izmed oblik subtilnega seksizma je na primer pokroviteljski odnos do žensk (kot izjava »tega ti ne moreš sama«), spodbujanje žensk, da se izobražujejo samo na nekaterih, »ženskih« področjih ali žaljivke na račun žensk (Černigoj-Sadar in Verša 2002, 405).

Z zmanjševanjem odkritega seksizma je položaj žensk navidez postajal kontroverzen: na eni strani so danes ženskam in moškim zakonsko zagotovljene enake pravice, na drugi strani pa še vedno zasedajo slabše plačana delovna mesta, v političnem delovanju so redke in še vedno opravljajo večino neplačanih del, na primer gospodinjska dela. Seksizem v resnici ni izginil,

le spremenil je svoje pojavne oblike in postal vse bolj subtilen (Černigoj-Sadar in Verša 2002, 405).

1992 leta je skupščina Sveta Evrope sprejela priporočilo (št. 1146) o enakih možnostih in enakem obravnavanju moških in žensk na trgu delovne sile, v katerem poziva vlade držav članic, da bi z vrsto ukrepov pospešile dejansko enakost spolov na vseh ravneh (od delovnega časa in enakega plačila do napredovanja žensk na odgovorna delovna mesta) (Jogan 2001, 55).

5.6 Ženske poklicne poti skozi zgodovino časa na zahodu

Značilnosti spolne delitve dela so zelo variirale v posameznih zgodovinskih obdobjih glede na razredno, regionalno, religiozno in etnično pripadnost. Zaposlitev žensk zunaj doma je najgloblje utrjen predsodek, s katerim so se srečevale ženske v preteklosti in je prisoten še danes. V preteklosti naj bi bile ženske doma, na varnem, obvarovane najrazličnejših stresov (Jogan 1990, 2).

V času industrijske revolucije bi težko našli delo, ki ga ne bi opravljale tudi ženske. Domače delo ni bilo ločeno od produktivnega dela, ženske so bile vključene v številne produktivne aktivnosti, njihova osnovna značilnost pa je bila skrb za otroke. A kljub družinskemu načinu produkcije je obstajala jasna delitev vlog med moškim, ki skrbi za zaščito pred zunanjim svetom – ekonomija, politika, in žensko, ki vzdržuje čustveno in družinsko življenje (Černigoj-Sadar 1991, 67–70).

Domestifikacija žensk je dosegla vrhunec v 18. stoletju, ko so se dokončno utrdile predstave o strogi ločitvi dela med moško (javno) in žensko (zasebno, družinsko) sfero. Industrializacijo se ekonomsko ovrednoteno delo premesti iz družine in gospodinjstva v tovarne ali urade (Giddens 1989).

»Dokler je celotna proizvodnja tekla v domačem gospodinjstvu, so ženske lahko povezovale in kombinirale svoje varstvene naloge s svojo udeležbo v ekonomiji. Ko pa sta se dom in delo geografsko in ekonomsko ločila, so morale tudi ženske izbrati med plačanim delom v proizvodnji in neplačanim delom v gospodinjstvu« (Svetlik in drugi 1988, 88).

Mnoge ženske so bile tako postavljene v ekonomsko odvisen položaj od svojih mož, kar mu je dajalo privilegiran položaj. Delo v družini, gospodinjstvo, skrb za otroke in druge družinske

člane ravno tako pomeni produkcijo dobrin in storitev za preživetje, vendar ni plačano in zatorej izgubi ekonomsko ceno in vrednost. V primerjavi s specializiranim delom na delovnem mestu, v delovnem času in za plačilo (formalno delo), je dojeta kot neekonomično, ne-delo, izgubi torej značaj in oznako dela. Prvo pripada moškim, drugo pa ženskam.

Ko so ženske v začetku dvajsetega stoletja vstopile v javno sfero in pričele nekoliko bolj aktivno delovati na trgu plačanega dela, so (nezavedno) pristale na kompromis za opravljanje slabše plačanega oziroma družbeno manj zaželena dela. Moške oči so jo videle kot vsiljivko, ki jim poskuša odvzeti zaslužek in privilegiran družbeni položaj. Zato niso bili ravno redki vzkliki moških, ki so z antifeminističnimi gesli, kot so »ženske odjedajo zaslužek moškim, zato naj se vrnejo v družino« (Jogan 2001, 14) spodkopavali tolerantnost žensk na trgu plačanega dela.

Med obema vojnama so ženske v stari Jugoslaviji za enako delo prejemale 30% nižje mezde kot moški, kar je ustrezalo delodajalcem, saj so imeli v delavkah rezervno armado delovne sile. Žensko delo je predstavljalo predvsem področje tekstilne industrije, gostinstva in v hišni služinčadi. Položaj slednjih je bil še težji, saj jih niso varovali niti tisti socialni zakoni, ki so sicer določali meje izkoriščanja delavcev. Ženske so bile večinoma nižje izobražene, v številnih primerih nepismene. Izrazito neenakopravne so bile tudi v družinskih odnosih; v Avstro-Ogrski je npr. veljal predpis, v katerem je bilo jasno, da je »mož glava rodbine« (Jogan in drugi 1986, 18).

V povojnem času je prišlo do vse večjega vključevanja žensk v sfero formalne produkcije. Razlogi so predvsem v ekspanziji storitvenega sektorja, povečani pričakovani življenjski starosti, zmanjšanju števila otrok. Materinstvo postaja le eno izmed obdobij v življenju in ne življenjska aktivnost. Ženske so sredi šestdesetih let v povprečju rodile dva do tri otroke, medtem ko je družina konec 19. stoletja štela deset otrok. Pomembna dejavnika sta vsekakor še pridobitev pravice žensk do izobraževanja tudi na najvišjih ravneh in pridobitev političnih pravic (Jogan 1990, 145).

Za to obdobje so bila značilna tudi pričakovanja o večji vključenosti moških v družinsko življenje. Izrazi, ki opisujejo te razmere, so skupni zakonski odnos in simetrične razmere, kar pomeni skupna prizadevanja na področju družine, kot so delitev vzgoje otrok, gospodinjskega dela, prosti čas in socialni odnosi. A kljub vključevanju moža v gospodinjska in družinska dela, pa odgovornost za gospodinjstvo in otroke ostaja na ramenih žensk, hkrati pa mož še

vedno skrbi za ekonomski status družine (Černigoj-Sadar 1991, 74). Ne moremo torej govoriti o popolni simetrični delitvi dela, saj je težišče še vedno na tradicionalno zgrajenih spolnih vlogah.

Oakleyeva (1974, 138) je na podlagi raziskav, opravljenih v 60-ih letih ugotovila, da le manjši del moških prevzema takšna opravila, ki vodijo v enakost med moškim in žensko. Gospodinjstva dela so večinoma v ženskih rokah, moški se le v nekoliko večji meri posvečajo vzgoji otrok. Toda tudi tu so si izbrali prijetnejša opravila, znotraj vzgoje se moški usmerijo bolj v igro z otroki, odgovornost in skrb zanje ostaja domena žensk.

Vloga družine in s tem gospodinjstva se je v zgodovini spreminjala, saj ni prihajalo do sprememb le na ravni funkcij, ki jih je družina imela temveč tudi v vlogah, ki so jih družinski člani sprejemali. Dejstvo pa je, da vstopanja žensk v javno sfero ni spremljalo enako obsežno vstopanje moških v zasebni prostor. To pomeni, da je delitev odgovornosti in vsakdanjih praktičnih obveznosti med spoloma znotraj družine neenakomerno porazdeljena – z bistveno večjo obremenitvijo žensk. Ravno ta nadobremenjenost pa je razlog, da velja ženska tudi za manj zanesljivo delovno silo. Podatki o večji odsotnosti žensk z dela zaradi bolezni, nege družinskega člana itd., ne predstavljajo dokazov za njihovo nadobremenjenost v smislu iskanja ukrepov za zmanjšanje obremenitev žensk znotraj družine, temveč so kot argument za opravičevanje njihove nezanesljivosti oziroma manjše vrednosti. Poleg neposredno nujne reproduktivne dejavnosti (odsotnost zaradi porodniškega dopusta), ki ženskam povečuje rizičnost na trgu delovne sile, so še drugi dejavniki povečevanja rizičnosti, ki niso fiziološko pogojeni, temveč posledica vsakdanje družinske nadobremenjenosti (torej vzorcev delovanja, ki ne obstajajo po sebi) (Jogan 2001, 186).

Joganova (2001, 86), tudi navaja podatke o izostajanju zaradi nege družinskega člana in sicer je v letu 1995 na sto zaposlenih vzelo bolniški dopust za nego družinskega člana povprečno 28,4 % žensk in 5,6 % moških.

Gre torej za moškosrediščno ali androcentrično kulturo, ki je prežemala vse sfere človeškega delovanja in bila neločljiva sestavina strukture družbe oziroma njenega institucionalnega reda. Čeprav je v sodobnosti vrsta zunanjih izrazov te usmeritve manj vidna ali jih več ni, to še ne pomeni, da je androcentrizem - kot sestavina vsakdanjega, pretežno rutiniziranega delovanja - izkoreninjen (Jogan 2001, 1).

5.6.1 Ženska in moški danes

Ženske so se v zadnjih letih do neke mere osvobodile tradicionalno pripisanih vlog, ki so ji postavljale v zasebno sfero in v položaj finančne odvisnosti od svojih mož (Beck, 1992:110). Nadzor nad ženskami je začel odpovedovati, podoba zveste, nemočne in trpeče žene se je razblinila. Ženske so z večanjem izobraževalnih možnosti in zavedanjem svojega položaja zgradile pričakovanja o večji enakosti v profesionalnem in družinskem življenju, kar se sicer ne ujema z nasprotnimi tendencami na trgu dela in moškim delovanjem v realnosti. Danes naj bi trg dela omogočal neodvisno ekonomsko življenje, dostopno tako moškim kot ženskam.

Zaposlenost žensk je danes nekaj običajnega, je pa s tem večja njihova obremenjenost z gospodinjskimi kot delovnimi obveznostmi. Lahko bi rekli, da so ženske danes dvojno zaposlene in sicer s plačanim delom v družbi in neplačanim delom doma.

Kljub vsemu, pa imajo ženske na trgu delovne sile še vedno omejene možnosti, kar jih postavlja v neenakopraven položaj. V večini primerov so deležne poklicne segregacije, slabšega plačila, nedostopna do nekaterih višjih položajev itd. Ženske, ki si želijo ustvariti kariero, se srečujejo z nezdružljivimi vlogami uspešne ženske na eni strani in matere na drugi. »Navkljub spolni emancipaciji še vedno ostaja spolna delitev dela, zaradi katere ženske ne morejo doseči enakosti v javni in zasebni sferi, kar je povezano zlasti s tem, da ženske ostajajo nosilke starševstva in skrbi za doma ali povedano drugače, ženske ostajajo glavne emocionalne delavke« (Šadl 2000, 203).

Danes sta oba spola upravičena do lastnih želja, interesov in ciljev. Ženske lahko zavrnejo vlogo matere in žene in se preživljajo same. Samostojno se odločajo o svoji življenjski poti, skratka postajajo neodvisne, kar je v nasprotju s tradicionalnimi vlogami. Ne podrejajo se več spolni prevladi in odločitve o velikosti družine je dogovor obeh partnerjev.

5.7 Ženske v zaposlovanju – partnerstvo žensk in moških na trgu dela

Kultura, religija in družba, je stoletja utrjevala prepričanje o »naravni« vlogi ženske, vlogi matere, gospodinje in skrbnice doma, ki je zdaj globoko zakoreninjeno v naši (pod)zavesti. Z zaposlitvijo naj bi se ženska odrekla svoji »naravni« vlogi, ker jo je v to prisilil ekonomski položaj. Sprašujem se, ali je še vedno tako? Smo se ženske zaposlile le zaradi ekonomske nuje in finančnih pritiskov?

Za obstoj sleherne družbe in posameznika sta pomembni tako produkcija materialnih in duhovnih dobrin kot človeška reprodukcija. »Nujna medsebojna povezanost »produkcije stvari« in »produkcije ljudi« pa nikakor ne vključuje per se že tudi hierarhije veljavnosti teh področij in spolov (Jogan 1990, 117).

Privatizacija ženske in podreditev moškemu, pravi Joganova (1990, 188), »sta najdolgotrajnejše in primarno razmerje gospodovanja, ki se je dopolnjevalo in tudi izražalo z navedeno delitvijo družbe, v katero pa so bile ženske vključene posredno vse dotlej, dokler niso začele same prestopati meja družinskega suženjstva«. Na ta način se je ohranjala razredna delitev družbe v kateri so bile ženske pretežno odvisne od moškega (Jogan 1990, 18).

Tekom 20. stoletja se je delovna aktivnost žensk, tako v Sloveniji kot tudi drugje po svetu, močno povečala. Udeležnost žensk v delovni sili je postala integralni del samopodobe žensk in njihove identitete, pomeni pa jim tudi oblikovanje socialne mreže (Fagan in O'Reilly 1997). Po raziskavi SJM je že leta 1993 stališče o moškem kot glavnem skrbniku družine postalo manjšinsko. S stališčem »Naloga moža je, da služi denar, naloga žene pa, da skrbi za dom in družino« ni soglašalo 42,5 % vprašanih odraslih respondentov, v letu 1998 pa 52 % (Toš 1999, 288–289). V 90-tih se prav tako ni povečal občutek krivde pri ženskah (da so »zatajile«), medtem ko je pri moških opazen nastavek za nasprotno tendenco: to gledanje je utemeljeno s podatki o (ne)strinjanju s stališčem »Gledano v celoti, družinsko življenje trpi, kadar je ženska polno zaposlena« (SJM 1991/2), vprašanje 4.08; SJM 1998/1 vprašanje R49). Pri ženskah je opazno znižanje deleža tistih, ki soglašajo ali močno soglašajo s stališčem in sicer od 66,5 % leta 1991 na 58,3 % v letu 1998; ustrezna deleža pri moških sta: 69,6% in 66,4 %. Hkrati je opazno povečanje deleža tistih žensk, ki ne soglašajo ali sploh ne soglašajo s tem stališčem in sicer od 17,5 % leta 1991 na 24,4 % leta 1998; ustrezna deleža za moške sta 18,3 % leta 1991 in 14,8 % leta 1998 (Jogan 2001, 19). S stališčem »Rad bi hodil v službo tudi če ne bi potreboval denarja«, se strinja ali v celoti strinja 47,1 % žensk in 35 % moških; nasprotno pa se ne strinja ali sploh ne strinja s tem stališčem 47,6 % moških in 34,6 % žensk. Gotovo tudi ni naključje, da se več žensk kot moških (po podatkih iste raziskave, vprašanje 2.02/c) v celoti strinja s stališčem »delo je človekova najpomembnejša dejavnost«: 47,3 % žensk in 40,9 % moških (Jogan 2000, 20).

Po raziskavah, narejenih v devetdesetih, je na Slovenskem večina žensk prepričanih, da je »biti zaposlena za žensko najboljši način, da doseže neodvisnost«: po podatkih SJM 1992/1

soglaša ali močno soglaša s tem stališčem 69,7 % žensk in 60,3 % moških. V takšni umeritvi pa nikakor ni mogoče gledati »ostankov« (ideološke prisile) socializma, saj odkrivajo podobno usmeritev raziskovalci tudi v drugih državah v Evropi. V ekonomski samostojnosti, ki jo nudi poklicno delo, vidi večina žensk v sodobnosti temelj za svojo neodvisnost in za odpravljanje podrejenosti drugemu spolu (kljub temu, da so prevladujoči vzorci zaposlovanja v plačanem delu še vedno pretežni moški). Kako (in ali) se bodo spreminjali ti vzorci, je odvisno tudi od ženske udeležbe v političnem odločanju (Jogan 2001, 20–21).

Ženske v Sloveniji danes predstavljajo skoraj polovico vseh zaposlenih in prav tako kot moški večinoma delajo polni delovni čas. Delež zaposlenosti žensk je pri nas med najvišjimi v svetu. (Ferligoj in drugi 1990, 12). Razlika med stopnjo delovne aktivnosti in brezposelnostjo žensk in moških se je v zadnjih letih nekoliko povečala. Največji razkorak v stopnji brezposelnosti žensk in moških je med mladimi in iskalkami prve zaposlitve z visoko izobrazbo. V primerjavi z moškimi se zvišuje tudi delež žensk, ki so zaposlene za določen čas. Razlike obstajajo tudi pri odsotnosti z dela, kjer so moški več odsotni zaradi različnih poškodb na delu, ženske pa zaradi nege družinskega člana. Brezposelnost, samozaposlenost in razlike med spoloma v stopnji zaposlenosti, ter plačah za enako delo, zaposlitvah za določen čas ter horizontalna in vertikalna segregacija so kazalci diskriminacije na podlagi spola, zato jih je z uvedbo in izvajanjem različnih mehanizmov, programov in projektov potrebno odpraviti. Potrebni so tudi ukrepi izobraževanja in spodbujanja vključevanja v netipične »ženske« in »moške« poklice, s katerimi se zmanjšuje tako horizontalna kot vertikalna segregacija, ter osredotočenje na nadzor nad izvajanjem zakonskih določil (Urad za enake možnosti 2007).

Podatki za Slovenijo, ki jih je opravila Evropska komisija v letu 2005, niso slabi. Komisija namreč ugotavlja, da države EU niso storile dovolj, da bi izkoristile produktivni potencial žensk. Zaskrbljujoč je podatek, da so vprašanja enakosti med spoloma v nacionalnih programih reform, ki so jih predložile vse članice leta 2005, premalo poudarjena, prav tako na tem področju ni bilo dovolj pobud. Evropska strategija za rast in zaposlovanje izpostavlja enakost spolov kot bistvenega pomena za napredek. V socialni agendi za obdobje 2005-2010, ki dopolnjuje in podpira prenovljeno lizbonsko strategijo za rast in delovna mesta, se enakost spolov šteje za bistveni element pri uresničevanju izzivov trga dela. Evropska komisija tudi poudarja, nujnost večjega vključevanja vprašanj enakosti spolov v vse nacionalne programe reform, zlasti na področjih, kjer se soočamo s premajhnim napredkom, saj se utegnejo sicer

razlike in neravnovesja med spoloma le še povečevati. To so predvsem gospodarske in socialne politike (Salecl in Urad za enake možnosti 2007).

5.7.1 »Moško« in »žensko« delo

Kljub višji stopnji zaposlenosti žensk se različnim družbenim institucijam, ki so bile zgodovinsko organizirane okrog »moškega kot hranitelja družine«, ni uspelo v enaki meri prilagoditi novim trendom. Ženskemu vstopu na trg dela namreč ni sledilo prerazporejanje domačih obveznosti in skrbi za otroke v zasebni sferi. Ženske še naprej nosijo dvojno breme, tudi v državah z najvišjo stopnjo zaposlenosti žensk. Slovenija, kljub ugodnemu razmerju med spoloma zaradi visoke stopnje zaposlenosti žensk, pri tem ni nobena izjema.

Eden od nujnih pogojev za povečevanje ženske moči v družbi je vsekakor njihova neodvisnost oziroma ekonomska samostojnost, ki jo za večino pripadnic zagotavlja zaposlitev (Jogan 2000, 12).

V današnjem času velja za samoumevno, da se smejo ženske, enako kot moški, šolati in izobraževati. Ustava in zakoni določajo enakopravnost v izobraževanju, vendar podrobnejše analize kažejo, da v sistemu vzgoje in izobraževanja obstajajo razlike na podlagi spola, ki pogosto (največkrat implicitno) postavlja dečke v superiorni, deklice pa v inferiorni položaj (Kozmik 1998, 16). Razlike se kažejo že v najzgodnejši fazi oblikovanja otrokove identitete osebnosti, kjer so brez dvoma upoštevanja vreden pripomoček pravlјice in osnovnošolska berila. Moškemu je pripisano, da je močan, dejaven, iznajdljiv, radoveden, gospodovalen, itd., ženski pa, da je šibka, pasivna, pokorna, ponižna, skromna itd.. Razumljivo je, da je za žensko prihranjena predvsem zasebna, družinska, hišna eksistenca, medtem, ko je moški odprt in dejaven v širokem javnem prostoru (Jogan 1994, 649; Jogan 2001, 200).

Dejansko se razlikovanje po spolu tako v sektorjih (panogah) kot v poklicih v EU še naprej povečuje. Spolna segregacija na trgu delovne sile se kaže tako v vertikalni kot horizontalni segregaciji ženske delovne sile. Značilnost vertikalne segregacije ženske delovne sile pomeni zasedanje nižjih, manj odgovornih in tudi slabše plačanih delovnih mest v hierarhiji (Kozmik 1998, 157). V EU je na vodilnih položajih samo 32% žensk. V večjih podjetjih v EU je članic uprav samo 10% in 3 % generalnih direktoric. Osnovna značilnost horizontalne segregacije je koncentriranje ženske delovne sile v panogah, ki v povprečju dosegajo nižje plače (Kozmik 1998, 156). V EU več kot polovica zaposlenih žensk dela na področju javne uprave,

izobraževanja, zdravstva ali v socialni dejavnosti, medtem ko moški prevladujejo v tehničnih poklicih, na finančnem področju in v menedžmentu.

Enako plačilo za delo enake vrednosti je eno temeljnih načel EU. Kljub temu ženske še vedno zaslužijo manj kot moški. Po podatkih Urada za enake možnosti iz leta 2007, zasluži ženska za vsako delovno uro za 15 % manj kot moški, v Sloveniji dobrih 9 % manj. Glede tega ostaja neravnovesje med spoloma v Evropi precej visoko, še posebej v zasebnem sektorju. Vzroki za razlike so povezani s segregacijo po poklicih in sektorjih, z razlikami v izobraževanju in usposabljanju, drugačnimi zaposlitvenimi vzorci, pa tudi s tradicijo, kulturo ter z družbenimi normami, ki zadevajo izobraževanje in izbiro poklicev. V Sloveniji je ta razlika nekoliko manjša.

Podatki Statističnega urada RS iz leta 2002 kažejo, da je v Sloveniji izrazit presežek moških pri zaposlovanju opaziti v panogah kot so rudarstvo (91 % moških), gradbeništvo (90 % moških), promet, skladiščenje in zveze (78 % moških), oskrba z elektriko, plinom in vodo (80 % moških), kmetijstvo, lov, gozdarstvo in ribištvo (64 % moških). Glede na podskupine poklicev (glavnih poklicnih skupin) je med zakonodajalci, visokimi uradniki in menedžerji zaposlenih od 32.938 oseb kar 71 odstotkov moških. Spodbuden podatek je, da je med zakonodajalci in visokimi uradniki kar 42 % žensk, med direktorji in menedžerji pa jih je le 28,6 % (Statistični urad RS 2002).

V dejavnostih, kjer so ženske izobražene enako dobro kot moški, je delež žensk na odgovornejših delih in položajih nenavadno nizek. Zanimivo je, da je tudi v panogah, kjer so med zaposlenimi pretežno ženske, večina višjih položajev rezervirana za moške. To velja tudi za dejavnosti, v katerih ženske predstavljajo večino strokovnega osebja (zdravstvo, izobraževanje, sociala itd.), saj to, da so v določeni dejavnosti zaposlene večinoma ženske, ne pomeni, da dejavnost tudi nadzirajo, še celo kadar gre za menedžersko osebje, se praviloma išče moški (Cigale 1992, 40–41).

Ne glede na to, da je izobraženost žensk v Sloveniji vedno višja in kljub pridobljenim formalnim pogojem za napredovanje, jih je na upravnih in vodstvenih oziroma odgovornejših delovnih mestih še vedno izrazito malo.

5.7.2 Delovni čas in nestandardni oz. fleksibilni vzorci zaposlovanja

Eden izmed kazalcev kakovosti življenja delovno aktivnega prebivalstva je delovni čas. Pri ženskah ga je potrebno ocenjevati v povezavi z ostalim življenjskim časom (Verša 1995, 18). Problematika usklajevanja dela in ostali področij življenja je prišla v organizacijah/podjetjih v ospredje z legalizacijo enakih možnosti žensk na trgu delovne sile in se kasneje okrepila z družinsko naklonjenimi politikami. V drugi polovici 20. stoletja se je uspešno izoblikovala državna socialna politika, ki je staršem olajšala usklajevanje delovnega in družinskega življenja, zato podjetja temu niso posvečala posebne pozornosti. Z prilagajanjem slovenske zakonodaje kriterijem Evropske unije pa je ta problematika tudi pri nas vedno bolj aktualna (Černigoj-Sadar in Vladimirov 2004, 295).

Prav tako Zakon o delovnih razmerjih iz leta 2002 (Ur.l. RS 2002) izpostavlja problematiko usklajevanja delovnega in družinskega življenja ter preprečevanja diskriminacije zaradi družinskega statusa in obveznosti (Černigoj-Sadar in Vladimirov 2004, 295).

Konec dvajsetega stoletja se pojavijo nestandardne oz. tako imenovane fleksibilne oblike dela, ki so po mnenju I. Svetlika (1994, 125), razmeroma nov pojav in se včasih ponujajo ne samo kot pravi recept za povečanje konkurenčnosti na trgu dela, temveč tudi kot edina alternativa za odpravljanje dvojne obremenjenosti žensk in boljše usklajevanje poklicnega in družinskega življenja. Mednje sodijo delo za skrajšani delovni čas, delo za določen čas, delo po pogodbi, delo za neposredno plačilo in drugo delo, ki ga posamezna oseba opravlja ob redni zaposlitvi. Nekateri strokovnjaki dodajajo še gibljiv delovni čas, zgoščeni delovni teden, letno določene ure, delna upokožitev, začasna prekinitev kariere, nadurno, izmensko delo itd. (Svetlik 1994, 126; Kanjuo Mrčela in Ignjatovič 2004, 236).

Toda kot ugotavljajo številne evropske študije in strokovnjaki, v velikem delu Evrope mnogo žensk opravlja delo s skrajšanim delovnim časom preprosto zato, ker ne dobijo zaposlitve za polni delovni čas. Še več, delo za skrajšani delovni čas in nekatere oblike t.i. fleksibilnega delovnega časa spremljajo ne le manjše plačilo, temveč tudi manjše ugodnosti, manjše možnosti za napredovanje in manjšo socialno varnost. V EU je delo s skrajšanim delovnim časom daleč bolj prevladujoče med ženskami kot med moškimi, med neizobraženimi delavci, invalidi, imigranti in pripadniki rasnih in etničnih manjšin (Rowbotham v Kanjuo Mrčela in Ignjatovič 2004, 234). Poleg plačanega dela, ženske opravijo tudi veliko neplačanega dela,

kamor se uvršča predvsem domače delo, od skrbi za gospodinjstvo do varstva in vzgoje otrok (Svetlik 1994, 131; Cigale 1992, 41; Ule in Kuhar 2003, 110; Černigoj-Sadar 2004, 268).

V Sloveniji koristi delo s krajšim delovnim časom manjši odstotek žensk v primerjavi z nekaterimi Evropskimi državami (Ule in Kuhar 2003, 110). Najvišji delež zaposlenih žensk s krajšim delovnim časom je zabeležen na Nizozemskem. Skrb vzbujajoča so prav opozorila razvitih držav, ki menijo, da se z uvajanjem takih oblik zaposlitve, slabšajo socialne razmere prebivalstva (Cigale 1992, 41; Verša 1995, 20). Po podatkih Urada za enake možnosti iz leta 2007, je delo s krajšim delovnim časom v EU opravljalo 30,4 % žensk in samo 6,6 % moških.

Tabela 5.2: Prednosti in slabosti zaposlitve s krajšim delovnim časom

Prednosti dela s krajšim delovnim časom	Slabosti dela s krajšim delovnim časom
<ul style="list-style-type: none"> - delodajalec lahko zaposluje delavce glede na gibanje delovne sile na trgu, - pripomore k zmanjšanju brezposelnosti, - zaposlenim omogoča usklajevati poklicne in ostale življenjske želje in potrebe, - predstavlja pot do zaposlitve s polnim delovnim časom, - produktivnost delavcev je višja, - minimalna odsotnost z dela. 	<ul style="list-style-type: none"> - krčenje in zmanjševanje ekonomskih in socialnih pravic, - nižji dohodki, - socialna negotovost, - slabši karierni obeti, - slabše poklicne razvojne možnosti (Ule, Kuhar, 2003:112)

Vir: Verša (1995, 19).

Zaskrbljujoče je, da se delo s krajšim delovnim časom kaže bolj kot pretveza in ne ugodnost za žensko, kar pomeni lažje opravljanje vseh del tudi v zasebni sferi, vključujoč skrb za gospodinjstvo, dom in družino. Ženska tako ostaja bolj ali manj v podrejenem položaju, saj delo v zasebni sferi ostaja neovrednoteno in neocenjeno.

Zaposlitev žensk kot ekonomska nujnost ima za posledico tudi diskriminacijo v dohodkih. Uradno sicer velja enako plačilo za enako delo, vendar razlike med dohodki obstajajo (Jogan 1990, 174).

Po podatkih Statističnega urada je Slovenija po razporejenosti moči med spoloma na 15. mestu med državami EU-ja in na 34. mestu v svetovnem merilu. Bolj kot to pa je glede enakosti zgovornejši podatek, da plače žensk v povprečju še vedno za 110 evrov bruto

ostajajo nižje od plač, ki jih prejemajo moški. Leta 2008 je povprečna bruto plača žensk namreč znašala 1.369 evrov, medtem ko so njihovi moški kolegi dobili 1.481 evrov.

Največje razlike med moškimi in ženskami so v finančnih in zavarovalniških dejavnostih ter zdravstvu in socialnem varstvu, saj so plače tam tudi za tretjino nižje, medtem ko je najmanj razlik v dejavnostih prometa in skladiščenja. Da bi se to razmerje nekoliko popravilo, se bo Slovenija letos pridružila kampanji Evropske komisije "Odpravimo razliko v plačilu". Komisija namerava ozaveščati delodajalce, spodbujati pobude za uveljavljanje enakosti spolov in podpirati razvoj orodij za merjenje razlike v plačilu med spoloma, po potrebi pa sprejeti tudi nove pravne akte. Sicer pa vsaj za Slovenijo drži podatek, da je brezposelnost nižja med ženskami kot med moškimi (MMC RTV RS 2010).

Ne glede na to ali so razlike v zaslužku med spoloma posledica poklicne segregacije ali drugih dejavnikov, kot so število ur rednega in nadurnega dela, izmene, krajši delovni čas, dežurstva, starost, izkušnje, itd., se moramo zavedati, da je v obdobju vsesplošnega napredka povsem nedopustno, da so ženske za enako oziroma primerljivo delo še vedno slabše plačane. Prav tako v prebrani literaturi in pridobljenih podatkih nisem nikjer zasledila dokazov, iz katerih bi lahko sklepali, da ženske zaradi svojih lastnosti ne morejo opraviti dela enako dobro kot moški!

5.8 Razpotje med materinstvom in kariero - Biti mama ali menedžerka?

S spremembo v gospodarstvu prihaja do sprememb v ravnotežju med poslovnim in zasebnim časom zaposlenih. To pogosteje občutijo ženske kot moški. Že materinstvo je obveznost, ki zahteva vsakodnevno prisotnost pri otrocih, hkrati pa postaja poslovno okolje vedno bolj zahtevno in tekmovalno.

Zanimivo je mnenje Aleksandre Kanjuo Mrčela, ki pravi, da je kariera še vedno beseda, z moško konotacijo, saj se od žensk ne pričakuje, da bodo svoje delo razumele kot način osebnega izpopolnjevanja in napredovanja, ter da bodo napredovale po lestvici poslovnih in družbenih položajev navzgor. Če že delajo, naj bi delale zaradi ekonomske nuje in v pomoč moževemu dohodku, osebno zadovoljstvo in izpolnitev pa naj bi črpale doma, iz njihove »naravne« vloge matere, žene in gospodinje (Kanjuo Mrčela 1996, 90).

Ženske danes vse bolj težijo k uravnoveženemu življenju, pri tem pa si zastavljajo vprašanja, kot npr.: koliko naj bo pomembno delo v primerjavi z ostalimi področji, kako obvladovati

neizogibne naloge kot gospodinjska dela, ali se poročiti in imeti otroke, kako ohraniti nekaj prostega časa, skratka kako ohraniti in doseči ravnovesje med prioriteta in zahtevami (Kanjuro Mrčela 1996, 90).

Tako ženske vse pogosteje izražajo željo po odlašanju starševstva, dokler ne dosežejo svojih poklicnih ciljev. Ta trditev tudi drži, in praksa kaže, da na ženska ramena pade večina skrbi in vzgoje v prvem letu otrokovega razvoja. Psihologinja mag. Boštjančičeva meni, da se cikel ženske razlikuje od cikla moškega in prav v obdobju med tridesetim in štiridesetim letom. To je tudi obdobje, ko se mora večina žensk opredeliti, kateri način življenja si bo izbrala-je to kariera, je to skrb za družino, ali se bo odločila za oboje in krmarila med obema vlogama (Boštjančič 2008, 1–2).

Z vprašanjem usklajevanja službe in družine se v današnjem času ukvarjajo predvsem ženske, še posebej mlade ženske, ki se niso več pripravljene odreči karieri ali službi in se osredotočiti samo na gospodinjstvo ter na skrb za otroke. Ženske bi, glede na njihov izbor prednostnih kombinacij, lahko delili na tri kategorije (Ule in Kuhar 2003, 123):

- Na delo usmerjene ženske so osredotočene na kariero, bodisi v službi, bodisi v športu, politiki ali umetnosti. Družinsko življenje se mora prilagajati njihovem delu, visok delež žensk pa ostane brez otrok. Tiste, ki imajo otroke, gledajo nanje kot na hobi čez vikend in izraz normalnosti. Za njihove otroke namreč skrbijo drugi.
- Ženske osredotočene na dom in družinsko življenje, predstavljajo nevidno manjšino, saj se danes zanimanje vrti le še okoli zaposlenih žensk in njihovih karier. Zanje je značilno, da imajo relativno veliko otrok in se po poroki ne vključijo nazaj na trg delovne sile, razen če jih pestijo denarne težave. Vloga teh žensk je izobraževanje in socialni razvoj njihovih otrok, pa tudi skrb za gospodinjstvo. Ni pa nujno, da so te ženske manj izobražene.
- Adaptivne ženske predstavljajo največjo in najbolj raznoliko skupino in želijo kombinirati delo in družino, ne da bi stalno dajale prednost prvemu ali drugemu. Uživati želijo najboljše iz obeh svetov, spretno pa so pri prilagajanju spreminjajočim se ekonomskim in socialnim okoliščinam (Ule in Kuhar 2003, 123).

Majda Hrženjak meni, da je problematika usklajevanja delovnega in zasebnega življenja v Sloveniji še vedno tradicionalno »ženska tema« (Hrženjak 2001). Sicer pa za Slovenijo velja,

da ima dokaj razvit sistem socialnovarstvenih pravic (porodniški dopust, dopust za nego otroka, delo s krajšim delovnim časom, če to zahtevajo koristi otroka), ki ženskam omogočajo vstop v plačano zaposlitev, jim vsaj formalno zagotavljajo enakopravne možnosti na trgu dela in zagotavljajo, da jim v obdobju materinstva ni potrebno prekiniti zaposlitve. Slovenija je država z najdaljšim porodniškim dopustom v Evropi in z dobro organizirano ter razvejano mrežo javnih vrtcev. Je tudi država z najvišjo stopnjo zaposlenih žensk v EU (85 %), z otroci mlajšimi od dvanajst let, ki se (vsaj javno) ne pritožujejo nad svojo dvojno obremenjenostjo z delovnimi obveznostmi in hkrati skrbjo za družino. Kot da za Slovenke ne velja teza, ki jo je leta 1974 postavila Ann Oakley v svoji slavni Gospodinji: »Zakon in gospodinjenje sta temeljni oviri za spolno enakopravnost v poklicih«. V Sloveniji usklajevanje kariere in družinskega življenja ne predstavlja viden problem, pa ne bi smelo biti tako, saj podatki o koriščenju bolniškega dopusta za nego družinskega člana kažejo na velik razkorak med spoloma (Hrženjak 2001).

Ženske so bile leta 2003 odsotne z dela zaradi nege družinskega člana skoraj šestkrat pogosteje kot moški. Pri zaposlovanju je v zadnjih letih postala vidna skrita diskriminacija žensk, saj delodajalci zahtevajo določena zagotovila kar zadeva načrtovanje družine in materinstva. Ženske se zaposlujejo v »feminiziranih sektorjih«, za katere je značilen nižji dohodek in kljub povprečno višji stopnji izobrazbe, ne zasedajo vodilnih položajev v takem številu kot moški (Hrženjak 2001).

Usklajevanje dela in zasebnega življenja je velikokrat diskusija in hkrati bojno polje za raznolike ideološke, demografske, ekonomske in druge interese. Pereč problem v sedanji evropski retoriki predstavlja usklajevanje dela in zasebnega življenja, ker onemogoča vključevanje neizkoriščenega potenciala žensk v dvigovanje ekonomske produktivnosti. Ukrepi, da bi ta potencial koristno uporabili v ekonomske namene, so podaljšanje obratovalnega časa vrtcev, fleksibilnejše zaposlitve za ženske, pomoč na domu itd.. Kjer pa se ženske vseeno bolj številčno odločajo za kariero, zna postati usklajevanje dela in družine, demografski problem (Hrženjak 2001).

Redko kateri od oblikovalcev/oblikovalka politike, tako na evropski kot na nacionalni ravni, so pomislili, da je problem usklajevanja dela in zasebnega življenja tudi problem moških.

5.8.1 »Novo očetovstvo«

Danes smo tako priča novemu fenomenu, imenovanemu »novo očetovstvo«, ki nastane kot posledica premika od patriarhalne vloge moškega, kot materialnega preskrbovala družine, k njegovi aktivnejši vključitvi v družinsko življenje (Rener v Drgnil in Vendramin 2006).

Vloga očetov se čedalje bolj spreminja. Trend v Zahodni Evropi kaže, da so se očetje začeli aktivno vključevati v družinsko delo, skrbijo za otroke, s katerimi želijo navezati tesnejše stike. Kljub temu so matere še vedno tiste, ki v večji meri skrbijo za otroke.

Fenomen novega očetovstva se je pojavil kot posledica družbenih sprememb, kot so upadanje stopnje rodnosti, naraščanje števila neporočenih, upadanje pomena formalne zakonske zveze, naraščanje števila razvez zakonskih zvez, naraščanje števila enostarševskih družin ter staranje populacije, zaradi česar so se med drugim spremenile tudi družinske vloge in družinska razmerja. Tudi v Sloveniji se prizadevajo, da bi bili očetje bolj aktivni pri otrocih, zlasti na področju usklajevanja družinskega in poklicnega življenja ter politike enakih možnosti, kot so denimo starševski dopusti. Če primerjamo dve generaciji očetov, so današnji očetje v primerjavi s svojimi očeti aktivnejši, poleg tega se danes veliko bolj zavedajo, kako pomembna je njihova vloga pri vzgoji otrok. Vse to je med drugim posledica medijev, ki promovirajo aktivno očetovstvo. Pri nas te spremembe še niso tako izrazite, procesi za spodbujanje aktivnega očetovstva se odvijajo počasneje kot v drugih zahodnih državah. Razlog za to je gotovo problem ideologije tradicionalne družine, družinskih vlog in materinstva, naše močne in razvite širše družinske mreže, ki v večini primerov še vedno bolj podpirajo manjšo vključenost moških v skrb za otroke in drugo družinsko delo, navsezadnje pa so se spremenili tudi pogoji dela in zaposlovanja, saj so oblike zaposlitve čedalje bolj negotove, delovni časi pa prekoračujejo uradni urnik, ki je vedno manj določljiv. Vse to povzroča pritiske na oba partnerja in zavira proces aktivnega očetovstva, zaradi česar bi se lahko izboljšala politika usklajevanja družine in poklicnega življenja, ki bi temeljila na enakih možnostih in upoštevala, da je družinsko življenje enako pomembno kot kariera (Rener in drugi 2006, 75).

6 ŽENSKÉ NA VODILNIH IN »ODGOVORNEJŠIH« DELOVNIH MESTIH

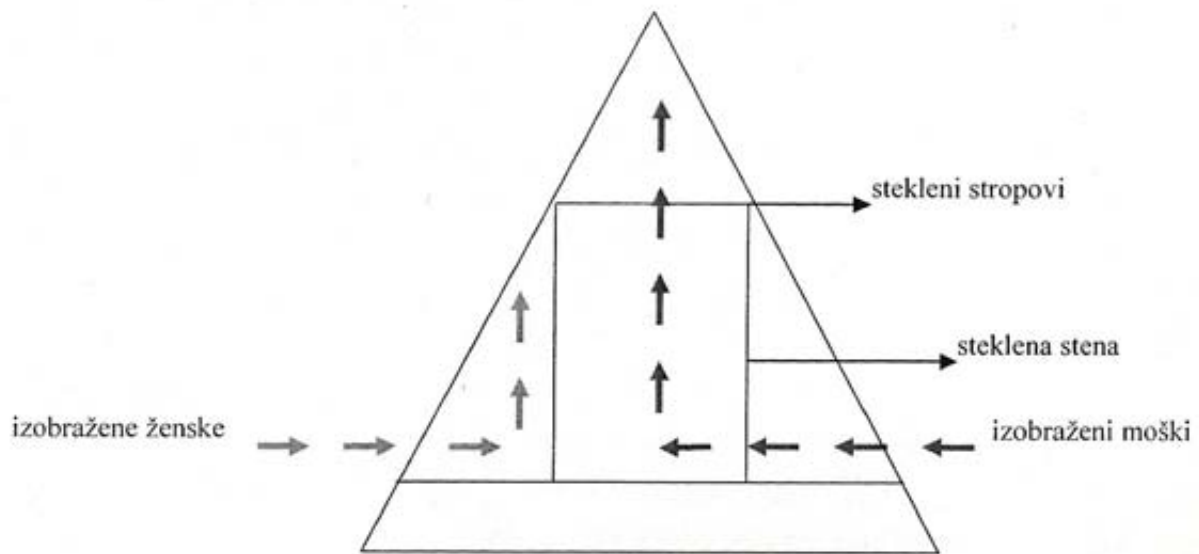
Vodilna delovna mesta so ena najbolj plačanih delovnih mest v sodobni družbi. Ljudi, ki zasede takšno delovno mesto je malo in med njimi so ženske še vedno v veliki manjšini.

Pripadnost spolu ženskam onemogoča ali vsaj otežuje doseganje visokih položajev. »Čeprav so ženske vsaj toliko sposobne kot moški, empirični podatki kažejo, da ženske še vedno ne dobivajo najodgovornejših delovnih mest v podjetju/organizaciji« (Jaklič 1999, 300). Zaposlene so na nižjih, slabše plačanih delovnih mestih, ki se ocenjujejo za manj pomembna, zahtevajo manj odgovornosti ter dajejo manj družbene moči in vpliva (Cigale 1992, 40). Za ženske so rezervirane vloge, v katerih so prisotne lastnosti kot so čustvenost, pasivnost, nežnost, odvisnost, altruizem in sodelovanje. Moškim naj bi pripadale vloge, ki odražajo samozavest, ambicioznost, odločnost, dinamičnost, moč in agresivnost. Zaradi biološko reproduktivne vloge, ki jo imajo ženske, so le-te potisnjene v zasebno sfero, dostop do javne sfere pa je otežen, saj je to področje v večji meri rezervirano za moške (Cigale 1992, 40).

Število žensk na menedžerskih položajih je majhno, še najbolj je kritična udeležba na najvišji ravni. Obstaja namreč nevidna pregrada, tako imenovana »stekleni strop«, ki se nahaja med srednjim in višjim menedžmentom. Sestavljena je iz prepričanj in tradicij, ki ženskam in drugim manjšinam onemogočajo zasesti najpomembnejša delovna mesta in jim tako otežujejo napredovanje (Demojzes 1996, 71). V bistvu gre za spoznanje sposobnih in visoko izobraženih žensk, ki se v podjetju/organizaciji uspešno vzpenjajo po lestvici navzgor, dokler se na neki točki ne zaustavi, ker niso moški. Ženske tako pridejo čisto pod vrh, na sam vrh pa lahko splezajo le njihovi moški kolegi, čeprav imajo enake ali celo slabše sposobnosti od njih. Velikokrat se srečujemo tudi s horizontalno segregacijo žensk v določene poklice in dejavnosti, govorimo o tako imenovanih »steklenih stenah⁸« (Kanjuro Mrčela 2000, 58). Tako se v velikih organizacijah, kjer je ženskam uspelo doseči visoke menedžerske položaje pogosto zgodi, da so omejene na manj strateška in centralna področja.

⁸ Pojem steklena stena (angl.: the glass wall) ilustrira točko v piramidalni strukturi, ki zavira zaposlovanje žensk na bistvena strateška področja razvoja in financ, ki so glavna odskočna deska za napredovanje na najvišje položaje (Wirth 2001).

Slika 6.1: Stekljeni stropi⁹ in steklene stene – nevidni deli spolno določene organizacijske strukture

Vir: Kanjuo Mrčela (2008, 58).

Ženske morajo večkrat dokazovati, da znajo opraviti delo bolje in hitreje kot moški. Tudi tiste, katerih delo je podobno oziroma ki so razvrščene na enako delovno mesto kot moški, morajo pogosto opraviti dvakrat več dela, izpolnjevati višje kriterije za napredovanje (strokovnost, usposabljanje, delovna uspešnost itd.) in ustrezati moškemu modelu uspešnega vodje. Delodajalcem se zdijo ženske velikokrat nevedne nadaljnega izobraževanja ali napredovanja (ker lahko odidejo, da bi imele otroke), manj zanesljive (ker imajo domače obveznosti) in v splošnem manj predane delu kot moški. Če ima delodajalec na izbiro žensko ali moškega z enakimi sposobnostmi, bo pri napredovanju žensko pogosto obravnaval kot večje tveganje. Ženske se pri napredovanju in razvoju poklicne kariere »presojujejo manj po njihovih sposobnostih in dosežkih in bolj na podlagi domnev o njihovem družinskem življenju, odgovornostih in namenih« (Linehan 2001, 66).

Vsi podatki kažejo, da ženske še zdaleč niso manj izobražene kot moški in da to ni razlog, zaradi katerega ne bi mogle zasedati najvišje položaje. Razlogi sigurno obstajajo drugje. Izpostavila bom najpogostejše ovire, zaradi katerih je delež menedžerk na vodilnih položajih tako nizek:

⁹ Stekljeni strop (angl.: the glass ceiling). Pojem se pojavi v ZDA leta 1970 in v menedžmentu pomeni točko, kjer sicer ni objektivnih razlogov, ki bi onemogočili napredovanje na sam vrh, obstajajo pa nevidne ovire, ki v obliki predsodkov in stereotipov ustavljajo in onemogočajo napredovanje določenim družbenim skupinam (ženskam, pripadnikom in pripadnicam rasnih in etničnih manjšin) (Kanjuo Mrčela 2000, 58).

- *Ženske obveznosti*, kjer v skladu s stereotipno predstavo o naravni vlogi ženske, le te imajo ne glede na poklic, ki ga opravljajo, več obveznosti v zvezi z družino kot moški. Tudi v primerih, ko sta partnerja na enako visokih položajih, veliko količino gospodinjskih del opravi ženska.
- *Pomanjkanje samozavesti*, kajti ta ženskam res ni privzgojena, vendar stereotip velja za vse ženske, tudi tiste, ki so zelo samozavestne. To je pojav, kjer na osnovi povprečja diskriminira posameznice in ker od žensk nihče ne pričakuje kariere, je le te niti ne načrtujejo.
- *Emocionalna nestabilnost*, je eden najvažnejših predsodkov o ženskah. Zanje velja predpostavka, da bodo dopustile čustvom, da vplivajo na poslovne odločitve, to pa je ocenjeno kot negativno.
- *Pomanjkanje neformalnih zvez* ženskam zelo onemogoča graditi kariero v svetu menedžmenta. Razlogi za to se med poznavalci razlikujejo. Nekateri avtorji menijo, da je ženskam neformalen organizacijski sistem nejasen in da ga ne znajo uporabljati sebi v prid, drugi (A.K.Mrčela) pa, da je razlog v diskriminaciji moških do žensk, ker hočejo dominantno vlogo zadržati zase.
- *Manjša geografska mobilnost*. Predpostavka je, da ženske zaradi družine niso pripravljene menjati delovnega mesta in potovati zaradi službenih obveznosti. Za ženske velja prepričanje, da morajo skrbeti za družino in dom, služba naj bi bila drugotnega pomena. Ženske zato ni smotrno zaposliti na delovnem mestu, kjer bi morala premeščati daljše razdalje.
- *Več odsotnosti z dela*; čeprav so ženske bolj obremenjene zunaj delovnega časa, številne raziskave ne potrjujejo tega, da so ženske pogosteje odsotne z dela kot moški.
- *Neambicioznost*; če so slučajno ambiciozne, se izgubi njihova ženskost. S tem v zvezi se tudi postavlja argument, da so ženske sicer popolnoma enakopravne, vendar ne znajo izkoristiti možnosti, ki se jim ponujajo
- *Nižja specifična izobrazba*: Tudi na področju izobraževanja obstaja segregacija po spolu, izobraževanje pa je osnovni usmerjevalec ljudi na delovno področje. Ženske so bile v preteklosti izključene iz posameznih smeri šolstva. Stanje se sicer izboljšuje, a tradicionalno moške poklice še vedno opravlja več moških kot žensk.
- *Nerazumevanje poslovnega sveta*. Ta argument je povezan s stereotipom o naravnih vlogah in lastnostih moških in žensk. Uspeh žensk naj bi bil odvisen od tega kako se znajo spopasti z moškimi v poslovnem svetu. Na tem področju so moški bolj domači in v prevladi, tako da so ženske v težjem in podrejenem položaju.

- »Možače«; zelo razširjen je stereotip o menedžerkah, ki so etiketirane kot »možače«, in ker jim kot ženskam nekaj manjka, so izbrale moški poklic. Bile naj bi agresivne, trde, hladne itd.. V družbi tako velja prepričanje, da uspešna ženska ne more biti uspešna menedžerka, uspešna menedžerka pa ne uspešna ženska.
- *Diskriminacija v zaposlovanje, napredovanju in vodenju* je večinoma za zakonom prepovedana, vendar veliko organizacij zaposluje, ocenjuje in se odloča o njihovem napredovanju na načine, ki so do žensk diskriminacijski.
- *Odnos do podrejenih* tako moških kot žensk, je nemalokrat negativen do nadrejene ženske. Vendar so to le prepričanja, ki temeljijo na predsodkih. Ljudje, ki imajo za nadrejeno žensko, tega ne potrjujejo.
- *Pomanjkanje ženskih zgledov*; zaradi majhnega števila žensk na vodilnih položajih, je odločitev ženske, da bo opravljala menedžersko delo toliko bolj neobičajna. Višje ko se vzpenjamo po hierarhični lestvici, manj je žensk na vodilnih položajih, ki bi lahko bile posamezni menedžerki za zgled.
- *Medijske podobe žensk*: Mediji pogosto prikazujejo ženske kot spolne objekte in manj kot razmišljajoč in odgovoren subjekt.
- *Pomanjkanje institucij otroškega varstva*: Ženske navadno poleg svojih obveznosti skrbijo tudi za otroke, zato je organizirano otroško varstvo za ženske, ki delajo na zahtevnih in odgovornih delovnih mestih s polnim delovnim časom in nadurnim delom, pomembno. Za Slovenijo sicer ne velja, da se ženske zaradi kariere odpovedo otrokom in družini, drugod po svetu pa se to dogaja kar pogosto (Kanjuro Mrčela 1996, 70-80).

6.1 Stereotipi o moških in ženskih vlogah na visokih položajih

Ko govorimo o načinih, oziroma različnih stilih vodenja, beseda mnogokrat nanese na razlike med moškimi in ženskimi vodji. Ženske naj bi bile v tej vlogi preveč popustljive in neodločne, v nasprotju z moškimi. Pa je res tako? So razlike med spoloma res tako očitne?

Merkačeva meni, da se ženske in moški ne razlikujejo v bistvenih stališčih, sposobnostih in vedenju, saj je pri obeh spolih moč najti odlično, povprečno in slabo učinkovitost. Poudarja, da so stereotipi o manjših sposobnostih žensk v menedžmentu res samo predsodki (Merkač 2001, 9).

Izpostavlja (2001, 10), najpogostejše stereotipe o moških in ženskah:

- Moški so intelektualno superiornejši - raziskave tega ne potrjujejo.
- Moški so čustveno stabilnejši - raziskave tega ne potrjujejo, saj imajo moški in ženske enak niz čustev.
- Moški bolj kot ženske cenijo dosežke, napredek in pomembno delo. Raziskave kažejo, da so tudi ženske motivirane, saj so enako kot moški nezadovoljne z delom, ki jim ne omogoča izrabiti vseh sposobnosti.
- Moški so odločnejši od žensk - ženske so lahko enako odločne kot moški.
- Uspešen menedžer ima moške attribute – značilnosti dobrega menedžerja so najpogosteje odvisne od okoliščin.

Tudi Webstrova (1996) piše o tem, da obstajajo poklici in delovna mesta, ki so determinirana kot moška in taka, ki so definirana kot ženska. Eno izmed takih področij, ki zahtevajo znanje in je opredeljeno kot moško področje je tudi računalništvo, (sem spada tudi IT tehnologija, Information Technology). Majhna zastopanost žensk je tu razložena z naravo dela, ki v veliki meri vsebuje področje matematike in naravoslovnih znanosti in je že vnaprej rezervirana za moške. Kot drugi razlog navaja mnenje, da računalniki predstavljajo moč in nadzor, kar naj bi spet privlačilo moške in odbijalo ženske. Kot tretji vidiki pa navaja dejstvo, da delovna mesta/poklici, ki so spolno determinirani, takšni tudi ostanejo in se le težka spremenijo. Npr. mesto tajnice v večini primerov zaseda ženska, ki opravlja funkcijo podobno njeni vlogi doma. Bodisi kuha kavo, skrbi za šefove sestanke in druge obveznosti, mu nudi moralno podporo, ga spodbuja, itd., skratka »skrbi« zanj, tako, kot skrbi za svoje otroke mama ali žena za soproga (Webster 1996, 36).

Čeprav ženske dosegaajo ali celo presegajo svoje moške kolege v sposobnostih in IT kvalifikacijah, to ne omogoča njihovega kariernega napredovanja. Le-to je zlasti na menedžerskem nivoju močno odvisno od neformalnih procesov znotraj podjetij, ki vključujejo neformalne kriterije za napredovanje, kot so »vklapljanje v okolje« (fitting in) in neformalne procedure, kot so mreženje (networking). Obstaja očitna razlika v načinu in pridobivanja in dojemanju omenjenih procesov; moški namreč zbirajo informacije kot del njihovega »tihega« znanja, medtem ko se ženske nanašajo na pomoč razumevajočega menedžerja, ki je povod za oteženo napredovanje karier pri ženskah (Webster 1996, 36).

Postavlja se tudi vprašanje, v kakšni meri vnašajo ženske v procese tipično »ženske« kvalitete in vrednote, ki s tem postanejo artefakti z očitnimi »ženskimi« atributi. Eden izmed teh so vsekakor »caring values«. Skrb, podpora, empatija, ki jih Webstrova razlaga skozi dva

različna koncepta: empatija - zmožnost dojetanja, prepoznavanja in reagiranja na potrebe drugih in racionalnost odgovornosti, ki zajema identifikacijo z ugodjem (well-being) sodelavcev in spreminjanje obnašanja glede na okoliščine.

Da lahko zgradiš dobre sisteme, moraš predvsem biti oseba, ki gradi pozitiven odnos do soljudi. Moraš biti sposoben prepoznati prave želje in potrebe ljudi. Da lahko vzpostaviš dober kontakt z uporabniki, moraš znati dobro oceniti njihov značaj. To je zelo velika prednost. Seveda moraš znati tudi logično razmišljati in načrtovati svoje delo. Razvojnica sistemov, ki jo je citiral Gunnarson 1994, 117 (Webster 1996 167).

Obstajajo torej številne kompetence, ki jih imajo ženske pri opravljanju svojega dela in so lahko definirane kot točke moči.

Powell (1988) pri preučevanju razlik med menedžerkami in menedžerji opozarja na štiri vrste razlik, ki lahko obstajajo: v obnašanju, motivaciji, stresu in odnosu podrejenih. Ženske naj bi bile manj odprte in pristne s svojimi sodelavci, hkrati pa reagirajo na slabo opravljeno delo drugače kot moški in so bistveno bolj dosegljive drugim kot menedžerji.

Na drugi strani Merkačeva (2001, 15) ugotavlja, da so razlike v dejanskem stilu vodenja med moškimi in žensko, zelo majhne:

Nekateri strokovnjaki ugotavljajo, da je bilo še v osemdesetih razširjeno mnenje, da uspešni menedžerski stil označujejo lastnosti, ki jih tradicionalno povezujemo z lastnostmi, ki so značilne za moške: samouresničevalen, agresiven, tekmovalen ali celo brezkompromisen. V devetdesetih letih pa so se začele pojavljati ocene, da je uspešen tisti, ki ga odlikujejo lastnosti, značilne za ženske: sodelovanje s kolegi, pomoč podrejenim in vključevanje smisla za družino v delovno okolje. Glede motivacije za menedžment ni bistvenih razlik – menedžerji in menedžerke kažejo enako nagnjenje k uveljavljanju svoje moči, ženske pa nekaj večje k uveljavljanju po družbeni obliki moči. Za ženske in njihov stil vodenja je po Helgesonovi značilna struktura pajčevine. Vse informacije delijo z ostalimi, poudarek pa je na prijateljskem enakovrednem medsebojnem odnosu.

Kanjuro Mrčela še dodaja, da se bolj kot razlike po spolu, kažejo medgeneracijske razlike. Ženske razvijejo bolj mehke in feminilne oblike vodenja, kar khrti velja tudi za moške, če za to obstajajo primerne okoliščine (Kanjuro Mrčela 1996).

Uspešni menedžer mora torej imeti tako ženske kot moške lastnosti, ni pa nujno, da se lahko z moškimi ponašajo izključno moški in z ženskimi izključno ženske. Androgenost naj bi bila kakovostna nadgradnja starejših menedžerskih stilov, kjer je značilna mešanica moških in ženskih karakteristik. Menedžerji z androginitim stilom uporabljajo oboje, logiko in intuicijo, priznavajo tako dejstva kot občutke in so tako tehnološko kompetentni kot ozirajoči se na čustva.

6.2 Rešitve za menedžerke v prihodnosti

Čeprav je število žensk na visokih položajih zanemarljivo, številni avtorji obljublajo njihovo boljšo prihodnost. Nekaj razlogov, ki jih Kanjuo Mrčela navaja za boljši položaj žensk v prihodnosti na vodilnih delovnih mestih:

- *Demografski razlog* - položaj žensk, ki je bil do sedaj neizkoriščen, bi lahko pomagal pri odločanju podjetij/organizacij, ali zaposliti slabše izobražene moške namesto boljše izobraženih žensk.
- *Ekonomski razlog* - na zelo tekmovalnem svetovnem tržišču bodo uspevali samo najboljši, kar pomeni, da bodo podjetja/organizacije morala dobro premisliti, ali bodo zavrgla polovico potencialno najboljših ljudi samo zaradi njihovega spola.
- *Vpliv javnega mnenja* - ženske se pojavljajo v vlogi volivk in njihova navzočnost je poudarjena tudi na seznamih prednostnih tem in vprašanj mednarodnih organizacij, kot so npr. ZN, OECD, ILO, ISA itd.. Ženska gibanja imajo velik vpliv na javno mnenje.
- *Vpliv sprememb v menedžmentu* - teoretiki pravijo, da bo menedžment prihodnosti temeljil na timskem delu, kooperativnosti, kvaliteti proizvodnje, odnosih med ljudmi, vodenju, skratka lastnostih, ki jih družba označuje kot ženske.
- *Vpliv sprememb globalnega okolja* - živimo v času, ki ga označujejo spremembe na veliko družbenih področjih. V družini, izobraževanju, mnenju ljudi o sebi, tehnologiji, ekonomiji itd.. Spremembe, ki potekajo, so počasne in ne bodo kmalu radikalno spremenile nobenega izmed naštetih področij, toda že njihov obstoj nakazuje smer, kamor se nagiba razvoj celotne družbe (Kanjuo Mrčela 1996, 73–82).

Jalušičeva in Antičeva (2001) navajata še nekaj dodatnih splošnih in konkretnih priporočil:

- *Razprava o enakih možnostih* - potrebno bi bilo sprožiti splošno razpravo o enakih možnostih in posvetiti pozornost različnim dimenzijam spolne enakosti in razlik, torej

ne le osredotočiti se na ženske, temveč omogočiti tudi »vidnost moških«, hkrati pa opozarjati na to, da politika enakih možnosti ni usmerjena proti moškim, temveč da gre za pozitivno akcijo za moške in ženske, čeprav na različne načine.

- *Vprašanje enakih možnosti promovirati kot tisto, kar bo prineslo koristi posameznikom iz različnih skupin in ga povezati z vprašanjem aktivnega državljanstva in državne blaginje.*
- *Evropska razširitev in kritična ter kreativna aplikacija regulativ Evropske unije, predvsem za ustvarjanje nacionalnih mehanizmov.*
- *Drugi mednarodni dokumenti, predvsem dokumenti ZN.*
- *Tradicije in dosežki žensk v politični zgodovini, različni viri zgodovinske legitimnosti.*
- *Ustvarjanje brez statističnih podatkov, na podlagi katerih bo mogoče delati primerjalne analize in politike, ki upoštevajo dimenzijo spola.*

Konkretna priporočila:

- *Ustvariti splošno zakonsko podlago, na kateri bi lahko gradili nove institucionalne mehanizme ter zakonodajo enakih možnosti; operacionalizacija ustavnih določb v zakonih enakih možnosti.*
- *Obstoječi elementi nacionalnih mehanizmov bi morali dobiti trdnejšo podlago.*
- *Nove instance učinkovitega nadzora različnih oblik diskriminacije.*
- *Definirati pristojnosti in odgovornosti v državnih organih oblasti.*
- *Uvesti gender mainstreaming¹⁰ v vladne institucije (morda začeti na lokalni ravni) kot konkretno dejavnost.*
- *Umestiti implementacijo mehanizmov tja, kjer poteka dejanski proces odločanja.*
- *Določiti načine poročanja javnosti in nevladnim organizacijam o delovanju nacionalnih mehanizmov (Jalušič in Antič 2001, 50–56).*

V nadaljevanju navajam zanimivo razmišljanje uspešne slovenske menedžerke dr. Alenke Žnidaršič Krajnc (Žnidaršič Krajnc v Valjavec 2010, 11) o tem, kako se je počutila kot ženska v moškem svetu menedžerstva in kaj svetuje svojim naslednicam:

¹⁰ Po definiciji Sveta Evrope »gender mainstreaming« pomeni, »(re)organizacijo, izboljšanje, razvoj in vrednotenje političnih procesov tako, da akterji, ki se običajno ukvarjajo s sprejemanjem političnih odločitev integrirajo vidik enakosti spolov v vse politike, na vseh ravneh in fazah«. Pri nas gre za horizontalen pristop, ki na vseh družbenih področjih pozornost namenja različnim izhodiščnim položajem in potrebam žensk in moških. Tako vključitev načela enakosti spolov ne pomeni zamenjave tradicionalnih politik s tega področja z novo, temveč njihovo dopolnitev. (Rezolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2005-2013, 9–16).

Če nameravate imeti otroke, jih rodite preden začnete delati kariero, in to zato, ker vam drugi ne bodo pustili, da jo začnete delati, dokler ne rodite... Bodite in ostanite ženska v vsakem trenutku poslovnega življenja. Zavedajte se, da biti ženska pomeni neizmerno prednost. Že zato, ker vas nihče ne jemlje resno, in zato, ker imate malo tekmecev. Pazite na svoje vedenje in slog oblačenja. V mojih letih si lahko v poslovnem svetu privoščite krajše krilo kot pri petindvajsetih. Sledite svojim ciljem in vizijam. Morate jih imeti čim prej, da boste imeli dovolj časa, da jih dosežete. Ne odrecite se zasebnemu življenju zaradi kariere. Napačno je misliti, da lahko veliko žensk na nižjih ravneh (tako za predsednikom uprave) spremeni podobo poslovnega sveta. Največja slabost žensk na vodilnih položajih je, da jih praviloma ni tam, kjer se kolegi usklajujejo – zato je lahko ženska na vodilnem mestu tudi ovira za organizacijo, ki jo vodi. Ženske zato na vrh praviloma pridejo v krizi – ko njihovi kolegi in lastniki podjetij menijo, da iz tega tako ali tako ne more biti nič.

6.3 Čas je za spremembe?!

Iz raziskav in študij vodilnih svetovnih poslovnih revij Fortune in Forbes izhaja danes v menedžerskem svetu že precej uveljavljeno spoznanje, da se le malo, manj kot 10 % zastavljenih poslovnih strategij, tudi uspešno uresniči. Tudi eden od gurujev upravljanja s človeškimi viri, profesor David Ulrich s poslovne šole Univerze Michigan, v svoji knjigi *Delivering results*, trdi nekaj podobnega: "Okolje večine današnjih organizacij je nepredvidljivo, ni ga možno nadzorovati in tudi ne napovedovati. Bolj kot da trošite izjemno veliko organizacijskih virov - časa, denarja, energije, itd., na strategije, ki lahko uspejo - ali pa ne v tako nepredvidljivem okolju, se posvetite temu, kako se lahko čim hitreje učite in spreminjate" (Ulrich 1998, 23)! Posebej odločilno vlogo v tem ima kadrovski organizacijski podsistem, saj so ti procesi odločilno povezani z ljudmi, njihovim zadovoljstvom in ne le strategijami, strukturo ali sistemi (Ulrich 1998).

Programi upravljanja sprememb doživljajo v številnih podjetjih in organizacijah mačehovski odnos. Vsi se zavedajo njihove potrebnosti, hkrati pa se jih vsi krčevito branijo in otepajo, saj se zavedajo težavnosti izvedbe in skromnih možnosti za uspeh. Na drugi strani se ponavlja vsem "otrokom socializma" znana past: če so za nek program odgovorni vsi (tako kot je to bil primer z družbeno lastnino, ki je bila od vsakogar!), potem v resnici ni odgovoren nihče (in zato tudi za družbeno lastnino ni skrbel nihče). Od tod tudi pri programih upravljanja sprememb večno (samo)spraševanje, kdo mora prepričevati, kdo spodbujati in kdo izvajati te

processe, kako usposablјati, utrjevati doseženo, komunicirati? Kdo je dolžan zagotoviti ustrezne vire, kdo pristojen za nadzor (Ulrich 1999)?

Nekaj razlogov zakaj spremembe ne uspe(va)jo:

- nejasen namen sprememb,
- podrobnosti so slabo komunicirane,
- spremembe so prehitre ali prepočasne,
- značilnosti (preveč) glavnih zaposlitev (delovnih mest) se spremenijo,
- vodstvo ne stoji za procesom spreminjanja,
- strah zaradi neuspeha,
- ni vrnitve na prvotni status quo, če ni uspeha,
- prizadeti ljudje se bojijo razkritja slabosti iz preteklosti,
- nezaupanje v zmožnosti ljudi za spreminjanje.

V zadnjem času je objavljenih kar nekaj študij, ki opozarјajo, da prepričljivim besedam o potrebnosti boljšega upravljanja sprememb ne sledijo dejanja. Management Centre Europe iz Bruslja je v svoji študiji Change Survey vzroke za to pripisal prevelikim pritiskom za doseganje kratkoročnih finančnih ciljev, ki jih je večina raziskovancev označila za poglavitnega "krivca", ki preprečuje učinkovito spopadanje organizacij s spremembami. (Ulrich 1998).

V Sloveniji na žalost podobnih raziskav ni na voljo. Prvi izsledki kažejo, da se izzivi, s katerimi se soočajo slovenska podjetja in organizacije na prvi pogled ne razlikujejo bistveno od njihovih evropskih tekmecev, vendar pa bi lahko zatrdili, da so slovenska podjetja precej slabše usposobljena za izvajanje programov upravljanja sprememb in da precej slabše obvladajo potrebna znanja, modele, veščine in spretnosti. Vsekakor to ni dobra popotnica potekajočim evropskim integracijskim procesom in je zamudo potrebno čim hitreje nadoknaditi. Analize kažejo, da je praviloma dana prevelika pozornost ti. "trdim" organizacijskim prvinam: spremembam strategije, strukture in sistemov. Toda z njimi je manj težav in zadreg kot z "mehkimi" spremembami, tistimi v slogu vodenja, ljudeh, vrednotah ali potrebnih novih znanjih ter zadovoljstvu na delovnem mestu (Ulrich 1998).

6.4 Nova rekonceptualizacija dela in feminizacija poklicev

Za sodobno spreminjanje in razširjanje koncepta dela ter njegovo razumevanje, je značilno vključevanje novih področij dela in načinov pojasnjevanja in razumevanja sfere dela in organizacij, ki so bili v preteklosti zanemarjeni. Vse več pozornosti se namenja prej skritim oblikam dela (neplačano delo, skrb za otroke in druge, itd.) in do sedaj netematiziranim sestavinam organizacijskega življenja, emocijam in zadovoljstvu (Kanjuo Mrčela 2002, 30).

Delo je torej temeljni sociološki pojem in eden najbolj središčnih vidikov človeškega življenja. Je družbeno konstruiran in zaradi tega spremenljiv. Prav tako se spreminjajo definicije dela in posledično, se nam v zvezi s tem zastavljajo številna vprašanja. Je delo užitek ali trpljenje? Ali nas v delo sili zgolj materialna nuja, preživetje? Ali delo izbiramo sami, ali nas pri tem omejuje družbena struktura, stereotipi in pravila? Kje je meja med delom in nedelom? Ali je delo še vedno ključni faktor pri umestitvi posameznika v družbeno strukturo in pri samooblikovanju njegove identitete? Ta in še mnoga druga vprašanja, ki si jih zastavljamo, ter spremembe v načinih upravljanja in organiziranja dela danes, nam pričajo o izginjanju dela in delovne etike, ki sta veljala za industrijsko družbo 20. stoletja.

Trendi, ki jih opazimo v zadnjih desetletjih, kažejo na spremembe vsebine dela in načinov opravljanja dela v današnji družbi, za katere je značilno ohranjanje kontinuitete. Če primerjamo delo danes in pred petdesetimi leti lahko ugotovimo, da je v razvitih industrijskih družbah veliko več ljudi zaposlenih v storitvenem in vse manj v industrijskem sektorju. V zadnjih desetletjih lahko opazimo tudi naraščanje števila zaposlenih žensk v zahodnih gospodarstvih, kar pomeni, da nova informacijsko komunikacijska tehnologija prinaša pomembne spremembe v načinu organizacije in opravljanja dela. Posledično se spreminjajo tudi načini zaposlovanja in poklicne/profesionalne poti (fleksibilnejše oblike zaposlovanja in bolj fragmentirane delovne kariere). Na prehodu stoletja so posebno pozornost vzbujale nove teme in sicer fleksibilizacija dela in zaposlovanja, feminizacija dela, novi menedžerski pristopi, spremembe organizacijskih kultur, nove kariernе poti, emocionalno delo in čustvena inteligenca, socialni kapital itd.. Pomembno kritiko organizacijske teorije in razširjanje koncepta dela so v prejšnjem stoletju prispevali predvsem feministično orientirani avtorji in avtorice – uvajanje »drugosti« kot legitimne perspektive v sociologiji dela in teoriji organizacij (Kanjuo Mrčela 2002, 34–35).

Ali z besedami S. de. Beauvoir: »Kategorija drugega je ravno tako izvirna kakor zavest sama... drugost je temeljna kategorija človeškega mišljenja.« (S. de Beauvoir 1999, 14).

Moški kot norma in ženska kot odstopanje od norme v sferi dela je samo del razumevanja in opredeljevanja moškega kot objektivnega, splošnega v družbi in ženskega kot subjektivnega in posebnega pravi A. Kanjuo Mrčela. Ali povedano drugače: »On je Subjekt in Absolutno, Ona je Drugi« (Beauvoir 1999, 14). Takšen način razmišljanja odseva dualizem, značilen za razlaganje mnogih aspektov družbenosti in razumevanja družbe. Problem predstavlja tudi to, da dualnost implicitno razume tudi vrednotenje nasprotujočih si polov; ena stran je vrednotena kot več vredna, druga manj vredna. Dualizem, ki je značilen za konceptualiziranje dela in družbe sodobne zahodne civilizacije združuje žensko z družbeno manj vrednotenimi principi, dejavnostmi in sferami življenja in moškega s temu nasprotnimi (Beauvoir v Kanjuo Mrčela 2002, 35).

Tabela 6.1: Dualizem kot osnova konceptualizacije dela in družbe

MOŠKI	ŽENSKA
Racionalno	Emocionalno
Javna sfera	Zasebna sfera
Kultura	Narava
Razum	Telo
Objektivno	Subjektivno
Urejeno	Kaotično
Maskulino	Feminilno
Pozitivno	Negativno

Vir: Kanjuo Mrčela (2002, 36).

Feministično redefiniranje sfere dela kritizira prej nevprašljive »objektivne« definicije dela, organizacije in menedžmenta iz perspektive drugega, ženske. Uvajanje vprašanja spola v sociologijo dela in teorijo organizacije je tako prispevalo k razširitvi pojma dela in razumevanju različnega položaja, ki ga spola imata v sferi dela poudarja Kanjuo Mrčela. Mnoge feministične avtorice in kasneje tudi avtorji so analizirali žensko podrejenost in diskriminiranost, ki se izraža v spolni segregaciji poklicev in dejavnosti (horizontalna in vertikalna segregacija), diskriminaciji žensk pri zaposlovanju in na delovnih mestih, nižje

vrednotenje ženskega dela v javni in zasebni sferi ter moškosrediščnosti organizacijskih kultur (Bradley in drugi v Kanjuo Mrčela 2002, 36).

Eno izmed temeljnih področij, ki je bilo v preteklosti neupravičeno marginalizirano v analizah dela in organizacije, je nedvomno področje emocionalnega dela. V zadnjih desetletjih avtorji in avtorice prav temu področju posvečajo čedalje več pozornosti. Lahko rečemo, da gre za odmik od klasične organizacijske teorije. Zagotovo so določen odmik predstavljali že avtorji v prvi polovici in sredi 20. stoletja, vendar pri teh odmikih ni bil vprašljiv ideal racionalne organizacije. Zavest o subjektivnem videnju organizacijske realnosti in »človeški plati« organizacije se je uporabljal kot osnova graditve sistemov motivacije zaposlenih za bolj učinkovito delo, kajti zadovoljstvo delavcev je tukaj v veliki meri bolj instrument za doseganje cilja – učinkovitega dela organizacije – kot cilj po sebi. Občutki in čustvena plat organizacije se razen prepoznavanja niso analizirali, posebej ne v spolno specifičnem smislu. Analize emocionalnega so bile izvedene površno. Številni avtorji opozarjajo predvsem na to, da so v analizah stresa, stališč do dela ali zadovoljstva pri delu, ljudje ostali »emocionalno anoreksični« (Finneman v Kanjuo Mrčela 2002, 38). Emocije, so bile analizirane bolj kot dodatek, ne pa del organizacije, kot nekaj ločenega od »stroja brez emocij« (Hochschild v Kanjuo Mrčela 2002, 38).

Večja vidnost emocionalnega v organizacijah je zagotovo rezultat spremembe strukture delovnih dejavnosti, značilnih za sodobna gospodarstva. V naraščajočem sektorju storitvenih dejavnosti je še bolj kot pri proizvodnem delu prisoten in pomemben stik z ljudmi (uporabniki storitev in sodelavci; »face to face« stiki). Po mnenju Hochschildove (1983), je bilo že v času njene analize emocionalno delo značilno za tretjino vseh služb v ZDA in za polovico služb, ki so jih opravljale ženske. Danes so te številke zagotovo še višje. Tudi v primeru spremenjenih načinov dela – timsko delo, mrežno organizirano delo, je vse bolj prisoten in pomemben stik s sodelavci in obvladovanje, izkazovanje ne samo idej, ampak tudi čustev med njimi (Kanjuo Mrčela 2002, 39).

Pojem emocionalnega dela ima poseben pomen za ženske, ker so one pogosteje menedžerke čustev v zasebni sferi in v večji meri kot moški »prodajajo« emocionalno delo na trgu. Toda tudi moškost je družbeno konstruiran pojem, ki vsebuje strogo določena pravila glede emocionalnega. J. Hearn (1983) govori o mitu neemocionalnega moškega, od katerega se pričakuje popolna kontrola emocij, še posebej v sferi dela. O tem, kako so emocije spolno določene, razdeljene med spoloma in kako tradicionalne predstave o moškosti in ženskosti

vsebujejo jasno določena pravila glede emocij (njihovega izkazovanja, kontrole, izbire) pričajo primeri, ko se v določenih vlogah ali poklicih pojavljajo osebe »napačnega« spola (npr. menedžerke, vzgojitelji v vrtcih, policistke, medicinski bratje in tehniki) (Finneman v Kanjuo Mrčela 2002, 40).

Že omenjene spremembe v sferi dela zasledujemo že od sredine prejšnjega stoletja, a so ti procesi spreminjanja počasni. Zaradi vse večje prisotnosti žensk v javni sferi plačanega dela se počasi podirajo koncepti vezani na delitev spolnih in delovnih vlog (npr. koncept moškega hranilca). Mnogi zato predvidevajo, da bo delo 21. stoletja simbolizirala ženska, zaposlena v storitvenem sektorju. Danes se delo feminizira v tem smislu, da večina do sedaj ne vrednotenih dejavnosti žensk, (ki pogosto sploh niso bile tretirane kot delo, so pa pomenile zadovoljevanje osnovnih človekovih potreb), postaja vse bolj pomemben del strukture dejavnosti v sodobnih gospodarstvih (Robertson v Kanjuo Mrčela 2002, 42).

Vizija prihodnosti dela tako poudarja »feminine« vrednote kot so čustva, skrb za druge, skrb za naravo in uravnovešenost različnih sfer življenja. Kanjuo Mrčela meni, da delo danes »spreminja spol«: od moške postaja vse bolj ženska dejavnost. Ne zaradi tega, ker bi ženske prej manj delale, ampak zato, ker do sedaj nevidno in ne vrednoteno prihaja vse bolj na dan – prihaja do počasnega vstopa žensk in tradicionalno definiranega ženskega, v splošno sprejete koncepte in definicije dela ter glavni tok sociologije dela (Kanjuo Mrčela 2002, 45).

Doba karizmatičnih moških vodij je torej preteklost, celo v pretežno ženskih kolektivih. Tak primer je osnovno šolstvo, kjer so bili ravnatelji še v začetku devetdesetih pretežno moški. V letu 2008 je bilo v 448 devetletkah »le« še 184 ravnateljev. V slovenski devetletki je bilo v prvi triadi kar 97,4 % žensk med učiteljstvom, v zadnjih treh razredih pa 78,4 %. V srednjem šolstvu je bilo v zbornicah v povprečju 64,4 % žensk, v višjem in visokem šolstvu pa v povprečju 33,5 % profesorice. Slika je obrnjena na univerzi. Čeprav se ženske hitro vzpenjajo po akademski lestvici in si množično pridobivajo najvišje znanstvene naslove, to je nebolonjske magisterije in doktorate, je samo 10 % rednih profesorice med vsemi. Ne v Nemčiji, ne pri nas, ne bodo te zadnje moške trdnjave prebile čez noč, a ker imajo spretnosti, sposobnosti in so dovolj odločne, se utegne feminizacija iz osnovnih in srednjih šol čez deset, morda dvajset let zgoditi tudi na univerzi. Številke nedvoumno kažejo, da se feminizacija dogaja tudi v drugih poklicih. Mednje sodijo tudi zdravniški in sodniški poklici in verjetno bi se našel še kak. Pa ne le pri nas, tudi v marsikateri drugi evropski državi se srečujejo s feminizacijo v teh profesijah (npr. v Švici in Nemčiji) (Jelačić 2009).

Kakšna je torej slika v zdravstvu? Na moč podobna po vsej Evropi. Tako je denimo v Nemčiji med vsemi zdravniki 40 odstotkov žensk in tudi med zasebniki jih je vse več. V slovenskih bolnišnicah je zaposlenih 2075 zdravnikov, 1117 (53 %) je moških in 958 žensk (64 %). V zdravstvenih domovih pa je zdravnic veliko več kot zdravnikov: 840 (73 %) je prvih in 307 drugih. Več je zaposlenih tudi v zdraviliščih. Še vedno pa vodi bolnišnice in zdravstvene domove več moških kot žensk.

Kaj pa v sodnem sistemu? Konec leta 2007 je bilo v slovenskem sodnem sistemu 1083 sodnic in le 264 sodnikov. V sodstvu visoko pozicionirani moški radi oznanijo, da večinsko ženski sodni sistem niža sodniške plače. Groba je tudi opazka, da so okrajna in okrožna sodišča pri nas pribežališče mladih mamic, ki (z)morejo o materinstvu bolj kot ne razmišljati šele pri tridesetih, ko vstopijo v sodniško službo. Nižje ko je sodišče, bolj je žensko (Jelačić 2009).

In kako naj si razložimo, da ima feminizacija slabšalni prizvok, maskulinizacija pa ne? Res je zanimivo, da se o maskulinizaciji v politiki, na finančnem področju in v poslovnem svetu sploh ne govori. Problematiziranje maskuliniziranih področij, moški zagotovo še vedno razumejo kot ogrožanje lastnih pozicij!

7 DELOVNA ORGANIZACIJA IN SPOL

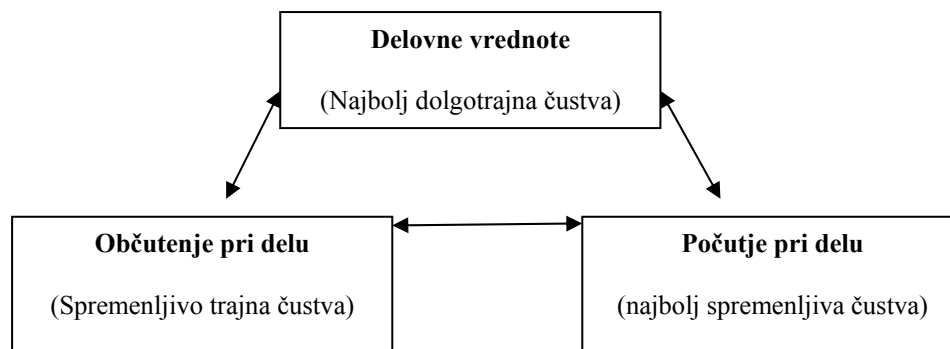
Danes ni več mogoče zagotavljati uspešnosti dela le s kapitalom in fizičnim delom. Razlog za to je predvsem v modernih poslovnih trendih, ki zahtevajo prilagodljivost in gibkost. Skupna lastnost vseh najboljših svetovnih podjetij in organizacij je, da so dosegla odličnost v upravljanju z ljudmi. Starejši modeli nadzora nad zaposlenimi se umikajo modelom inovativnosti, sodelovanja in ustvarjalnosti. Prvi korak na poti k uspešnosti vsakega podjetja/organizacije je poslušanje želja zaposlenih in usklajevanje njihovih kariernih ciljev z vizijo delovne organizacije. Lahko rečemo, da je ideal vsakega zaposlenega, da je na delovnem mestu zadovoljen. Razmere za to mora vsekakor zagotoviti delodajalec, a to ni vedno najlažje. V podjetjih/organizacijah je zaposlenih veliko ljudi, vsak s svojim značajem, vrednotami in stališči, življenjskim slogom ter izkušnjo, vizijo in odnosom do dela. Pri tem je naloga menedžmenta iskanje in uporabljanje kvalitetnih človeških virov. Pomembno je tudi to, da menedžment podjetja ali organizacije ugotovi, s čim so zaposleni zadovoljni in kaj bi bilo potrebno izboljšati, da bi bila kakovost delovnega življenja na čim višji ravni. In prav izobraženi, usposobljeni in motivirani delavci so konkurenčna prednost vsakega podjetja in organizacije.

7.1 Zadovoljstvo zaposlenih pri delu

Doživljanje dela lahko opišemo kot občutke in misli posameznika o delu, ki ga ta opravlja, ter o podjetju/organizaciji, kjer je zaposlen. Od tega, kako zaposleni doživljajo svoje delo, je odvisno tudi njihovo obnašanje na delovnem mestu in posledično njihovo splošno počutje, sreča in zdravje. Dejavniki, ki vplivajo na doživljanje dela, so delovne vrednote, občutenje in počutje pri delu (George in Jones 1996, 71).

Vsaka od teh treh skupin čustev lahko vpliva na drugi dve skupini. Ker so delovne vrednote najbolj dolgotrajna čustva, imajo večji vpliv na drugi dve skupini čustev; občutenje pri delu in počutje pri delu, kar prikazuje spodnja slika.

Slika 7.1: Dejavniki doživljanja dela

Vir: George in Jones (1997, 77).

Delovne vrednote so dolgotrajni občutki o tem, kaj se posamezniku zdi pomembno in vplivajo na njegovo vedenje ter odnos do dela. Razdeljene so na notranje in zunanje delovne vrednote. Notranje so povezane z naravo dela. Zaposleni, ki želijo izzive, zanimivo delo, ustvarjalnost, se učiti novih stvari, samostojnost, zahtevnost, odgovornost, imajo notranje delovne vrednote. Zunanje pa so povezane s posledicami dela in sicer delavci, ki imajo te vrednote, čutijo, da je njihov osnovni razlog služenje denarja oziroma zagotavljanje ekonomske varnosti zase in za svojo družino. Delo jim mora omogočati status v organizaciji in okolici, hkrati pa zagotavljati tudi prosti čas za družino ter hobije (George in Jones 1996, 72).

Občutenje pri delu je zbir čustev, prepričanj in misli o tem, kako se obnašati pri delu in v podjetju/organizaciji. Sestavljata ga delovno zadovoljstvo in pripadnost podjetju/organizaciji. Ta čustva niso dolgotrajna. Delovno zadovoljstvo je prepričanje o trenutnem delovnem mestu, ki niha glede delavčevega mnenja o sodelavcih, nadrejenih, podrejenih, plači in drugih značilnostih dela. Počutje pri delu pa so občutki ljudi v trenutku, ko opravljajo določeno delo.

Gre za kratkotrajne občutke (spreminjajo se iz ure v uro, iz dneva v dan itd.), ki so minljivi, bistveno bolj kot delovne vrednote in občutenja pri delu. Na počutje pri delu vplivajo številni dejavniki od razumevanja s sodelavci, napredovanje, degradiranje, pričakovanja na delovnem mestu ter drugi, ki niso povezani z službo zaposlenega, vendar vplivajo na njegovo počutje (vreme, razmere doma, ljubezensko in družinsko življenje itd.) (George in Jones 1996, 77).

Zadovoljstvo zaposlenih (employee satisfaction) lahko strokovno definiramo kot izrazito pozitivno emocionalno stanje posameznika, ki je rezultat načina doživljanja dela, pojmovanja in ocenjevanja stanja delovnega okolja, izkušenj pri delu ter načina občutenja vseh elementov dela in delovnega mesta. Enostavneje pa lahko zadovoljstvo pri delu in na delovnem mestu opredelimo kot takšen občutek, ki preveva posameznika, na osnovi katerega se z veseljem odpravi na delo, se veseli novih izzivov, se rad vrača med sodelavce, se dobro počuti pri opravljanju dela in podobno (Mihalič 2008, 4).

George in Jones (1996, 78) razdelita dejavnike zadovoljstva pri delu v štiri skupine in sicer na:

- osebnost, ki je sestavljena iz dveh spremenljivk in sicer iz narave oziroma biološke dediščine (geni) ter od vzgoje oziroma izkušenj, ki jih pridobimo v življenju.
- delovne vrednote; so osebna prepričanja zaposlenega, kakšne rezultate, cilje oziroma sredstva za zadovoljitev potreb lahko pričakuje od svojega dela ter kakšno naj bo njegovo vedenje na delovnem mestu. Rezultati, ki jih lahko zaposleni pričakujejo od delodajalca za opravljeno delo so lahko preskrbljeno življenje, osebna varnost in varnost družine, občutek samospoštovanja, družbena razpoznavnost itd.. Vrednote, ki se od zaposlenih pričakujejo na delovnem mestu pa so ambicioznost, iznajdljivost, poslušnost, samokontrola, spoštovanje nadrejenih.
- delovne razmere; gre za delo, delovne pogoje, sodelavce (podrejene in nadrejene), delovni čas, plača, napredovanje, nagrajevanje itd.. So najpomembnejši vir zadovoljstva pri delu zaposlenega.
- družbeni vpliv, je vpliv, ki ga imajo posamezniki, skupine ali cela družba na posameznikovo vedenje. V vsem tem se odraža možnost stopnje zadovoljstva na delovnem mestu.

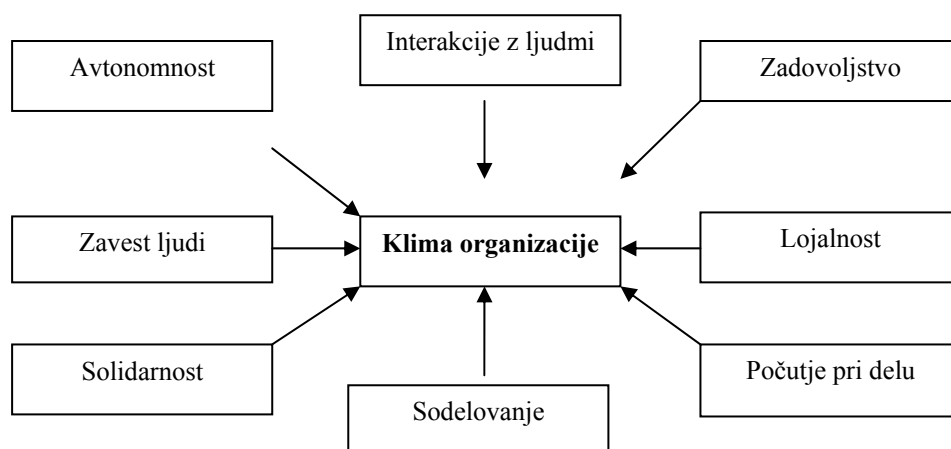
7.2 Organizacijska klima in kultura

V najbolj posplošenem smislu nam organizacijska kultura in klima v osnovi predstavljata tako imenovano organizacijsko razpoloženje, ki se odraža v načinu delovanja organizacije, v splošnem vzdušju, v načinu vedenja itd.. To organizacijsko razpoloženje je v določeni obliki prisotno v vsakem poslovnem sistemu ter je integrirano v vse njegove procese. Pri tem tovrstno razpoloženje ne vpliva zgolj na potek procesov, delovanje posameznikov in izvajanje postopkov, temveč tudi na kazalnike uspeha in zunanje deležnike organizacije (Mihalič 2007, 4).

Po Stephenu Robbinsu je kultura značilni duh organizacije, kaže pa se, na primer, v vrednotah ter sprejetih normah glede vedenja, medsebojnega komuniciranja in delovnih odnosov med zaposlenimi. Te vrednote in norme delujejo na nezavedni ravni kot samoumevna prepričanja, ki pogosto niso jasno izražena, pa vendar jih zaposleni v organizaciji prevzamejo za svoja, ne da bi si jih poskušali natančneje razložiti (Robbins v Treven 2001, 79).

Organizacijsko klimo definiramo kot tako imenovano psihološko izgradnjo sistema, ki opredeljuje trenutne lastnosti organizacije in se izraža s pomočjo percepcije sistema s strani pripadnikov. Organizacijska klima tako vsebuje mehke dimenzije osebnosti poslovnega sistema in posameznikov (Mihalič 2007, 7). Jones in Bearly definirata organizacijsko klimo kot »psihološki mehurček«, ki obkroža delo. S pojmom klime opredeljujeta značilnosti, po katerih se neka združba loči od drugih in ki vplivajo na vedenje ljudi v njej (Mihalič 2006, 256).

Slika 7.2: Temeljni elementi celostnega sistema organizacijske klime v organizaciji

Vir: Mihalič (2007, 7).

Pojem kulture je globalen pojem, ki je usmerjen izključno v preteklo in prihodnje stanje, medtem ko je pojem klime veliko bolj analitičen, lokalnega značaja in usmerjen izključno na trenutno stanje v sistemu (Mihalič 2006, 254).

Oba izraza, tako pojem kulture kot pojem klime, izvorno razlagata določenost posameznikovega vedenja v sistemu in posledice le-tega, vendar je pri tem pojem kulture bistveno bolj inkluziven v primerjavi s klimo in je v sistemu tudi na višji ravni abstrakcije. Kultura ima tako sistemski pomen in je konceptualno nad sfero klime v sistemu; kultura namreč vpliva na klimo. Konstrukt kulture je torej globlji, klima pa je le odraz stanja kulture sistema v določenem prostoru in času. Vzročno posledično je zato raziskovanje področja kulture v sistemu predvsem teoretično usmerjeno in aplicira kvalitativno metodologijo, medtem ko je raziskovanje klime empirično in aplicira kvantitativno metodologijo. Organizacijska klima kot manifestacija kulture ima veliko bolj kontekstualen in procesni pomen, kultura pa systemskega. S tega vidika se klima ustvarja začasno in skozi različne procese v sistemu, kultura pa se ustvarja skozi daljša časovna obdobja in prek globalnih interakcij v sistemu ter z okoljem. Kultura je precej manj vidna in se počasneje ter bistveno težje spreminja od klime (Mihalič 2006, 254–255).

Tabela 7.1: Razlike med pojmi organizacijske kulture in klime

Disciplina	Organizacijska kultura	Organizacijska klima
Veda	Antropologija, sociologija	Psihologija
Časovna usmerjenost	Preteklost, prihodnost	Sedanje stanje
Metoda	Kvalitativna (analiza jezika, obredov, mitov)	Kvantitativna (vprašalnik)
Usmeritev	V opis podjetja	V primerjavo med podjetji
Nivo proučevanja	Vrednote, norme, načini obnašanja	Zaznave dogodkov, pravil, odnosov

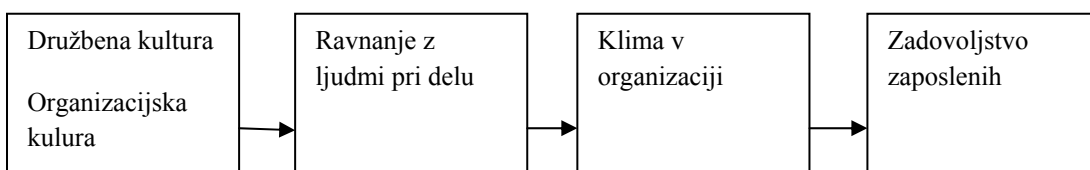
Vir: Škofic (2003, 966).

Če primerjamo pojma organizacijska klima in zadovoljstvo, ugotovimo, da zadovoljstvo zaposlenih obravnava različne vidike dela, kot so varnost zaposlitve, višino plač in drugih denarnih nagrad, odnose med sodelavci ter razmerja med delavci in njihovimi nadrejenimi. To je skladno z dimenzijami klime v organizaciji. Lahko bi rekli, da so razlogi za zadovoljstvo zaposlenih povezani z dimenzijami klime. Takšen primer je lahko nagrajevanje. Če to temelji

na delovni uspešnosti zaposlenih in jim daje občutek enakosti, vodi k zadovoljstvu. Podobno velja za dimenzijo vodenja. Če zaposleni čutijo, da je njihova osebna blaginja zaščitena s prijaznim, obzirnim in splošno humanim vodstvom, to povečuje zadovoljstvo zaposlenih, kar vpliva na občutek, da so njihova čustva upoštevana (Schneider 1990, 303–304).

Avtorji Kopelman in drugi v Schneider (1990 282–307) zatrjujejo, da kultura v združbi vpliva na ravnanje z ljudmi pri delu. Ravnanje z ljudmi pri delu pa vpliva na klimo in končno, na zadovoljstvo zaposlenih z delom.

Slika 7.3: Model organizacijske kulture, klime in zadovoljstva zaposlenih

Vir: Schneider (1990, 289).

Organizacijo/podjetje si lahko torej predstavljamo kot živi organizem, ki ima svojo enovito osebnost. Če se osredotočimo samo na osebnost organizacije/podjetja in pustimo ob strani njegove druge lastnosti, opazimo, da se delovno zadovoljstvo nanaša samo na motivacijske vidike kulture. Tu gre za pomembna vprašanja kot so npr., kaj je zaposlenim v neki organizaciji/podjetju najbolj pomembno in koliko so s temi dejavniki ne/zadovoljni. Organizacijska klima je širši pojem, ki se nanaša še na druge dejavnike, kot so prevzemanje odgovornosti, lojalnost, iniciativnost, tesnost nadzora, stili komuniciranja itd.. Ti dejavniki pogojujejo velike razlike med organizacijami/podjetji, pri čemer pa ni nujno, da so zaposleni zaradi njih bolj ali manj ne/zadovoljni z delovno situacijo. Končno se kultura organizacije/podjetja nanaša še na stvari, kot so tradicija, rituali, vrednote, enakost med spoloma itd., torej na stvari, ki so zakoreninjene v življenje organizacije/podjetja najgloblje in se najpočasneje spreminjajo (Pogačnik 1999).

Slika 7.4: Kultura, klima organizacije/podjetja in zadovoljstvo zaposlenih

Vir: Pogačnik (1999).

8 EMPIRIČNI DEL – Raziskava zaposlenih žensk na odgovornejših delovnih mestih

8.1 Namen raziskave

V empiričnem delu naloge me je zanimal predvsem položaj žensk na tradicionalno moških in višje vrednotenih, torej vodilnih in odgovornejših delovnih mestih. Namen empiričnega dela v magistrskem delu je bil preveriti hipotezo o usklajevanju poklicne in zasebne vloge, kako položaj žensk v dualnosti teh vlog vpliva na njihovo zadovoljstvo na delovnem mestu, ter kaj imajo z vsem tem skupnega še ustaljeni predsodki kulturne ideologije spola, oz. sociološkega in antropološkega konteksta, predstavljenega v uvodnih poglavjih in strukturiranega v prvi hipotezi.

Želela sem raziskati tudi, ali se podoba matere in uspešne poslovne ženske izključujeta? Poleg tega sem želela ugotoviti še tiste dodatne podrobnosti, ki mi bodo omogočile oz. pomagale ustvariti še jasnejšo sliko in sicer, katere so njihove prioritete, koliko so obremenjene z zahtevnostjo opravljanja različnih vlog, kakšno je njihovo mnenje glede položaja žensk v še vedno »moškem« poslovnem modelu sveta in ne nazadnje, kakšna in kolikšna je torej refleksija svoje spolne vloge in družbenega statusa.

8.2 Metodologija, cilji raziskave, opis vzorca in demografske značilnosti

V prvem delu empiričnega dela je bila uporabljena kvantitativna metoda. Kot način zbiranja podatkov sem izbrala metodo anketiranja - spletno anketo, ki je zagotavljala anonimnost in popolno zaupnost odgovorov (elektronski naslov osebe, ki izpolni anketo se ne shrani), ter hitrejšo (računalniško) obdelavo pridobljenih podatkov. Podatke, zbrane na osnovi spletne ankete, sem analizirala s statističnim programom SPSS.

Vprašalnik je vseboval dvajset vprašanj zaprtega tipa, ker ponujajo lažjo, kvalitetnejšo analizo in interpretacijo pridobljenih rezultatov. Razdeljen je bil na dva temeljna sklopa vprašanj; od tega je bilo prvih deset vprašanj namenjenih usklajevanju poklicne in zasebne (materinske in gospodinjske) vloge, drugi sklop je vseboval vprašanja o zadovoljstvu na delovnem mestu in z delovnim okoljem ter enakost med spoloma. Končni del pa je vseboval nekatere demografske značilnosti anketirank (starost, delovna doba, izobrazba). Časovni okvir zbiranja

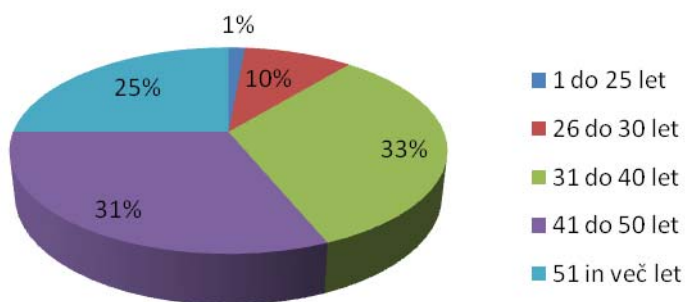
podatkov je zajemal obdobje treh mesecev in sicer, od 1. marca do 31. maja 2011. Pri obdelavi podatkov mi je bil v pomoč program Excel, s katerim sem na podlagi pridobljenih rezultatov naredila grafične prikaze, istočasno pa sem uporabila spletni program Ika.si za izvedbo spletne ankete.

Vzorčni okvir raziskave predstavljajo ženske, zaposlene na odgovornih delovnih mestih v javnem in zasebnem sektorju. Vzorec sem ustvarila tako, da sem na podlagi velikosti in števila zaposlenih, izbirala samo akademske ustanove na eni strani, kjer se po mojem mnenju in delovnih izkušnjah kaže morebitna večja uzaveščenost enakih možnosti zaposlovanja in napredovanja in na drugi strani, zaposlene ženske na odgovornih delovnih mestih večjih, predvsem uspešnejših slovenskih podjetij, na področju trgovine, bančništva in zavarovalništva. Menim, da gre v javni sferi za večji poudarek na organizacijski orientaciji institucije, za razliko od gospodarstva, kjer je še vedno največji poudarek zgolj na pridobivanju profita. Urad za enake možnosti je v raziskavi, ki je zajela 253 slovenskih podjetij ugotovil, da je samo v dobri petini (22,8 %) podjetij, delež žensk in moških uravnotežen. Čeprav največje premike pri uravnoteženju števila moških in žensk dosegajo v tistih podjetjih, kjer vodstvo temu vprašanju posveča pozornost (Kralj 2012, 2).

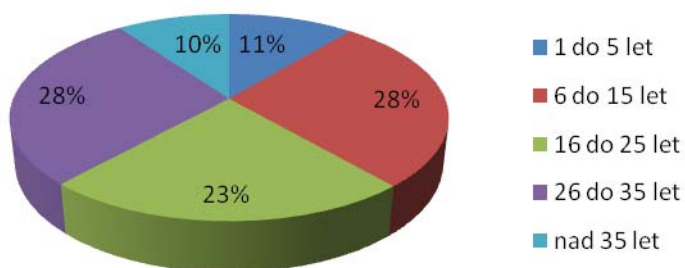
K sodelovanju sem povabila 10 ustanov iz javnega sektorja (Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, Univerza v Ljubljani, Akademija za gledališče radio film in televizijo Univerze v Ljubljani, Fakulteta za upravo Univerze v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani in Fakulteta za menedžment v Kopru) ter 10 podjetij iz zasebnega sektorja (Sava d.d., Lek, NLB, A Banka, Zavarovalnica Triglav, Petrol, Mercator, Merkur, Savatech, Sava Medical storitve).

Anketni vprašalnik sem po elektronski pošti poslala 581 potencialnim anketirankam iz javnega in iz zasebnega sektorja. Na spletno anketo je odgovorilo 272 anketirank, kar pomeni 47 % stopnjo odzivnosti. V vzorcu anketiranih žensk je bilo 63 % zaposlenih v javnem sektorju ter 37 % zaposlenih v zasebnem sektorju.

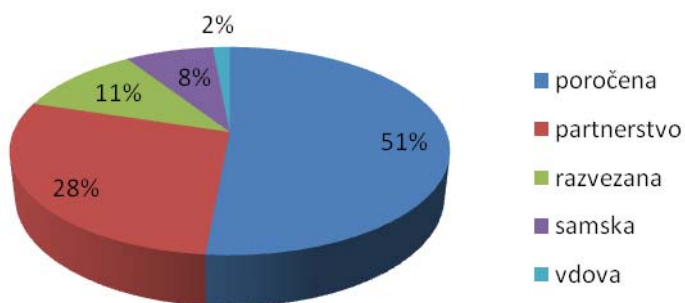
V vzorcu predstavljajo največji delež ženske v starostnem obdobju od 31 do 40 let (32,7 %), tem sledijo tiste v obdobju od 41 do 50 let (31,3 %).

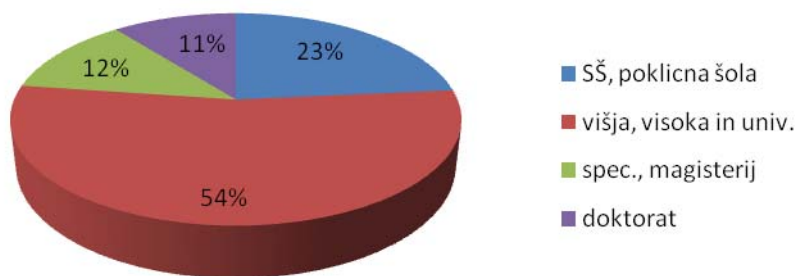
Med vprašanimi je bilo 28,3 % tistih, z delovno dobo od 26 do 35 let. S 27,6 % sledijo tiste z delovno dobo od 6 do 15 let.

Največ delež anketirank (51,5 %) je bilo poročenih, sledijo tiste, ki so živele v partnerstvu (28,3 %).

Največ anketirank izmed vseh vprašanih je imelo višjo, visoko oz. univerzitetno izobrazbo (53,7 %), sledile so jim tiste z srednjo oz. poklicno šolo (23,5 %).

8.3 Rezultati in preveritev hipotez

Zastavila sem si tri hipoteze, ki sem jih želela preveriti v magistrskem delu in sicer:

8.3.1 Pomembnost kariere oziroma družine

H:1 Zaposlene ženske le delno reflektirajo kulturni kontekst, ki determinira njihovo spolno vlogo.

Rezultati kažejo, da velika večina anketiranih žensk (97,8 %) meni, da naj bo vsaka ženska zaposlena, saj je le tako lahko neodvisna in samostojna. 69,5 % odstotkov jih dela od 40 do 45 ur na teden. Večina (58,8 %) jih je mnenja, da je poklicno udejstvovanje za njih srednje pomembna stvar, za skoraj tretjino (29,8 %) pa celo ena najpomembnejših stvari v življenju. Kljub temu, jih je več kot tri četrtine (76,5 %) mnenja, da je sreča njihove družine, čeprav na račun uspeha v poklicnem življenju še vedno bolj pomembna. Skoraj polovica (49,3 %) anketiranih žensk posveča karieri in družini enakomerno časa, 37,9 % več časa posveča družini in manjšina (8,5 %) karieri.

Izkazalo se je tudi, da je velika večina anketirank mnenja, da naj moški bolj prevzemajo do sedaj tradicionalne vloge žensk v družini; ne samo takrat, kadar same tega ne uspejo, ne zmorejo, oz. kadar jim tega njihova poklicna pot ne dopušča v celoti, temveč tudi na splošno:

- 95,2 % jih je mnenja, da je enakomerna razporeditev domačih gospodinjskih opravil edina pravična,
- 94,5 % se jih ne strinja, da naj bo ženska predvsem mati in gospodinja ter naj za zaslužek poskrbijo moški,

- 91,5 % jih meni, da v primeru ko ženska zaradi službe ne more varovati bolnega otroka, naj doma ostane mož (partner).

Zdi se, da je zavest o enakopravnosti med spoloma močno prisotna, saj v veliki večini (93,4 %) anketirane ženske niso mnenja, da je moški tisti, ki naj odloča o pomembnih stvareh v družini. Vse to kaže na dejstvo, da zgornje hipoteze ne morem potrditi v celoti.

Pri vsem tem ugotavljam, da gre za diskrepanco med vrednotami in identifikacijo z žensko spolno vlogo in deklarativno emancipatorčinim imperativom. Morda se ženske docela ne zavedajo vseh kulturnih in ideoloških tehnik discipliniranja in subordinacije ženskosti. Le te ostajajo še precej nereflektirane.

8.3.2 Enakost med spoloma in zadovoljstvo na delovnem mestu

H:2 Ženske na odgovornejših delovnih mestih, ki uspešno usklajujejo poklicno, zasebno, materinsko in gospodinjsko vlogo, so na delovnem mestu zadovoljne.

Več kot tri četrtine anketiranih žensk (76,8 %) je mnenja, da organizacija v kateri delajo upošteva enakost med spoloma, podoben odstotek (77,2 %) jih pravi, da jih neposredni vodje (vodstvo podjetja) vključujejo v odločanje, ki je neposredno povezano z njihovim delom. Velika večina (84,9 %) jih meni, da moški sodelavci spoštujejo njihova razmišljanja in občutke.

Več kot tretjina (34,2 %) anketirank pravi, da njihova plača v primerjavi s plačami moških sodelavcev ni pravična in primerna, podoben odstotek (34,6 %) jih meni, da bi prej napredovale, če bi bile moškega spola.

Veliko razliko lahko opazimo v njihovih ocenah glede razlike med ženskim in moškim stilom vodenja – več kot tri četrtine (77,2 %) jih pravi, da ta razlika obstaja. Obenem v večini ocenjujejo, da je vse več žensk na odgovornejših delovnih mestih. Tako jih meni 62,1 % anketiranih, čeprav uradni podatki kažejo drugačno sliko. Univerzo v Ljubljani so celih 86 let vodili moški in le štiri leta ženske. V Slovenski akademiji znanosti in umetnosti sedi 96 moških in le tri ženske.

»V dokumentih in eksplicitnih izjavah ženske niso več diskriminirane, diskriminatorne so prakse: zaposlovalna politika, imenovanje v organe odločanja, podeljevanje priznanj itd«

pravi dr. Mirjana Ule (2011, 3). »Eno od področij, s katerim z vidika enakosti spolov v Sloveniji še vedno ne moremo biti zadovoljni, je področje zastopanosti žensk na mestih političnega odločanja,« izpostavljajo v Uradu za enake možnosti. S 13-odstotnim deležem žensk v nacionalnem parlamentu se po njihovih podatkih naša država uvršča na rep držav EU in v zadnji del svetovne lestvice (2011, 3).

Ugotovila sem, da so anketirane ženske v večini zadovoljne s svojim delovnim mestom. Tako jih misli 63,2 %, le 5,9 % jih je nezadovoljnih. Ko pa sem te rezultate primerjala z njihovo zmožnostjo usklajevanja zasebnega in poklicnega življenja, sem ugotovila, da to hipotezo lahko potrdimo.

Izmed vseh, ki jim ti dve vlogi uspeva v uskladiti jih je velika večina (82,7 %) zadovoljnih oz. zelo zadovoljnih) na delovnem mestu. Podoben odstotek (82,8 %) je zadovoljnih oz. zelo zadovoljnih med tistimi, ki jim ti dve vlogi uspe v celoti usklajevati.

8.3.3 Usklajevanje poklicne, materinske (oz. gospodinjske) vloge in zasebnega življenja

H3: Podoba matere in uspešne poslovne ženske se izključujeta.

Skoraj polovici anketiranih žensk (48,2 %) uspe v celoti preživeti njihov prosti čas z družino. Le majhnemu deležu (3,3 %) poleg ostalih zadolžitev ne uspe opraviti gospodinjskih del doma, v celoti jim to uspe 47,8 % žensk, deloma pa gospodinjsko delo uspe opraviti 47,4 % anketiranih žensk. Velika večina (89,3 %) jih v celoti opravi tudi vse zahteve, ki jim jih nalaga poklicno delo. Poleg tega jih več kot polovica (57,4 %) uspe uskladiti tako poklicno kot materinsko vlogo.

Po drugi strani anketiranim ženskam zmanjkuje časa za družabno življenje, prosti čas zase ter nadaljnje usposabljanje in izobraževanje.

- Več kot dvema tretjinama anketiranih žensk (70,6 %) le deloma uspe zadovoljiti potrebe oz. zahteve iz družabnega življenja, podobnemu odstotku (14,3 %) jim teh potreb ne uspe opraviti. Le 14 % jih uspe v celoti zadovoljiti te potrebe.
- Večina (57,7 %) jih le deloma zadovolji potrebe po prostem času. To v celoti uspe le 16,5 % anketiranih žensk. Skoraj četrtina vseh vprašanih (24,6 %) nima dovolj prostega časa zase.
- Več kot polovica vprašanih (53,7 %) le deloma uspe opraviti nadaljnjo usposabljanje in izobraževanje, 29 % to uspe v celoti, 14,7 % pa to sploh ne uspe.

Ženske danes želijo delati, biti poklicno uspešne, imeti kariero. Poklicno udejstvovanje se jim zdi pomembno. V isti sapi pa so mnenja, da je sreča njihove družine še vedno bolj pomembna kakor uspeh pri njihovem delu. Poleg tega, da jim družina pomeni veliko, jim poslovno karierni cilji predstavljajo dovolj velik izziv, da so pripravljene za doseganje zastavljenih ciljev na obeh področjih vlagati dodatno energijo. Res je, da na ta račun trpi njihovo družabno življenje, nadaljnje usposabljanje ter prosti čas, ki ga raje namenjajo svoji družini. Ugotovila sem, da lahko uspešno opravljajo poklicno delo, gradijo svojo kariero in na drugi strani doma uspejo opraviti gospodinjska dela ter skrbijo za svojo družino.

Iz več vidikov bi bilo zanimivo to isto raziskavo in vprašalnik ponoviti na moški populaciji.

9 ZAKLJUČEK

Glede na rezultate raziskave, ženske (na odgovornejših delovnih mestih), ki so ubežale izključno svoji »tradicionalni vlogi« matere, niso doživele osebnega kolapsa in pristale na obrobju družbe. Vključevanje ženske delovne sile in zagovarjanje spolne enakopravnosti v zahodnih kulturah naj bi sodeč po izsledkih iz strokovne literature imel dvorezni učinek: simbolno razvrednotenost vloge ženske v javni sferi in poleg tega še izguba primata in suverenosti v sferi zasebnega.

Ugotovila sem, da ženska res izgublja primat v zasebni sferi, vendar se zdi, da si ženske danes morda celo želijo tega: želijo vključevati moške v prej tradicionalno ženske vloge zasebne sfere, a hkrati obdržati močan vpliv za odgovornost dobrobiti njene družine. Poleg tega se ženske v naši raziskavi ne počutijo razvrednotene v javni sferi in so na njihovem delovnem mestu v večini zadovoljne. Uspešna ženska v slovenski kulturi se je pripravljena osebno udeležati v spolnih vlogah in delovnih mestih ter obenem še vedno zadovoljevati tudi predpisane in pričakovane vloge matere in gospodinje, ter ohranjati še vedno veljavne predstave ženskosti.

Potrdila so se moja pričakovanja, da »sodobne« ženske danes želijo biti zaposlene; tudi če bi imele možnost ostati doma, tega v večini primerov ne bi storile. Ženske niso zanemarile svojega materinskega (in družinskega) čuta. Še več, še vedno družino ocenjujejo kot bolj pomembno kot poklicno kariera, obenem pa so pripravljene storiti veliko, da obe vlogi uspešno usklajujejo. Res pa je tudi, da jim tudi družina pomeni veliko, zato jim usklajevanje poklicne in družinsko materinske vloge predstavlja velik izziv.

Ženskam na odgovornejših delovnih mestih je kariera pomembna, obenem pa tudi preživljanje prostega časa z družino, kar jim v večini še vedno uspeva uskladiti. Le manjšina jih posveča več časa karieri kot družini. Ugotovila sem, da anketiranim ženskam poklicno udejstvovanje (kariera) pomeni veliko in jim uspeva preživeti dovolj prostega časa z družino. Res pa je, da jim zmanjkuje časa zase ter družabno življenje ter v večini tudi za nadaljnje izobraževanje in usposabljanje. Očitna je njihova razpetost med njihovimi karierami in njihovo angažiranostjo v družini. Pojavlja se tudi fenomen, da danes ženskam uspeh v njihovem poklicu pomeni toliko, da mora na ta račun včasih malo potrpeti tudi njihova družina.

Analiza rezultatov je pokazala, da razlike med spoloma na delovnem mestu po mnenju anketiranih žensk še vedno obstajajo, a vendar lahko ugotovimo tudi, da njihovega položaja na delovnem mestu nasproti moškimi sodelavcem ne ocenjujejo ekstremno neenakopravno. Pojavljajo se odkloni od te trditve, vendar niso tako veliki, da bi lahko rekli, da se anketirane ženske počutijo zelo prikrajšane za pravice oz. so spolno degradirane na delovnem mestu.

Po drugi strani pa smo večje razlike ugotovili v primeru pravičnosti in primernosti njihovih plač v primerjavi s plačami moških sodelavcev ter glede možnosti napredovanja, kjer so razlike po mnenju anketiranih žensk še vedno zelo očitne. Kljub temu se zdi, da celo ženske same danes doživljajo svoj položaj na delovnem mestu drugače. Res je, da se ne čutijo enako finančno nagrajene kot njihovih moški kolegi na podobnih (ali celo istih) delovnih mestih in so še vedno deležne slabšega plačila za enako delo kot moški. Obenem pa so nam dale občutek, da se v moških očeh na delovnem mestu počutijo bolj spoštovane, cenjene in enakopravne kot smo to pričakovali preden smo izvedli raziskavo. Poleg tega se danes počutijo bolj vključene v procese odločanja in imajo več občutka enakosti med spoloma. Seveda te razlike še vedno obstajajo, vendar je tudi nerealno pričakovati, da bodo v nekem trenutku vse ženske mnenja, da razlik med spoloma na delovnem mestu ni več, ustvarja pa se občutek, da se stvari na tem področju izboljšujejo. Je morda to samo nek navidezen občutek posameznic, ali gre za resnico, ki jo znanost še ni pripravljena spregledati?

Vsekakor so tradicionalne meje med moško in žensko spolno vlogo tako v javni kot v zasebni sferi vse bolj zabrisane. Predvsem v zahodnih kulturah so družbene, politične in ekonomske spremembe dejavniki, ki slikajo ne samo od žensk – tudi od moških – drugačna pričakovanja v njihovem delovanju.

Če ženski uspeva krmariti svojo življenjsko barko med čermi poslovnih izzivov, idealnotipskih družbenih stereotipov ter pričakovanj družine, se poraja vprašanje - ali je ženska dejansko lažje kot moški sposobna usklajevati te navidez nasprotujoče se vloge, ali pa je vir te navidez »čudežne« energije omejen?

Kje so torej meje, kdaj se bo taka ženska iztrošila in kakšna so posledice – ne samo s kratkoročnega in osebostnega vidika, temveč tudi z vidika dolgoročnejših družbeno socialnih posledic? Podobno se lahko vprašamo tudi takrat, ko se zavemo dejstva, da ženskam zmanjkuje časa za družabne aktivnosti, svoj lasten razvoj (nadaljnje izobraževanje in usposabljanje) ter prosti čas.

Je mar uspešno usklajevanje med kariero in domom le kratkotrajnega značaja? Se bo dilema razblinila, ko bomo zaposlene ženske v celoti reflektirale sociološki in antropološki kontekst, ki to vprašanje sploh proizvede kot dilemo, ki izključuje?

10 LITERATURA

1. Accati, Luisa. 2001. *Pošast in lepotica: oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: SH.
2. Adler, Nancy J. 1994. *Competitive frontiers: Women managers in a global economy*. Cambridge, Oxford: Blackwell.
3. Agor, H. Weston. 1986. *The Logic of Intuitive Decision Making. A Research – Based Approach for Top Management*. Connecticut: Greenwood Press, Inc.
4. Albert, Ethel Mary. 1963. Women of Burundi: A Study of Social Values. V *Women of Tropical Africa*, ur. Denise Paulme, 179–216. London: Routledge in Kegan Paul.
5. Ashmore, Richard D. in Frances K. Del Boca. 1979. Sex stereotypes and implicit personality theory: Toward a cognitive-social psychological conception. *Sex Roles* (5): 219–248.
6. Avsec, Andreja. 2002a. Razlike med spoloma v vrednostnih ocenah spolno stereotipnih osebnostnih lastnosti. *Anthropos* 34 (4–6): 19–34.
7. --- 2002b. Stereotipi o moških in ženskih osebnostnih lastnostih. *Psihološka obzorja* 11 (2): 23–35.
8. Arko, Jasna. 2005. Ženske, žrtve materinstva. *Primorske novice* 15, (72).
9. Aryee, Samuel. 1992. Antecedents and outcomes of work family conflict among married professional women. Evidence from Singapore. *Human relations* 45 (8): 813–837.
10. Bahovec, D. Eva. 1995. Žensko telo in oblast v mediju vizualnega. *Delta* (3–4): 19–41.
11. Beauvoir, Simone de. 1999. *Drugi spol*. Ljubljana: Delta
12. Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a new modernity*. London: Sage.
13. Berger, Peter in Thomas Luckmann. 1985. *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
14. Bornstein, Kate. 1999. *Spolni izobčenci: o moških, ženskah in nas ostalih*. Ljubljana: ŠKUC.
15. Brajša, Pavao. 1996. *Sedem skrivnosti uspešnega menedžmenta*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
16. Bradley, Harriet, Mark Erickson, Carol Stephenson in Steve Williams. 2000. *Myths at work*. Great Britain: MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall.

17. Brandser, Gry Cathrin. 1996. Woman-the new heroes of the business world? *Women in Management Review* 11 (2): 3–17.
18. Butler, Judith. 2001. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: Lambda.
19. Cappelli Peter in Monika Hamori. 2005. The new road to the top. *Harvard Business Review* 83 (1): 25–32.
20. Carol, Ackah in Norman Heaton. 2003. Human resource management careers: Different paths for men and women? *Career Development International* 8 (3): 134–142.
21. Coser, Lewis A. 1984. Georg Simmels vernachlässigter Beitrag zur Soziologie der Frau. V *Georg Simmel und die Moderne. Neue Interpretationen und Materialien.*, ur. Heinz-Jürgen Dahme in Otthein Rammstedt, 80–90. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
22. ---, ur. 1992. *The Heritage of Sociology, On Collective Memory*. Chicago in London: The University of Chicago.
23. Coward, Rosalind. 1989. *Ženska želja*. Ljubljana: KRT.
24. Cunningham, Cynthia R. in Shelly S. Murray. 2005. Two executives, one career. *Harvard Business Review* 83 (2): 125–131.
25. Černigoj-Sadar, Nevenka. 1991. *Moški in ženske v prostem času: Socialne in psihološke dimenzije preživljanja prostega časa*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče
26. --- 2000. Spolne razlike v formalnem in neformalnem delu. *Družboslovne razprave* 16 (34/35): 31–52.
27. --- in Dorotea Verša. 2002. Zaposlovanje žensk. V *Politika zaposlovanja*, ur. Ivan Svetlik, 397–432. Ljubljana: FDV.
28. Černigoj-Sadar, Nevenka in Petra Vladimirov. 2004. Prispevek organizacij k vzpostavljanju (ne)uravnoveženega življenja. V *Razpoke v zgodbi o uspehu*, ur. Ivan Svetlik in Branko Ilič, 259–281. Ljubljana: Sophia.
29. Deaux, Kay in Laurie L. Lewis. 1984. Structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology* 46 (5): 991–1004.
30. Delumaeu, Jean. 1987. *Strah na zapadu*. Novi Sad: književna zajednica Novog Sada.
31. Demojzes, Nadja. 1996. *Ženske v menedžmentu*. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

32. Dillon, Matthew. 2001. *Girls and women in classical Greek religion*. London: Routledge.
33. Doane, Mary Ann. 1991. *Femmes fatales: feminism, film theory, psychoanalysis*. London: Routledge.
34. --- 1995. »Tehnofilija: tehnologija, reprezentacija in ženskost«. *Delta* 1(3/4): 115–128.
35. Dolar, Mladen. 1989. Užitek brez želje, univerzalnost brez zakona. *Problemi, razprave* 27 (2/3): 81–95.
36. Douglas, Mary. 1978. *Purity and Danger*. London: Routledge & Kegan Paul.
37. Eagly, Alice H. in Amanda B. Diekmann. 1997. The accuracy of gender stereotypes: A dilemma for feminism. *International review of Social Psychology* (2): 11–30.
38. Echiejile, Innocent. 1995. We need good managers, not gender stereotypes. *People management* 1 (24): 19.
39. Epstein, Fuchs Cynthia. 1970. *Woman's place: options and limits in professional careers*. Berkeley: University of California Press
40. Fagan, Colette in Jacqueline O'Reilly. 1998. Conceptualising Part-Time Work: The Value of an Integrated Comparative Perspective. V *Part-Time Prospects: International Comparison of Part-Time Work in Europe, North America and the Pacific Rim*, ur. Jacqueline O'Reilly in Colette Fagan, 1–31. London: Routledge.
41. Ferligoj Anuška, Tanja Rener in Mirjana Ule. 1990. *Ženska, zasebno politično ali »ne vem, sem neodločena«*. Ljubljana: ZPS
42. Fink, Tatjana. 1999. Veliko je odvisno od ambicij žensk. *Status manager* (zima): 9.
43. Foucault, Michel. 1993. *Zgodovina seksualnosti: Skrb zase*. Ljubljana: ŠKUC.
44. --- 2000. *Zgodovina seksualnosti: Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC.
45. Frosh, Stephen. 1994. *Sexual difference: masculinity and psychoanalysis*. London: Routledge.
46. Furlan, Nadja. 2006. *Manjkajoče rebro: ženska, religija in spolni stereotipi*. Koper: Univerza na primorskem, Založba Annales.
47. George, Jennifer M. in Gareth R. Jones. 1996. *Organizational behaviour*. New York: Addison-Wesley.
48. Giddens, Anthony. 1989. *Sociology*. London: Polity press.
49. Goljevšček, Alenka. 1991. *Pravljice kje ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga.
50. Goffman, Erving. 1968. *Stigma*. London: Penguin Books.
51. --- 2008. *Stigma, Zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
52. --- 2000. *Arheologija spolov*. Ljubljana: ŠKUC.

53. Harris, Hilary. 1995. Organizational influences on Women's Career Opportunities in International Management. *Women in management Review* 10 (3): 26–31.
54. Heinemann Ranke, Uta. 1992. *Katoliška cerkev in spolnost*. Ljubljana: DZS.
55. Hrženjak, Majda. 2001. »Materinstvo in kariera« kot oglasna priloga. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/22/spol/> (15. maj 2009).
56. ILO - International Labour Organisation. 1998. Will the glass ceiling ever be broken? Women in management: It's stilllonely at the top. *World of work* (23). Dostopno prek: <http://us.ilo.org/public/english/bureau/inf/magazine/23/glass.htm>. (2. marec 2012).
57. Irigaray, Luce. 2002. Spolna razlika. *Delta* 8 (3/4): 119–130.
58. Jalušič, Vlasta. 1992. *Dokler se ne vmešajo ženske*. Ljubljana: Krt.
59. --- in Milica Antič Gaber. 2001. *Ženske, politike, možnosti: perspektive politike enakih možnosti v Srednji in Vzhodni Evropi*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
60. Jaklič, Marko. 1999. *Poslovno okolje podjetja*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
61. Jelačič, Tea. 2009. *Femnizacija sodniške funkcije v Sloveniji*. Diplomsko delo. Koper; Fakulteta za management
62. Jogan, Maca. 1986. *Ženske in diskriminacija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
63. --- 1990. *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: FSPN.
64. --- 1992. Seksizem, politika in politična kultura. *Teorija in praksa* 29 (11–12): 1141–1150.
65. --- 1994. Erozijski andocentrizem v vsakdanji kulturi. *Teorija in praksa* 31 (7–8): 647–654.
66. --- 1998. Akademska kariera in spolna (ne)enakost. *Teorija in praksa* 35 (6): 989–1014.
67. --- 2000. Postsocializem in androcentrizem. *Družboslovne razprave* 16 (34–35): 9–30.
68. --- 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: ODKJG FDV.
69. --- in Talcott Parsons. Sociološki prispevek k družbeni re/produkciji hierarhije med spoloma. *Družboslovne razprave* 8 (11): 33–41.
70. Johnson, Miriam M. 1990. *Strong mothers, weak wives : the search for gender equality*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
71. Just, Roger. 1991. *Women in Athenian Law and Life*. London: Routledge.
72. Južnič, Stane. 1987. *Antropologija*. Ljubljana: DZS.
73. Kanjuo Mrčela, Aleksandra. 1996. *Ženske v menedžmentu*. Ljubljana: Enotnost.
74. --- 2000. Spolna konstrukcija menedžerskih vlog: stekleni organizacijski stropovi v devetdesetih. *Družboslovne razprave* 16 (34/35): 53–78.

75. --- 2001. Zaželeni so moški z ženskim načinom vodenja. *Manager* (4): 40–44.
76. --- 2002. Sodobna rekonceptualizacija dela: Delo med racionalnim in emocionalnim, *Teorija in praksa* 39 (1): 30–48.
77. --- in Miriljub Ignjatovič. 2004. Neprijazna fleksibilizacija dela in zaposlovanja-potreba po oblikovanju varne fleksibilnosti. V *Razpoke v zgodbi o uspehu*, ur. Ivan Svetlik in Branko Ilič, 230–259. Ljubljana: Sophia.
78. Kimmel, Michael S. 2004. *Sexualities: identities, behaviours and society*. New York: Oxford University Press.
79. ---, ur. 2004. *The gendered society reader*. New York: Oxford University Press.
80. Kobal, Darja. 2001. *Temeljni vidiki samopodobe*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
81. Koražija, Nataša. 1996. Slovenkam se ne piše slabo: ženske v menedžmentu. *Manager* (8): 40–41.
82. Kozmik, Vera. 1998. Še diskriminirane? V *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*, ur. Tjaša Mrgole Jukič, 145–172. Ptuj: Zgodovinski arhiv.
83. ---, ur. in Jasna Jerman, ur. 1997. *Položaj ženske v Sloveniji v devetdestih*. Ljubljana: Urad za žensko politiko
84. Kralj, Marjeta. 2012. Dveh tretjin vseh slovenskih podjetij ni nikoli vodila ženska. *Dnevnik*, 2 (8. marec).
85. Kristan, Zdenka. 2005. *Materinski mit, Kultura, psihoanaliza, spolna razlika*. Ljubljana: Delta.
86. Kristeva, Julia. 1995. »Stabat matere«. *Delta* 1 (1–2): 9–29.
87. Kuhar, Metka. 2004. *V imenu lepote: družbena konstrukcija telesne samopodobe*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
88. Kuhar, Roman. 2001. »Favo ritke«. V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, ur. Brankica Petković, 114–135. Ljubljana: Mirovni inštitut.
89. *Leksikon Cankarjeve založbe*. 1984. Ljubljana: Cankarjeva založba.
90. Lindsey, Linda L. 2005. *Gender Roles: A Sociological Perspective*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
91. Linehan, Margaret. 2001. *Uspešne ženske – menedžerke velikih mednarodnih podjetij*. Ljubljana: GV založba.
92. Lloyd, Genevieve. 1984. *The Man of Reason: Male & Female in Western Philosophy*. London: Routledge.
93. Lobodzinska, Barbara. 1995. *Family, women, and employment in central-eastern Europe*. London: Greenwood Press.

94. Luthans, Fred. 1995. *Organizational behavior*. New York: McGraw-Hill.
95. Luthar, Breda in Zdenka Šadl. 2008. Communication and emotion in gendered organization: the hidden transcripts of power in higher education. V *Structure and agency in the neoliberal university*, ur. Joyce Canaan in Wesley Shumar, 234–255. New York; London: Routledge.
96. Maccoby, Eleanor Emmons in Carol Nagy Jacklin. 1974. *The psychology of sex differences*. Stanford: Stanford University Press.
97. *Manager*. 2005. Kultura vodenja po žensko, 13–17 (november).
98. Marshall, Judy. 1984. *Women managers: Travelers in a male World*. Chichester: John Wiley & Sons.
99. Mead, Margaret. 1967. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: Basic Books.
100. Merkač, Marjana. 2001. Konstrukcija menedžerskih vlog. *Zbornik s posvetovanja: Menedžerke in poslovna odličnost 8-26*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS.
101. MMC RTV Slovenija. 2010. *Ženske bolj izobražene, a manj plačane*. Dostopno prek: <http://rtvslo.si/slovenija/zenske-bolj-izobrazene-a-manj-placane/225204> (5. marec 2012).
102. Mihalič, Renata. 2006. *Menedžment človeškega kapitala*. Škofja Loka: Mihalič in partner.
103. --- 2007. *Uporabimo psihološko pogodbo zaposlenih*. Škofja Loka: Mihalič in partner.
104. --- 2008. *Povečajmo zadovoljstvo in pripadnost zaposlenih*. Škofja Loka: Mihalič in partner.
105. Mulvey, Laura. 2001. »Vizualno ugodje in pripovedni film« V *Ženski žanri*, ur. Ksenija Vidmar Horvat, 271–290. Ljubljana: ISH.
106. Musek, Janek. 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
107. --- 1995. Ženske in moški: Preobrazba tradicionalnih spolnih vlog. V *Ženske v oboroženih silah, Zbornik študij*, ur. Zorica Bukinac, 27–38. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo.
108. Murdock, George Peter. 1965. *Social structure*. New York: Free Press.
109. Nussbaum, Martha. 2000. Popredmetenje. *Analiza 1 (IV)*: 72–100.
110. Oakley, Ann. 1974. *The sociology of housework*. New York: Pantheon books.
111. --- 2000. *Gospodinja*. Ljubljana: Založba/*cf.

112. Ortner, Sherry, ur. 1992. *Sexual meanings: The cultural construction of gender and sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.
113. O'Laughlin, Elizabeth M. in Veanne N. Anderson. 2001. Perceptions of parenthood among young adults: implications for career and family planning. *American journal of family therapy* 29 (2): 95–108.
114. Parsons, Talcott in Robert F. Bales. 1956. *Family, Socialization and Interaction Process*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
115. Pernoud, Regine. 2003. *Nehajmo že s tem srednjim vekom*. Ljubljana: Družina.
116. Powell, Gary N. 1988. *Women and Men in Management*. Newbury Park: Sage Publications.
117. Pogačnik, Vid. 1999. *Medsebojni odnosi, organizacijska kultura in delovno zadovoljstvo*. Dostopno prek: http://www.google.si/#hl=sl&client=psy-ab&q=Medsebojni+odnosi%2C+organizacijska+kultura+in+delovno+zadovoljstvo.&pbx=1&oq=Medsebojni+odnosi%2C+organizacijska+kultura+in+delovno+zadovoljstvo.&aq=f&aqi=&aql=&gs_sm=3&gs_upl=211184151211511110101010185185111110&gs_l=serp.3...211184151211511110101010185185111110&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.r_qf.,cf.osb&fp=27f3a1d166e6eec3&biw=1280&bih=879 (2. marec 2012).
118. Preželj, Branka, ur. in Ivan Svetlik, ur. 1992. *Zaposlovanje: perspektive, priložnosti, tveganja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
119. Propp, Vladimir. 1982. *Morfologija bajke*. Beograd: Biblioteka XX. Vek.
120. Renzetti, Claire M. in Daniel J. Curan. 1995. *Women, men and society*. Boston: Allyn and Bacon.
121. Rener, Tanja. 1991a. *Spolna struktura vsakdanjega življenja*. Ljubljana: RRS.
122. --- 1991b. Preliminarije k razmerju med družino in politiko. *Časopis za kritiko znanosti* (136/137): 6–11.
123. ---, ur., Vika Potočnik, ur. in Vera Kozmik, ur. 1995. *Družine: različne - enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
124. Rener, Tanja, Mateja Sedmak, Alenka Švab, Mojca Urek, Vida Rožac-Darovec, ur. in Darko Darovec, ur. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
125. *Resolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2005–2013* (ReNPEMZM). Ur. l. RS 100/2005 (10. november 2005).

126. Robbins, Stephen P. 1998. *Organizational behavior: concepts, controversies, applications*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
127. Schneider, Benjamin. 1990. *Organizational climate and culture*. San Francisco: Jossey Bass.
128. Sedmak, Mateja in Zorana Medarič. 2007. *Med javnim in zasebnim: Ženske na trgu dela*. Koper: Založba Annales.
129. Seidler Jeleniewski, Victor. 1994. *Recovering the Self: Morality and Social Theory*. London: Routledge.
130. --- 2006. *Transforming Masculinities: Men, Cultures, Bodies, Power, Sex and Love*. London, New York: Routledge.
131. Skynner, Robin in John Cleese. 1993. *Družine in kako v njih preživeti*. Ljubljana: Tangram.
132. Sloterdijk, Peter. 2000. *Kritika ciničnega uma*. Ljubljana: Študentska založba.
133. Solomon, Charlene Marmer. 2000. Cracks in the glass ceiling. *Workface* 79 (9): 87–94.
134. Spencer, T. Janet in Camille Buckner. 1995. Masculinity and Femininity: Defining the Undefinable. V *Gender, Power and Communication in Human Relationships*, ur. Pamela J. Kalbfleisch in Michael J. Cody, Joann Keyton, 105–140. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
135. Sull, Donald N. 1999. Why Good. Companies go bad. *Harvard business review* 77 (4): 42–52.
136. Sršen, Sandra. 2004. *Strategija povečevanja števila udeležbe žensk v menedžmentu v Sloveniji*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
137. Svetlik, Ivan, Drago Kos, Katja Boh in Zdravko Zrimšek. 1988. *Neformalno delo*. Ljubljana: Delavska enotnost.
138. Šadl, Zdenka. 1994. (Ne)tolerantnost, strukture občutenja in družbena gibanja. *Časopis za kritiko znanosti* 22 (164/165): 217–223.
139. --- 1997. Spremembe emocionalnih stilov – od industrijske moderne k visoki modernosti. *Časopis za kritiko znanosti* 25 (183): 161–176.
140. --- 1999. *Usoda čustev v zahodni civilizaciji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
141. --- 2000. Zadeve srca na prepihu tranzicije: reprezentacije ljubezni v ženskih revijah. Tranzicija in neenakost med spoloma. *Družboslovne razprave* 16 (34/35): 189–205.

142. --- in Breda Luthar. 2002. Skriti transkripti moči: dominacija in emocije v akademski instituciji. *Teorija in praksa* 39 (1): 170–195.
143. Švab, Alenka. 2002. Divided We Stand = teme in dileme študij spolov. V *Cooltura: uvod v kulturne študije*, ur. Aleš Debeljak, Peter Sankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 195–221. Ljubljana: Študentska založba.
144. Škofic, Katja. 2003. Vpliv organizacijske klime na izboljšanje učinkovitosti poslovanja. V *Management in razvoj organizacije: zbornik 22. mednarodne znanstvene konference o razvoju organizacijskih ved, Portorož, 26.-28. 3. 2003*, ur. Jože Florjančič, 965–972. Kranj: Moderna organizacija.
145. Tomkiewicz, Kenneth in Joseph Bass. 2003. Attitudes Toward Women and Management Attributes: An Update. *International Journal of Management* 20 (1): 62–68.
146. Toš, Ninko, ur. 1999. *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: FDV, Inštitut za družbene vede, CJM.
147. Treven, Sonja. 1998. *Menedžment človeških virov*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
148. --- 2001. *Mednarodno organizacijsko vodenje*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
149. Turk, Dunja. 2003. Med menedžerji ženskega in moškega spola precej podobnosti. *Finance* (122): 18.
150. Urbanija, Anamarija. 2003. Zajkaj ni več menedžerk? *Manger* (12): 44.
151. Ule, Mirjana. 1993. *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
152. ---, ur. 1999. *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
153. Ule, Mirjana. 2000. *Temelji socialne psihologije*. 2. Dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
154. --- in Metka Kuhar. 2002. *Socialni položaj mladih družin v Sloveniji: raziskovalna naloga: poročilo prve faze raziskave*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS.
155. --- 2003. *Mladi, družina, starševstvo: spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: FDV.
156. Ulrich, Dave. 1997. *Human resource champions: the next agenda for adding value and delivering results*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
157. --- 1998. *Delivering Results: A New Mandate for Human Resource Professionals*. Boston: Harvard Business Review Book.

158. Valjavec, Nina. 2010. *Zaposlovanje žensk na visokih delovnih mestih*. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
159. Vecchio, Robert P. 2002. Leadership and gender advantage. *The Leadership Quarterly* 13 (86): 643–671.
160. Vernant, Jean-Pierre in Pierre Vidal-Naquet. 1994. *Mit in tragedija v stari Grčiji*. Ljubljana: založba Krtina.
161. Verša, Dorotea. 1995. *Problemi žensk na delovnem mestu. Slovenija pred Pekingom*. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko.
162. Vidal-Naquet, Pierre. 1985. *Črni lovec. Miselne in družbene oblike v grškem svetu*. Ljubljana: ŠKUC.
163. Vodopivec, Nina. 1999. Podoba ženske v Naši ženi med leti 1945–1951. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 47 (1/2): 153–168.
164. Wajcman, Judy in Bill Martin. 2002. Narratives of identity in modern management: the corrosion of gender difference? *Sociology* 36 (4): 985–1002.
165. Walby, Sylvia. 1989. »Theorising Patriarchy«. *Sociology* 23 (2): 213–234.
166. Webster, Juliet. 1996. *Shaping Women's Work: Gender, Employment and Information Technology*. London, New York: Addison Wesley Longman Limited.
167. Weininger, Otto. 1993. *Spol in značaj. Načelna raziskava*. Ljubljana: Analecta.
168. Wellington, Sheila. 2001. *Be Your Own Mentor: Strategies From Top Women on the Secrets of Success*. Boston: Catalyst, Random House, Inc.
169. Whitehead, Stephen. 2001. Woman as manager: A Seductive Ontology. *Gender, Work and Organization* 8 (1): 84–107.
170. Wirth, Linda. 2004. *Breaking through the glass ceiling: women in management*. Geneva: International Labour Office.
171. Zaviršek, Darja. 1994. *Ženske in duševno zdravje: o novih kulutah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
172. Zeitlin, Froma I. 1993. »Dinamika mizoginije: mit in mitogeneza v Oresteji«. V *Zbornik Ženska v grški drami*, ur. Nataša Homar, 129–158. Ljubljana: založba Krtina.
173. *Začetno poročilo Republike Slovenije o sprejetih ukrepih za odpravo vseh oblik diskriminacije žensk*. 1993. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko.
174. Zimbalist Rosaldo, Michelle. 1983. *Women, culture and society*. Stanford: Stanford University Press.
175. Zupančič, Maja. 2001. Razlike med spoloma in kako se oblikujejo. *Panika* 5 (2): 15–18.

PRILOGA: Vprašalnik za zaposlene ženske na »odgovornejših« delovnih mestih

Spoštovani,

V okviru magistrske naloge, pod vodstvom mentorice doc. dr. Karmen Šterk in somentorice red. prof. dr. Tanje Rener na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, želim raziskati oziroma razsvetliti problem ženske na pomembnem oz. »odgovornem« delovnem mestu tako v javni kot tudi v zasebni sferi. Zanima me v kakšni meri, in če sploh se, uspešnost karijerne poti, izražena v hierarhiji delovnih mest, ujema s subjektivnim občutkom uspešnosti, 'realiziranosti' in zadovoljstva ženske in ali je ideja naravnega materinstva v nasprotju z idejo javne, uspešne participacije žensk v ekonomski sferi?

Anketa je anonimna, zato Vas vljudno prosim za sodelovanje in se Vam iskreno zahvaljujem.

VPRAŠALNIK

Prosim vas, da pri vseh vprašanjih izberete samo en odgovor.

1. Kakšno je vaše mnenje o zaposlovanju žensk?

1. Vsaka ženska naj bo zaposlena, saj je le tako neodvisna in samostojna.
2. Ženska naj bo zaposlena le, če ni poročena in nima otrok.
3. Poročena ženska naj bo zaposlena le, če mož primerno zasluži.
4. Poročena ženska naj ostane doma.

2. Ali bi želeli ostati doma, če bi bilo to mogoče?

1. Si ne želim, a bi lahko ostala doma.
2. Želim si, vendar ne bi mogla ostati doma.
3. Si ne želim in tudi ne bi mogla ostati doma.

3. Koliko ur na teden povprečno delate?

1. Manj kot 40 ur
2. 40 ur
3. 42–45 ur
4. 46–50 ur

5. 50 ur in več

4. Kako pomembno pomembno je za vas poklicno udejstvovanje v vašem življenju?

1. Ena najmanj pomembnih stvari v mojem življenju.
2. Srednje pomembna stvar v mojem življenju.
3. Ena najpomembnejših stvari v mojem življenju.
4. Ne vem, ne morem oceniti

5. Ljudje so danes postavljeni pred različno zahtevne naloge in dejavnosti, ki jih pogosto ne morejo v celoti in enakovredno opraviti. Za vsako od spodaj navedenih dejavnosti ocenite, v kolikšni meri jo lahko opravite.

	V celoti uspem	Le deloma opravi	Ne uspem opraviti
	1	2	3
a) Poklicno delo			
b) Nadaljne usposabljanje in izobraževanje			
c) Gospodinjsko delo			
d) Preživljanje prostega časa z družino			
e) Družabno življenje			
f) Prosti čas zase			

6. Ali soglašate z vsako od spodaj navedenih trditev?

	DA	NE
	1	2
a) Pomembnejše je, da ženska (mati) nekaj doseže v svojem poklicu, čeprav mora družina zato malo potrpeti		
b) Mož (partner) naj odloča o pomembnih stvareh v družini		
c) Zaposlovanje žensk je krivo za vse večjo nestrpnost in nerazumevanje v družinah (zakonih)		
d) Če ženska zaradi službe ne more varovati bolnega otroka, naj ostane		

doma mož (partner)		
e) Najvažnejše je imeti srečno družino, čeprav na račun uspeha pri delu		
f) Enakomerna razporeditev domačih gospodnjijskih opravil na vse člane družine je edina pravična		
g) Ženska naj bo predvsem mati in gospodinja, za zaslužek naj poskrbijo moški		

7. Kakšna je po vašem mnenju najprimernejša zaposlitev za žensko?

1. S polnim delovnim časom.
2. S skrajšanim delovnim časom.
3. Ostane naj doma.

8. Kdo predvsem skrbi otroka v vaši družini? (možnih je več odgovorov)

1. Mož
2. Žena
3. Otrokovi stari starši
4. Varuška

9. V kolikšni meri vam uspe uskladiti dve tako zahtevni vlogi (poklicno in materinsko)?

1. Mi sploh ne uspeva
2. Uspeva mi le deloma
3. Mi uspeva
4. Mi uspeva v celoti

10. Komu posvečate več časa karieri ali družini?

1. Karieri
2. Družini
3. Enakomerno karieri in družini

11. Na splošno lahko rečete, da ste s svojim delovnim mestom...

1. Zelo nezadovoljna
2. Nezadovoljna

- 3. Deloma nezadovoljna
- 4. Zadovoljna
- 5. Zelo zadovoljna

12. V kolikšni meri vas za delo motivira denar (plača)?

- 1. Me sploh ne motivira
- 2. Deloma me motivira
- 3. Me motivira
- 4. Me zelo motivira

13. Kako ste zadovoljni z organizacijsko klimo v podjetju?

Organizacijska klima zajema medsebojne odnose med zaposlenimi in vodstvom.

- 1. Sploh nisem zadovoljen
- 2. Nisem zadovoljen
- 3. Deloma sem zadovoljen
- 4. Sem zadovoljen
- 5. Zelo sem zadovoljen

14. Navedli bomo nekaj trditev v zvezi z organizacijsko klimo podjetja/organizacije.

Navedite prosim ali z njo soglašate?

	DA	NE
	1	2
a) Organizacija, v kateri delam upošteva enakost med spoloma		
b) Moški sodelavci spoštujejo moja razmišljanja in občutke		
c) Moj neposredni vodja/vodstvo podjetja me vključuje v odločanje, ki je neposredno povezano z mojim delom		
d) Moja plača je pravična in primerna, v primerjavi s plačami moških sodelavcev		
e) Ali menite, da bi prej napredovali če bi bili moškega spola?		
f) Ali opazate in priznavate razlike med moškim in ženskim stilom vodenja?		
g) Ali menite, da moški bolje opravljajo nekatera opravila kot njihove		

ženske kolegice?		
h) Je po vašem mnenju vse več žensk na odgovornejših, vodilnih delovnih mestih?		

Demografija:

15. Vaša starost:

1. do 25 let
2. 26–30 let
3. 31–40 let
4. 41–50 let
5. 51 let in več

16. Delovna doba:

1. do 5 let
2. 6–15 let
3. 16–25 let
4. 26–35 let
5. nad 35 let

17. Sektor zaposlitve:

1. Javni sektor
2. Zasebni sektor

18. Kakšna je vaša izobrazba:

1. SŠ, poklicna šola
2. Višja, visoka ali univerzitetna
3. Specializacija/magisterij
4. Doktorat⁷

19. Kakšen je vaš zakonski stan

1. Samska
2. Poročena
3. Živim v partnerstvu

4. Razvezana
5. Vdova

20. Koliko otrok imate?

1. Nobenega
2. Enega
3. Dva
4. Tri
5. Štiri ali več

Najlepša hvala za sodelovanje!